

Vereniging van docenten in geschiedenis en staatsinrichting in Nederland

Algemeen Bestuur

N.J. Maarsen, *voorzitter*, Hazelaarstraat 38, 4131 AC Vianen. Tel. 03473-72749.

W.A. Kattenberg, *vice-voorzitter*, Aalsburg 2624, 6602 WG Wychen. Tel. 08894-14837.

W. Bouwman, *1e secretaris*, Kloosterstraat 47, 5708 GM Helmond. Tel. 04920-34709.

Mevr. J. Reitsma, *2e secretaris*, Sellekamp 48, 8014 DS Zwolle. Tel. 038-652951.

Mevr. H. Mulkens-Harmeyer, *penningmeester*, Hoofdweg 116, 9484 TB Oudemolen (Dr.). Tel. 05923-424.

H. van Duijsen, Jekerstraat 53^{III}, 1078 LZ Amsterdam. Tel. 020-733494.

T. van der Geugten, Bruggestraat 22, 2314 BB Leiden. Tel. 071-413925.

P. van Hees, Prof. Ritzema Boslaan 95, 3571 CP Utrecht. Tel. 030-733562.

U kunt zich opgeven als lid bij de administratie van de VGN, Vreeswijkstraat 329, 2546 AK Den Haag. Wilt u daarbij aangeven tot welke categorie van leraren u behoort en op welk schooltype u werkzaam bent.

Voor 1987 bedragen de contributies:

1. Docenten PA/PABO, Havo, Vwo en Tertiair onderwijs f 90,-
 2. Docenten Mavo/Lbo f 70,-
 3. Buitengewone leden (zij die niet meer werkzaam zijn in het onderwijs) f 65,-
 4. Studenten f 65,-
 5. Partnerlidmaatschap f 25,-
- Leden die minder dan 16 uur per week les geven kunnen in aanmerking komen voor een verminderde contributie. Hiertoe moet men jaarlijks vóór 1 december een schriftelijk verzoek indienen bij de penningmeester, met vermelding van naam, adres, naam van de school en de categorie waartoe men behoort.

Adreswijzigingen en opzegging dienen schriftelijk aan de administratie te geschieden.

kleio

Kleio is het blad van de VGN en verschijnt tien maal per jaar, incidenteel met (mini)didactica.

Redactie

C. Bogaerts, *voorzitter*
Omloop-West 9, 3402 XM IJsselstein. Tel. 03408-83576.

A.C.M. Peek, Werkhoven.

A.J.L. van Hooff, Nijmegen.

Mevr. T. Bogaerts-Stoopman, IJsselstein.

C.W. Torreman, Alphen aan den Rijn.

Mevr. M. Blom, Werkhoven.

Mevr. J.G. van der Leeuw-Roord, 's-Gravenhage.

B. Engbers, Utrecht.

Secretariaat: A.C.M. Peek, Krommekamp 16, 3985 PJ Werkhoven. Tel. 03437-1902.

Eindredactie: T. Bogaerts-Stoopman, Omloop-West 9, 3402 XM IJsselstein. Tel. 03408-83576.

Leden van de VGN ontvangen Kleio kosteloos. Niet-leden kunnen zich abonneren op Kleio, maar reglementair komen alleen

diegenen in aanmerking voor een abonnement zonder lidmaatschap, die niet werkzaam zijn als leraar geschiedenis en staatsinrichting in enigerlei categorie van onderwijs in Nederland. Over uitzonderingen beslist het bestuur.

Abonnementsprijs (incl. porto) f 75,-; buitenland (excl. België) f 95,-. Losse nummers kosten f 7,50.

Informatie over het leerlingmateriaal van de VGN, de Kleio-(mini)-Didactica vindt u in de Kleio-Krant.

U kunt bestellen door het overmaken van het betreffende bedrag op postgiro nr. 128701 t.n.v. penningmeester VGN te Den Haag. Wilt u op het biljet aangeven om welke nummers het gaat.

In Kleio kan geadverteerd worden. De prijs bedraagt, voor kant en klare opnamemodellen f 360,- voor een hele pagina, f 275,- voor een halve en f 175,- voor een kwart pagina. Voor informatie over inlevertermijnen en andere formaten kunt u zich wenden tot de eindredacteur.

Vormgeving: Grafisch Bureau Joop Bierling
Zetwerk: Zetterij Wil van Dam
Druk: Elinkwijk/Utrecht
ISSN 0165-6449

Inhoud

- 3 Willem V in prent en pamflet
Joke van der Leeuw-Roord,
Hans de Wolff
- 10 Patriotten in Utrecht
R.E. de Bruin
- 14 Kleio-gesprek met Jannie Stijntjes-Mulder
Joke van der Leeuw-Roord, Anton J.L. van Hooff
- 17 Ideeetje misschien...?
- 18 Boek van de maand
Floris Bos
- 20 Into the unknown, een ontdekkingsreis in de 15e eeuw
Frans Schleijsen
- 24 CSE katernen
N. Loch, Th. Stevens
- 27 Recensies
- 35 KLEIO-KRANT

**VERGEET DE FEESTELIJKE
JAARVERGADERING
OP 19 SEPTEMBER
NIET!**

(Zie voor verdere informatie de
KLEIO-KRANT)

kleio

nummer 7/87
pagina's 2 en 3

Willem V in prent en pamflet 1780-1787

Joke van der Leeuw-Roord, Hans de Wolff

De meeste artikelen in dit nummer van Kleio zijn gewijd aan de Patriottentijd. Op veel plaatsen worden op het ogenblik tentoonstellingen gehouden over dit onderwerp. U heeft al een folder ontvangen met een overzicht van de grootste daarvan. Het tentoongestelde, vooral de vele prenten en schriftelijke bronnen, brengt heel wat problemen met zich mee, wanneer men er op school, en met name in de tweede en derde klas, mee wil werken. Wij hopen met deze artikelen handvaten te bieden om, nu er zoveel materiaal en achtergrondinformatie beschikbaar is, deze tijd voor leerlingen duidelijk te maken.

Dit eerste artikel gaat in op spotprenten en -verzen. Een aantal wat meer toegankelijke bronnen zijn hierbij afgedrukt. De auteurs zijn beide werkzaam in het geschiedenisonderwijs. Joke van der Leeuw is docente aan het Edith Stein College in Den Haag, Hans de Wolff is als vakdidacticus verbonden aan de GU in Amsterdam.

De spotprent is een fenomeen, waarmee tekenaars reageren op de politieke en sociale situatie van hun tijd. Spotprenten uit de laatste periode van de Republiek der Zeven Provinciën geven inzicht in de verhouding tussen Patriotten en Prinsgezinden.

Deze prenten zijn met onder meer gedichten, samenspraken en kluchten authentieke bronnen, die de sfeer van de tijd doen proeven. Voor-, maar vooral tegenstanders komen aan het woord. Zij voeren de boventoon in een grote verscheidenheid van publikaties, waarvan de oplagen niet bekend zijn; altijd anoniem. Centraal hierbij staan de 'faits et gestes' van de erfstadhouder; venijnig verguisd en mateloos vereerd in de stijl van die dagen. De hierbij afgedrukte prenten en teksten vormen een kleine bloemlezing eigentijds materiaal, een bijdrage aan de beeldvorming van Willem V waarmee de docent(e) wellicht kan werken.

De prent van Gillray bijvoorbeeld naar aanleiding van het herstel van het gezag van Willem V in 1787 vertelt een heel verhaal. In een theaterzaal op het toneel de prins die Amsterdammers — als kikkers getekend —

AMSTERDAM in a RAMP. Parliament. or The last Scene of the Republican Follies.

met een van bloed druipend zwaard berecht, terwijl zij met beurzen, jenever en zo meer naar hem toekomen. Achter hem de prinses, die haar achterste naar de patriotten keert, terwijl zij zegt: 'Kiss'. In het orkest, door duivels bemand, speelt Frederik de Grote fluit. In de loges de koningen van Frankrijk en Engeland.

Veel van het 18e eeuwse materiaal zal moeten worden uitgelegd: de taal, de stijl zijn zo anders, de beelden zijn vaak druk en overbeladen.

Daarom zijn vooral spotdichten gekozen, die direct, fel en daardoor duidelijker zijn dan andere strijdschriften uit die periode. De prenten moeten zorgvuldig bekeken worden, als het ware systematisch afgetast met de ogen.

Voor het begrip van de prenten is vaak enige kennis van stereotiepen en symbolen noodzakelijk. Men denke bijvoorbeeld aan het zwijn, synoniem met vulgariteit en vraatzucht.

Literatuur

Over het Nederlandse karikatuur schreef C. Veth een *Geschiedenis van de Nederlandse Caricatuur* (1921), weliswaar verouderd in visie, maar wel informatief. Recent (1983) is het handzame boekje van P. Knolle *Comieque Taferelen*, over 18de-eeuwse spotprenten, waarin nieuwe facetten, zoals de stilistisch-iconografische ontwikkeling van een spotprent, de verspreiding en het effect ervan in eerste aanzet worden behandeld.

Een zeer bruikbaar algemeen overzicht geeft G. Piltz in *Geschichte der europäischen Karikatur* (DDR, 1976); een compleet boek, het ideologisch bepaalde taalgebruik stoort niet al te zeer. Prachtig is *Bild als Waffe – Mittel und Motive der Karikatur in fünf Jahrhunderten* (red. G. Langemeyer e.a., 1984).

In de vakdidactische literatuur wordt het gebruik van spotprenten waardevol geacht. Men zie de opmerkingen hierover in *Geschiedenis op school, deel 2, Werkvormen en Media*, blz. 162 e.v. Dieper gravend en uiterst instructief ten aanzien van de mogelijkheden en manieren van behandeling van spotprenten zijn K. Fina, *Kritische Graphik in der historisch-politischen Bildung* (1975), *Die Karikatur im historisch-politischen Unterricht* van H. Uppendahl e.a. (1978) en bovenal D. Grünwald *Karikatur im Unterricht* (1979), met een zeer uitgebreide literatuurlijst.

Willem V

De laatste stadhouder (1766–1795) is de meest bespottte Oranje geworden. De op hem geuite kritiek heeft twee aspecten, die op

het eerste gezicht met elkaar in tegenspraak lijken te zijn.

De ene soort is zeer persoonlijk, gericht op zijn (on)hebbelijkheden. In de eerste plaats werd zijn onmatigheid breed uitgemeten. Aan zijn omvang was zijn voorliefde voor veel en lekker eten vast te stellen. Daarnaast was hij een zuilap, die een voorliefde had voor Bourgogne, en was hij niet afkerig van buitenechtelijk-sexueel contact. Voorts waren zijn zwakheid, zijn besluiteloosheid en zijn afhankelijkheid voorwerp van voortdurende spot. Ook de relatie tot zijn vrouw Wilhelmina was reden tot venijn. Haar veel krachtiger persoonlijkheid had hem natuurlijk onder de plak. En niet alleen bij haar zat hij onder de pantoffel, ook de Hertog van Brunswijk en andere Prinsgezinde figuren beheersten zijn leven. Kortom het beeld is volledig duidelijk: een zwakke willoze figuur zonder enige zelfdiscipline!

Wanneer men echter de tweede soort aantijgingen leest verschijnt een heel ander beeld. Willem V is nu een tiran, die de Vrijheden onderdrukt. Een heerser, die gewetenloos de Republiek aan de Engelsen heeft verkwaanseld en de vloot heeft laten verkommeren. Door zijn schuld is er tweespalt in de Republiek die uitloopt op een burgeroorlog, waarin hij het gebruik van geweld niet heeft geschuwd. Uiteindelijk levert hij het land over aan een vreemde overheerser, die op gewelddadige wijze de Prins in zijn positie herstelt. Zijn handelen wordt vergeleken met de grootste onnensen uit de geschiedenis: Nero, Filips II, ja zelfs met een Alva! In deze geschriften is dus sprake van een krachtig vorst, die weet wat hij wil en geen middel schuwt om zijn doel te bereiken.

Is hier nu sprake van een werkelijke tegenstelling of is dit slechts schijn? Misschien ligt het antwoord gedeeltelijk besloten in de observatie van de Engelse tijdgenoot Cogan. 'Zijn nauwgezette vrees om kwalijk te doen, heeft hem gedurig weerhouden het goede te doen.'

Willem V was zich terdege bewust van de problemen waarin hij verkeerde, hij zag echter geen uitweg. Veel geciteerd is zijn verzuchting: 'Ik wenste, dat ik dood ware, dat mijn vader nimmer stadhouder was geworden. Ik gevoele, dat ik geen bekwaamheid genoeg hebbe, omme aan 't hoofd van zoovele zaken te staan. 't Hoofd loopt mij om.' Hij was een aartstwijfelaar die niet tot een besluit kon komen. Daarom deed hij niets. Het gevolg was natuurlijk dat de ontwikkelingen verder gingen waarna Willem ter elfder ure gedwongen was alsnog handelend op te treden. Dan was er echter geen sprake meer van weloverwogen handelen. In plaats van de gebeurtenissen voor te zijn en in de hand te houden, liep hij altijd achter de feiten aan. Voorwaar, geen eigenschap die een krachtig voortvarend bestuurder

behoort te bezitten.
De vraag blijft of Willem met een andere karakterstructuur niet in dezelfde moeilijkheden was geraakt. De eisen die de Patriotten stelden werden immers niet alleen binnen onze grenzen gesteld.

Bronnen

In deze twee gedichten uit 1781 en 1782 introduceren de tegenstanders van de prins de verschillende Nederlandse stadhouders.
(Uit: Geschiedenis in Documenten, Amsterdam 1971)

SPOTVERS

Onze eerste Willem hield steeds Neerlands banden vast;
de tweede Willem had schier Amsterdam verrast;
de derde Willem had een donder van een neus;
en putte Neerland uit, toen Engeland werd geus;
de vierde Willem was gebult, doch zag van aard,
de vyfde is voor 't Land geen oliekoek meer waard,
wyl hy zig door een Mof* zo schandlyk laat regeeren,
wat zal de zesde spruit van zulk een voorbeeld leeren?

* Mof = Hertog van Brunswijk

OP ZIJNE HOOGHEID

Ik schroom
Als ik denk om myn Oom,*
Ik beef,
Als ik denk om myn Neef;
Ik word mager,
Als ik denk om myn Zwager;
Ik durf niet te kikken,
Zonder raad** van den Dikken;
Dus ben ik gedwongen,
Om te blyven een jongen.
Zoo ik my niet ga vergissen
Zou men zoo'n Stadhouder
kunnen missen.

* De Oom is Frederik II van Pruisen; de neef George III van Engeland; de zwager: Karel Christiaan vorst van Nassau-Weiburg, een krachtig figuur, die gehuwd was met Carolina, de zuster van Willem V; en de Dikke: de hertog van Brunswijk.

** Acte van Consulentenschap.

BEKNOPTE SCHETZE
DER
UITMUNTENDE DAEDEN
VAN DE
STADHOUDERS
IN DE
VEREENIGDE NEDERLANDEN.
*Zedert de Afzweering van PHILIPS DE II, tot op den
huidigen dag toe.*

VORST WILLEM de Eerste, Wrocht 't Lands heil door listig zuygen;
Prins MAXIMIS door zyn meed en schrander Krygsbeleid,
En FREDRIK deed de Keik, naar tweespalt, rust verkrygen:
Zyn Zoon, zyn's ondanks, heeft den Lande Vree bereid, —
De Derde WILLEM deed den Franschen Ryksvorst beeven;
De Vierde kocht den Vrede, en Lragt zyn huis tot stand:
Maar VYFDE WILLEM! zeg, wat hebt Gy toch bedreeven?
Bedreeven?... Wat?... IK NAAIEN ZUIP VOOR 'T VADERLAND.
S. V. K.

PRINS WILLEM NOEM IK NIET
(Uit: Geschiedenis in Documenten, Amsterdam 1971).

Wie is het, die zyn Stam langs rood bebloede trappen
Van twist en heerschzugt na wil stappen,
Tot de opperheerschappy in dit ons vry gebied?
Prins Willem noem ik niet!

Wie is 't, die met den Brit trouwlooslyk aan dorst spannen,*
Om onze vryheid te overmannen,
Maar nu zyn ydle hoop in rook vervlogen ziet?
Prins Willem noem ik niet!

Wie is 't, die om het volk weêrop zyn zy te haalen,**
't Oproerig graauw graag wil betalen,
En zig door schelms gespuis wat Vivat's zwajen liet?
Prins Willem noem ik niet!

Wie is het op wiens wenk, tot heil der bange Britten,

Het eene schip op 't strand bleef zitten,
Een ander rotten moest, een derde aan stukken stiet?
Prins Willem noem ik niet!

Wie is 't, die stout en trots den Souverain durft honen,
En zig zo graag als Graaf zag kroonen,
Zo graag in 't burgers hart den wreden moorddolk stiet?
Prins Willem noem ik niet!

Wie is 't, die in plaats van met de kroon te pryken,
Nu zo rampzalig zit te kyken,
Dat hem geen uitkomst dan te sterven overschiet?
Prins Willem noem ik niet!

* Willem V was door zijn moeder verwant aan het Engelse koningshuis. Daarom werd hij beschuldigd sympathie te koesteren voor de Engelsen in de 4de Engelse oorlog.

** In 1782 vonden er op St. Nicolaasavond Oranjerellen plaats.

De Afgedankte Pedagoog

VERKLAARING DER KUNSTPRENT, GETYELD:
DE AFGEDANKTE PEDAGOOG, DOOR CATO BATAVUS.

MYN HEE R!

Gy vraagt my, in uwe aan my gezondene **MISSIVE**, wat de uw toegezondene **KUNSTPLAAT** te beduiden bete? zie hier het geen men my 'er van gezegt heeft.

Dezelve verkeld, de PARADE PLAATS in 't Hage, of een ander
proot, Maasdam, dat met Burgers bezet is, en de veldt al met men
de DIJKE HERTOG, die als een troosde Troosde, verkleet op een
Eerst, houdende de Staat in de hand; zynde omhangen met een
Lent, waaraan een Gort en Pleis is verhangt, terylly hee een Tenge
een Zinkap aanblijt; om dus alle dwarszaken te volgen, en 't Land
tot te doen baren, en hem alle de dwarszaken te volgen, en 't Land
gehoort, achter hem staat de Staat in de hand, en de Staat in de hand
hem de Staat in de hand, en een klein poort van 't Land in de hand
brengen; terylly by zig staat een HOOGHEID, een klein poort, door
de kragtige en dringende rede is geloven, en worden, hem mede zyn
Demijste te geven, beklagt, dan, deze gedroegen zynde om zig van hem
en alle kwaadkende te ontlaan, en zig, het zy met of tegen zin,
aan de begeerten der ware VADERLANDERS te onderwerpen, op
nieuw, (volgens de gebruiken der oude Bataviëren, stande op een
Schild, als STADHOUDER word ingehuldigd,) hem zyn medelyden
betond, dat hem telkens door 't antwoord, ik moet... te kennen
geef, hem niet te kunnen helpen. Achter dezelve zit men een Standart
dan een Staten vlag afwaat, en door eenige Burgers een (volgens de
stippen), Oranje Vlag aan word vastgebonden, in dezelve zit men vier
Beesjes of Appelen in een kring door een slang, (het zinnebeeld der
Eeuwigheid) ingeflooten, boven het zelve staat: zy zyn eenmaal het
keenen de nieuwe verbinding van zyne HOOGHEID, aan deze STAAT
verheft, terylly de Leeuw, met de eenen poor 't Lands Privilegie
en Rechten vasthoudende, dezelve met een ophebben van, tegen
alle vaderlandse aanvallen bezaat. Verder in 't verheft zit men de
Grachten van den BARON VAN DER CAPPELEN tot den POL
van der Burch, door een klein en veldzand Kilde met een Lauwer-
krans bezet, word, by het Graaf staat de Heer en Standart der Vrijheid op
ganc, 't welk teneit 't beklagt, dat zy niet te krygen my... Aan de
dit een een klein poort van 't Land in de hand, wate de beide Aapen be-
geleden door eenige HOLLANDERS het land ontlaan, en dat zy
hunne Heeren en Parukken in 't vluchte verplezen, en dus hunne
kaale Hoofden weder te voorschyn komen. Op 't midden zit men een
Eerwaardige en Moedige HOLLANDER op een PAARD zittende, de
vacante Veldmaarschalkskap en Degen aanbieden, welke dezelve op een
bekhelde wyze aanneemt.

Ziet hier al wat ik 'er van te weten heb kunnen koomen: of met de-
zen laatste nu de moedige en ware Vaderlandse Heid, de Heere
v. MAASDAM of een ander gement word? is me onbewust, terylly
ik blyve. uw Vriend COT BATAVUS

*In 1784 verscheen deze spotprent na het uitlekken van de geheime Acte van Consu-
lentschap. De hertog van Brunswijk moest
hierna uit de Republiek vertrekken.
(Gemeentearchief Den Haag)*

*In 1782 was de relatie tussen de freule van
Lynden en de prins onderwerp van vele
spottertijen.
(Gemeentearchief Den Haag)*

AFSCHEIDSGROET AAN DE FREULE VAN LYNDEN

Vertrekt gy nu met Uw Constant,
Naar Zwitserland,
God dank, wij waaren u ook moede,
De Hemel teistre U met zyn roede,
Om dat gy Willem had verleid,
Tot overspel en schandlykheid,
Constant zal nu zyn plaats bekleden,
En stelt hy u niet gantsch te vreden,
Ligt vangt ge in Zwitserland Mevrouw,
En andre vogel in uw kou.

Dit karikaturale gedicht werd in 1785 gemaakt door de aanhang van de prins. Van dit soort gedichten waren er vele in omloop. Deze waren doorgaans niet anoniem. (Gemeentearchief Den Haag)

SLOTZANG

Dat steeds Oranje bloeij'! Breek aan,
o blijde Dag! —
Breek aan! gij zijn niet ver! — de tweedracht
heeft haar krachten
In razernij gespild, haar vloek-rot staat
bedeest,
Zij kon nooit de onschuld met haar bijtend
gif bevlekken;
Oranje word eerlang de lust van Bato's erf!
Ja de Almacht ziet het leet, haar hand zal 't
woeden stuiten;
Daal, lieve eendragt! deel neêr, dan vlugt de
woeste Krijg
Voor Nassauws Helden-Zwaard, dan zal
geen Vrijheid kwiijnen;
Dan zal de Vrede-Zon aan 's Hemels
transsen staan;
Dan zal Oranjes roem de laatste Veldling
zingen.

HERDERS

Stem: Wat is het Herders leven zoet.

Leef lang! leef lang, Oranje-Vorst!
Tot heil der Nederlanden,
De Landjeugd viert u Jaarfeest blij,
Zij eeren Nassauws Helden;
Zij haaten Rustverstoorders,
Die Neêrlands grond verpesten;
Zij zingen WILLEMS eer en lof,
In spijt van woede, nijd en wrok.

HERDERINNEN

Leef lang! leef lang, Oranje-Vorst!
 God zal uw Redder wezen;
 De zon van uw geluk breekt door,
 De donkre nevels klaaren:
 Bloei eeuwig dan Oranje!
 Dan zullen maagde keelen
 Uw Jaarfeest zingen jaar op jaar,
 In gulle boersche vrolijkheid.

PERTINENT
OF
OMSTANDIG VERHAAL
Van een aardige
KLUCHT,
Die 'er onlangs is voorgevallen tusschen
zyne Hoogheid
WILLEM DEN VYFDEN,
EN
DE FREULE
VAN LYNDEN,
MET
DEN BARON
CONSTANT,
Colonel en Capitein onder de Zwitsersehe
Garde: in den Haag.

Kost 4 Stuivers.

Op de verjaardag van de prins, die op 8 maart viel, maakte de aanhang van de prins klankdichten. De tegenstanders maakten een parodie.
(Gemeentearchief Den Haag)

EEN NIEUW LIED VOOR ALLE BURGERS IN NEDERLAND OM GEZONGEN TE WORDEN TEGENS DEN 8STEN MAART 1783

Op de Vois: Hoe zoet is het daar de Vriend-schap woont.

1
Burgers van dit Vrye Land,
Wier borst, met hellen gloed,
In liefde tot de Vryheid brandt,
Gekogt voor zoo veel bloed,
Ziet toe, dat men u niet verstrikt!
't Is op uw Vryen Hals gemikt,
Gemikt — gemikt — gemikt.

2
Eerst stak de Prins met zoet gevly,
Uw Vryheid naer de Kroon;
Daer nae zocht hy door guitery,
Te stappen op den Throon.
Ziet toe of hy word toch, noch Baes,
Al was het op een Sunter Klaes,
Met Vreugd — met Vreugd — met Vreugd.

3.
Door OPROER werd ORANGE groot —
Van Kaele Ridders ryk,
Dat WILLEM hier dat Monster noodt,
Is niet verwonderlyk.
Het OPROER deed zyn Vader goed,
Die Kunst zit in 't ORANGE bloed.
In 't bloed — in 't bloed — in 't bloed.

4.
Ontwaekt dan Burgers! ai ontwaekt!
Ziet toe, zoo heir als gints,
Dat Gy U zelfs geen slaeven maekt,
Lyfeig'nen van den Prins.
Hy zoek het weer op den Achtsten Maert.
In Godsnaem Burgers blyft bedaert,
Bedaerd — bedaerd — bedaerd.

5.
Gy moet U Waepnen voor de list,
Door dreigen en door loon,
Stookt men gevloekten Burger twist,
En reikt me ORANGE een Kroon.
In 't Haegje Schonk hy Gouden Wyn,
Zyn gunsten, Burgers, zyn Fenyn.
Fenyn — fenyn — fenyn.

6.
Verwerp die Gunst — ze is U een Vloek
Noch kortlings zaegt gy een blyk,
De Prins gaf U voor niet een Boek.¹
Een Judas net gelyk.
Die Kust, als zy zyn Heer verraedt,
Zoo doet de Prins ook met de Staet,
Den Staet — den Staet — den Staet.

7.
Gy VRYE BURGERS! Zoudt ge dan,
Tot Muiery vervoerd,
Ten dienst staen van een Eedgespan
Dat op Uw Vryheid loert?
o Neen, gy sproot uit Hollands bloed,
Dat nooit geen Dwing'land valt te Voet,
Te Voet — te Voet — te Voet.

8
Een Dwing'land, die u niet bemint,
Of schoon zyn mond U zweert,
Maer U met list het Oog verblind,
Op dat hy U verheert;
Die Juichte zag hy U maer strak,
Geboeid gaen met den bedelzak,
Geboeid — geboeid — geboeid.

9
Ons hart zy Eeuwig dan gewyd,
Den Vad'ren van het Land,
Wier tedre zorg in deezen tyd,
Den breiden raedzael spant,
Op dat de Vryheid nimmer sneeft,
Die ons en Brood en dekzel geeft,
Alleen — alleen — alleen.

10
Dat dan Elie² of een Bennet³ —
Een Gosse⁴ — en wie al meer?

Tot OPROER vry te toonen zet:
Ons nodig keer op keer,
Al schonk men ons een berg van Goud;
's Lands Vad'ren is ons heil vertrouwd.
In rust — in rust — in rust.

11.
Zoo volgen wy de Alouden Voet,
Van Eeuwen hier beleefd —
Zo doen we eer aen Hollandsbloed,
Dat ons door de aedren Zweeft —
Zoo fnuiken wy de Slaverny
En blyven Eeuwig VRY EN BLY.
HOEZEE! — HOEZEE! — HOEZEE!

1. De GEEST van de Justificatoire Memorie van den Prins en het Vervolg op dezelve.
2. ELIE LUSAC, Berucht Advocaat te Leyden.
3. BENNET en HAEKE, Boekverkoopers te ROTTERDAM.
4. P. GOSSE, Boekverkooper van den PRINS in 's Hage. Deeze en anderen zyn de Roervinken, voor welke de goede Gemeente op haer hoede moet zyn, byzonder tegens den 8sten Maert.

In 1785 werd na nieuwe Oranje-rellen Willem V het commando over het garnizoen van Den Haag ontnomen. De paarden stellen Hollandse steden voor.
(Gemeentearchief Den Haag)

**DE COMMANDO-BRUG,
VAN AMSTERDAM NAAR 'SHAGE**

Grootachtbre *Bruggeman*! daar leidt de hele wagen!
Is dit een fundament voor zulk een zware fragt,
Diege, in een' vollen REN naar het Dorp in ginsche *Hagen*,
Met *negen* knollen, zelf, zoo graag hadt heengebragt!
Wat slag! hoe zal uw Baas nu op de neus staan kijken!
't *COMMANDO* weg! Helaas! Hij mist een' grooten Schat.
Gij naar de Brouwkuip, Maat! dit zal u beter lijken:
Op 't bruggemaken zijtge waarlijk niet gevat.
Hadt gij, bij 't *Hoorens* beest, nog ééne knol gekregen,
Dan hadt een sneller vaart gewis uw' val verhoed;

Maar fierer Hengsten stont die fragt — die wagen tegen.
Al hadd' ook het *gouden* voer hen rijkelyk gevoed.
Kom! nu uwe achtbre pruiik maar in de doos gesmeten:
Laat elk, men kentze toch, uw *Midasooren* zien!
Bij 't Hof hebtge ook gedaan; 't zal nooit dien ramp vergeten,
Of u weêr perzikken uit vrouwenhanden bién
Eén les noch, *PONTIFEX*: wil 't Bruggenbouwen staken,
Doch valt het u te hard van het kuipen afstaan,
Leer dan uw Vaders kunst, ga Brouwerskuipen maken!
Dit zal veel beter dan 't staatkundig kuipen gaan.

Deze spotprent portretteerde de Oranje-
partij.
(Atlas van Stolk, Rotterdam)

ORANJE PAP-EETERS.

Ziet, hoe HANS VETLAP, 't Hoofd van WILLEMS darte Keuken,
Op last van zyn PATROON, dien gekken dronken L. p. 11
't ORANJE ROT, wier Maag niets doet dan rustloos jeuken,
De wyde Woffel slopt met dikke ORANJE PAP.
Elk buurter gaapt om 't eerst van dit vergif te smaken.
De snoode ZUIDERAS 1. snakt met gehoogen Kuilen,
De Krygslief SPENGLER (2) gaapt dat Kaak en Kezen kraaken,
Terwyl hem VETLAP komt een volle Lepel bién.
DE VAAL (3); KEES TEEUWESE (4); KAAT MOSSEL (5); BETMER (6); VOETJES (7);
VAN BIRKHEY (8); MOZER (9); en zyn KOSTBARE ECHTGENOOT (10);
SCHEELE ARENDS (11); KRAFT (12); MIEF (13); en RUIGEKEET (14); twee snoetjes.
Die oerle PRINCESSANT ontfogen in heur schoot;
Dit schandige VERTIENTAL, hef end' doet hunne daden,
Verkoopt met L'ZAU, dat zyn diervetkregen Recht,
E' vrucht zyn fronde lutt en hoeg te verzaden,
Waar door 't zich voor alroos in nasiehe leters legt.

kleio

HET GELDERSCHE ZWYN.

Waarom of toch een Jood geen Zwijnevleesch wil eeten?

Zou 't zijn, om dat voorheen een booze en helsche Geest,

Die een' ellendeling hield, jaeren lang bezeeten,

Wierdt uitgedreven in 't Geslacht van 't morfig Beest? —

Misfehlen. — Maar is die Geest in ieder Zwijn gedreeven? —

Neen! — Wat men daar van zeg, voor mij, 'k geloof het niet;

Hij voer slechts in een soort, waar van 'er weinig leeven,

Daar Hij 'er een van is, dien gij hier slobb'ren ziet.

Die soort weet met de snuit schier alles te ondermijnen:

Zij schapt, verbrapt, vergruist, bepest, ~~en~~ ze overgaat.

'k Stel vast, de Duivel voer slechts in die soort en Zwijnen. —

't Zij men die straffe, of mild met Spoeling overloed,

Vergeefsch is 't, nimmer is van 't Ondier iets te hoopen:

Men koopt het jong, wanneer 'er niets aan is te zien,

Doch wen 't zyn' oort ontdekt, dan wil men 't graag Verkoopen,

Maer dan is 't oud en booz; wie zal 'er geld voor hiên? —

Geen mensch. — Wie koopt een Zwijn, waar voor de Baas moet vlien?

Elk laet den slaer met zulk een razend Furien loopen.

DE BATAVIER AAN WILLEM DEN GEWELDENAAR

Neen! heilloos Dwingland! neen! nooit zult ge uw doel bereiken!
Zo lang ik Meester ben op myner Vaadren grond,
Zult gy uw snode wil, ó Monst'! nooit genieten,
Het zy ge u daar geweld of list zulks onderwand.
't Geen ik bezit is door myn's Vaadren bloed verkregen;
En, 't geen ik zelf verkeerd kwam my op zweet te staan;
Daar gy, in 't tegendeel, door slinkse en snode wegen,
U mist met 's Burgren zweet — en 't Land hebt stout verraden.
Uw list heeft met den Brit, tot snaad van 's Lands vernogen,
Elk Batavier genoeg gekneveld en ontvreemd;
Dies zal ik nooit, hoe 't gal zo snood als luf, geloogen,
Dat gy, met EIGEN HAND, my verder iets ontvreemd.
Te rug, vloedwaard Gedrocht! of ik, ik zal u tamen
Hoe een Bataaf, wiens vuist het firs Munkel barmde,
Een Aanstam dacht voor zyn heilige trouwheid loonen.
Tot schrik van uw gelacht, en elk die 't Reest ontveend.
1786.

In 1786 verscheen dit gedicht, nadat Willem V zich uit veiligheid in het meer Oranje gezinde Gelderland had teruggetrokken.
(Gemeentearchief Den Haag)

Deze felle aanklacht is ontstaan na het ingrijpen van de Staatse troepen op verzoek van de Staten van Gelderland in de patriottische steden Hattem en Elburg. Een rechtgeaarde patriot noemde zichzelf Batavier.
(Gemeentearchief Den Haag)

Patriotten in Utrecht

R.E. de Bruin

In het hierna volgende artikel worden de gebeurtenissen in Utrecht in de jaren 1783–1787 kort uiteengezet. Het verhaal is gebaseerd op uitgebreid bronnenmateriaal, dat in de wetenschapsweek ter gelegenheid van het 350-jarig jubileum van de RU Utrecht gebruikt werd om leerlingen uit het voortgezet onderwijs een krant uit 1786 te laten maken. Een paar teksten en enkele foto's zijn hierbij afgedrukt.

De Gemeentelijke Archiefdienst Utrecht heeft, zoals vele anderen, ook een expositie gewijd aan de ontwikkelingen tijdens de Patriottentijd.

Vanaf 7 september is een tentoonstelling te bezichtigen over de rol van de universitaire gemeenschap in de Utrechtse patriottentebeweging. Deze expositie moet in samenhang worden gezien met de nationale Patriottententoonstelling in het Utrechtse Centraal Museum. De vanuit de Archiefdienst georganiseerde tentoonstelling vertelt het verhaal van de Utrechtse revolutie vanaf de eerste acties in januari 1783 tot het herstel van de oude regenten in oktober 1787. Verder wordt aandacht besteed aan de Utrechtse samenleving aan het eind van de achttiende eeuw, de universiteit en de studenten, en aan de corrupte bestuurlijke verhoudingen vlak voor het uitbreken van de revolutie.

De tentoonstelling wordt begeleid door een gelijknamig boekje, dat bij uitgeverij Impress is verschenen, en dat geschreven is door dr. R.E. de Bruin, die ook de tentoonstelling mede heeft samengesteld.

Tentoonstelling: Revolutie in Utrecht. Studenten, burgers en regenten in de Patriottentijd (1780–1787).

Tijd: van 7 september tot 24 oktober 1987, op werkdagen van 9.00 tot 16.00 uur.

Plaats: Crediet- en Effectenbank, Kromme Nieuwegracht 4-6, Utrecht.

In de jaren tachtig van de achttiende eeuw beleefde Nederland een revolutie. Het geheel werd op gang gebracht door de Amerikaanse vrijheidsoorlog, die het land in botsing met de Britten bracht. De strijd verliep bijzonder ongunstig en de toch al niet zo florissante economische situatie verslechterde als gevolg van de Engelse blokkade nog verder. De pro-Engelse Willem V, die vanaf het begin weinig in de oorlog had gezien, vormde een ideale zondebok voor de emoties, die trekken van nationalisme vertoonden. De belangrijkste woordvoerder van de oppositie was de Overijsselse edelman Johan Derk van der Capellen tot den Pol (1741–1784).

De positie van de stadhouder brokkelde langzaam af. In 1784 zag hij zich gedwongen om zijn belangrijkste raadgever, de gehate hertog van Brunswijk, naar huis te sturen. Deze concessie bleek niet voldoende. Het volgende jaar bracht de vrede met Engeland, maar de oppositie tegen de Prins zette door.

De oppositie bestond uit een breed conglomeraat. De belangrijkste segmenten waren staatsgezinde regenten uit verschillende steden, die alleen maar de macht van de stadhouder wilden terugdringen, en een groep die werkelijk veranderingen in het staatsbestel wilde doorvoeren. Binnen deze groep bestonden grote onderlinge verschillen, maar de auteurs waren duidelijk beïnvloed door de Verlichting en zij wensten een vergroting van de volksinvloed. Zij presenteerden hun ideeën vrijwel zonder uitzondering als een terugkeer naar een geïdealiseerd verleden.

De tegenstanders van de Prins noemden zich 'Patriotten'. Zo lang het er om ging de macht van de stadhouder te breken werd er nog vrij eendrachtig samengewerkt. Succes bleven niet uit. Willem V raakte steeds meer in de verdediging en toen hem midden 1785 het bevelhebberschap van Den Haag werd ontnomen, zag hij zich gedwongen zijn hof naar Nijmegen te verplaatsen.

Het scherpst lagen de tegenstellingen in Utrecht. De twee eerste leden van de Staten, de Geëligeerden en de Ridderschap bleven de stadhouder trouw, evenals de steden Amersfoort en Rhenen. De ontwikkelingen in de hoofdstad van het gewest echter waren het meest revolutionair van de hele Republiek.

De Utrechtse verhoudingen vormden een ideale voedingsbodem. Het in 1747 heringevoerde regeringsreglement van 1674 gaf de stadhouder een enorme invloed op het stadsbestuur. Elk jaar, op 12 oktober, trad de vroedschap af en de prins had het recht om de leden te continueren of niet. In de praktijk gebeurde altijd het eerste, maar het feit dat de heren vroedschappen niet voor het leven zitting hadden, verzwakte hun positie. In tussentijdse vacatures werd door de prins voorzien. Voor de benoeming van burgemeesters en schepenen maakte hij een keuze (electie) uit een door de vroedschap op te stellen nominatie. Bovendien was de gewoonte ontstaan dat voor deze nominatie aan de stadhouder werd gevraagd namen te noemen, de zogenaamde recommandatiën. Op dit alles had 's prinsen zetbaas in Utrecht, Willem Nicolaas Pesters, grote invloed. Hij slaagde er in gunstelingen op allerlei posten te krijgen en beheerste de vroedschap grotendeels via een hem welgezinde factie, de Pesteriaanse Cabale.

P.J.J. Quint Ondaatje (1758–1818), volksleider te Utrecht. (Gemeentelijke Archiefdienst Utrecht)

Een deel van de regenten wilde de via Pesters lopende stadhoudelijke invloed verminderen en vanuit de burgerij ontstond een in kracht toenemende beweging voor meer zeggenschap. Het unieke aan deze beweging is dat zij een eigen dynamiek had en geen instrument was van regentenbelangen. Dit is vooral toe te schrijven aan het leiderschap van Pieter Philips Jurriaan Quint Ondaatje (1758–1818). In Colombo op Ceylon geboren als zoon van een inheemse vader en

kleio

nummer 7/87
pagina's 10 en 11

een Nederlandse moeder was hij naar Utrecht gekomen om rechten te studeren. Hij bleek over ongekende oratorische en organisatorische gaven te beschikken, waarmee hij een ware revolutie in de domstad wist te ontketenen.

Revolutionaire gebeurtenissen

Het begon allemaal in januari 1783 met een actie om de schutterij te herstellen. Utrecht had een rijke schutterstraditie, maar de stedelijke militie was volledig in verval geraakt. Vanwege de oorlogstoestand kwamen er begin 1783 initiatieven om hier iets aan te doen. Een groep burgers diende een rekest in. De vroedschap reageerde aanvankelijk afwijzend, maar ging na enkele maanden door de knieën.

Voor sommigen was een herstel van de schutterij nog niet genoeg: zij wilden zich ook daarbuiten oefenen in de wapenhandel. Daartoe richtten zij het exercitiegenootschap *Pro Patria et Libertate* op. Bevelhebber werd Otto Derk Gordon, een van de initiatiefnemers voor het herstel van de schutterij. Ondaatje werd officier en daarmee begon zijn revolutionaire carrière. Het genootschap zou een belangrijke rol spelen in de ontwikkelingen. Het vormde een machtsfactor en van de oefeningen, die veel bekijks trokken, ging een politieke invloed uit. Onder druk van de burgerbeweging moest de prinsgezinde publicist R.M. van Goens zijn vroedschapszetel opgeven.

Het volgende doel was de afschaffing van de recommandantiën. Aangezien dit de macht van de raad vergrootte was het merendeel van de regenten hier wel voor te vinden. De Pesteriaanse Cabale had het afgelegd. In februari 1784 trok de vroedschap zelfs het vervullen van tussentijdse vacatures aan zich. Daarmee was de deur geopend voor reglementsherziening. De meerderheid van de regenten wenste de eigen bevoegdheden te vergroten ten koste van de stadhouder, de burgerbeweging wenste verder te gaan. In de langdurige discussies die volgden, speelde Ondaatje een belangrijke rol. Hij formuleerde de eisen voor meer volksinvloed. De gelegenheid tot het indienen van voorstellen was in april 1784 uitdrukkelijk door de vroedschap gegeven. Een minderheid van patriotse regenten onder leiding van A.H. Eyck steunde de patriottenbeweging, maar de meerderheid wist de invoering van een nieuw reglement in die geest voorlopig nog tegen te houden. De verbodenheid van Ondaatjes beweging met patriotten elders kwam in december 1784 duidelijk tot uiting op het eerste congres van de nationale vergadering van de vrijcorpsen. Vanuit de hele Republiek kwamen afvaardigingen van vrijcorpsen naar Utrecht.

Geweld

In 1785 raakte de zaak in een stroomversnelling. Ondaatje wierp een nieuw wapen in de strijd. Naast handtekeningenacties en de exercities van *'Pro Patria et Libertate'* organiseerde hij stenengooiende menigten rond het stadhuis als de vroedschap niet aan de eisen van de burgerij wilde toegeven. In februari erkende de raad de 24 geconstitueerden die bij een door 1214 burgers ondertekende petitie als vertegenwoordigers waren aangewezen. De volgende maand trok de vroedschap de tussentijdse benoeming van de voor de patriotten onverteerbare Jonathan Sichterman in.

Het streven naar volksinvloed op de regeringssamenstelling werd steeds duidelijker. Ondaatje oefende voortdurend druk uit op het stadsbestuur. Half september werd het definitieve reglement gepubliceerd.

De tegenstanders gaven het echter nog niet op. In oktober werd met de stadhouder overeenstemming bereikt over de vernieuwing van de raad op de 12e. De vroedschap overlegde met de Staten over het reglement. De Utrechtse regenten probeerden op die manier onder de toezegging aan de burgers uit te komen. De minderheidsgroep onder leiding van Eyck protesteerde hiertegen. Half december ondernamen de patriotten onder leiding van Ondaatje opnieuw actie tegen de raad. Na twee dagen gaf de vroedschap toe en op 20 december 1785 werd officieel afgekondigd dat het nieuwe reglement over drie maanden zou worden ingevoerd.

De vrees bestond dat de stedelijke raad opnieuw zou proberen om zich niet aan de afgedwongen belofte te houden. Daarom

De eerste van de 1215 handtekeningen, die werden gezet voor het democratische concept-reglement in 1785 (Gemeentelijke Archiefdienst Utrecht)

bleven de geconstitueerden de vroede vaders bestoken met rekesten. Toen in de loop van maart duidelijk werd dat er van invoering van het reglement inderdaad geen sprake zou zijn, nam de onrust weer toe. Het stadhuis werd opnieuw omsingeld en hoewel de gewelddadigheden minder heftig

De verkiezing van Mr. J. Sichterman. Zinneprint op de vernieling der aristocratie. (Gemeentelijke Archiefdienst Utrecht)

UTRECHT, den 3 Augustus. Ingevolge het genomen besluit, by de plegtige be-ediging en installatie der Burger Gecommitteerden, op gisteren; (waar van wy in onze *Extraordinaire* van heden, een breedvoerig berigt gaven) is nog dien eigen dag, na den afloop der Installatie en het scheiden der Burgery, 't geen niet voor half 4 Uren, na den middag, plaats hadde, de gedecerneerde Commissie aan de Huizen der geremoveerde Raden rond gegaan, met de daar toe dienende *Insinuatie*: kunnende des niettemin deeze Heeren, tot 12 Octob. aanstaanden, derzelver afzonderlyke Commissien blyven waarnemen; met uitzondering egter van eenigen dier Commissien: gelyk zo, naar wy geïnformeerd zyn, de Burgery ten oogmerk heeft, om het Gouverneurschap der Stad aan den Heer Raad Eyck, en 't geen tot Defensie van de Stad mogte vereischt worden, aan den Hr. Capitain Lt. O.D. Gordon, met toevoeging van den Heeren Burger-Officieren *Keer* en *d'Ayerhoult*, opgedragen. De Poorten blyven nu dag en nacht, door een Burger Wagt, bezet, gelyk mede het Stad-huis, waar de Hoofdwagt is.

Het volgende Declaratoir is, op gisteren aan de Burgery, door den Hr. Eyck, en verdere Heeren, in onze Extraordinaire genoemd, overhandigd; zynde dezelve terstond, na dat het Collegie van Gecommitteerden in den Eed genomen was, uit den kring vertrokken, zonder by verdere Actus geadsisteerd te hebben.

"De Onderteeekenden, ingevolge der Inthimatie, uit naam der Burgery aan hen gedaan, op heeden den 2 Augustus 1786, alhier, op de *Neude* gecompareert zynde, doch geen genoegzaam aantal van hunne Meederaden tegenwoordig ziende; oordelen zich uit dien hoofde ten eenemaal onbevoegd, om het Collegie van Gecommitteerden uit de Burgery in den Eed te neemen, op naam van den Raad: terwyl nochtans de Ondertekenden geene zwarigheid maaken, alhier voor het oog der gantsche Burgery openlyk te declareeren, dat zy volkoomen persisteren by hunne Adviesen, den 25 July jongstleeden in den Raad voorgedraagen, en zeedert door den Druk publiek gemaakt; onder het regt tot de be-ediging van voorn. Gecomm. aan de Burgery toekomende, eenigszins te willen tegenspreken

Actum UTRECHT, den 2 Augustus 1786. (was getekend) Ad. HENDRIK EYCK, J.P. DE RIDDER, v. SENDEN, J.C. SMIS-SAERT, van HAEFTEN.

Wyders verstaat men, dat opgemelde Gecommitteerden den Eed onder deeze reserve hebben afgelegd: „behoudens zodanige veranderingen, welken, met concurrentie van Raad en Burgery, in het gearresteerde Stedelyk Reglement zouden mogen gemaakt worden;" zynde daartoe alvorens een Declaratoir door den Hr. *Brouwer* overhandigd.

tegenwoordigers waarin het reglement voorzag.

De maand juli probeerde de vroedschap via het beproefde tijdrekken zijn positie te redden, maar begin augustus zette de burgerbeweging door. Op 2 augustus 1786 marcheerden de schuttersvendels naar de Neude en eisten van de heren vroedschappen dat ze de gecommitteerden zouden beëdigen. Slechts Eyck en zijn medestanders gaven hieraan gehoor. De overige leden van de vroedschap werden van hun posten vervallen verklaard. In hun plaats werden patriotten aangewezen, die samen met de groep Eyck de zogenaamde Pretense Raad of Neude Raad vormden.

Ter gelegenheid, dat alhier den 23 October aan zeker huis, in de Watersteeg, verregaanden moedwil gepleegd was, heeft het Ge-recht dezer Stad, op *speciale autorisatie* van Heeren Burgemeesteren en Vroedschap, by Publicatie van den 25 deze maand goedgevonden: „Nogmaals allen en een iegelyk, zo Burgers en Ingezetenen, als Vreemdelingen, zich binnen deze Stad of derzelver Vryheid onthoudende, wel scherpelyk te verbieden, den een den ander te schelden, of door hatelyke en partyschap aanduidende benamingen, van wat aart die ook mogen zyn, veracht te maken, of op eenigerhande wyze, 't zy met woorden, 't zy met werken, te miszeggen of te misdoen; mitsgaders het langs publieke straten en wegen lasterlyk en oproerig roepen; het schreeuwen van *Oranje boven!* of *Patriotten boven!* het zingen van rustverstoorende en injurieuse liederen; het onstuimig razen en tieren; het trekken van messen, degens of ander zydgeveer; het moedwillig uitdagen; het plegen van eenigen dwang, geweld of andere insolentien aan iemands persoon, of aan deszelfs huis of goederen; mitsgaders het houden van eenige zamenrottingen; alles op poene, dat die geenen, welke zig, in eenigerlei opzichten, aan het geen voorschreven is zullen schuldig maken, als openbare rustverstoorders, zonder eenige conniventie, arbitrairlyk aan den lyve zullen worden gestraft, als, naar bevind van zaken, zal beoordeeld worden te behooren; zullende alle die geenen, welke eenige Stadsbedieninge bekleeden, en aan iets van de bovenstaande wanbedryven mogten schuldig bevonden worden, daar en boven de facto van hun officie verstoken worden; mitsgaders de Ouders voor hunne Kinderen in dezen verantwoordelyk zyn: Blyvende teffens de vorige Publicatie tegen het dragen van eenige teekens van Partyschap, mitsgaders tegen het schiepen met Snaphanen, langs de publieke straten en wegen, op de poenen en boeten daar by gesteld, in volle kracht."

Utrecht 1786

Krantenverslag van bijeenkomst van de vroedschap

waren dan in december 1785 moest de vroedschap opnieuw toegeven: 20 maart 1786 legden de Utrechtse schutters de eed op het nieuwe reglement af.

Maar de raadsmeerderheid bleef pogingen doen om invoering van het reglement te voorkomen. De hoop was daarbij gevestigd op de Staten.

Gezien de anti-stadhouderlijke opstelling van het grootste deel van het gewest Holland nam de externe bedreiging voor het heersende bewind voortdurend toe. Intern werd ook aanhoudend pressie uitgeoefend op tegenstanders van het nieuwe reglement. Officieren en onder-officieren van de schutterij die de eed geweigerd hadden, werden onder druk gezet om de eed alsnog af te leggen of ontslag te nemen. Zelfs vroedschapsleden werden op die manier uit de compagnieën gewerkt. Daarmee werd ook de officiële schutterij steeds meer een steunpilaar voor de patriotten.

Naarmate duidelijker werd dat de vroedschap opnieuw wilde proberen om onder het invoeren van het nieuwe reglement uit te komen, nam de onrust in de stad toe. Eind mei werden bij orangisten de ruiten ingegooid en enkele weken later wezen de compagnieën gecommitteerden aan, burgerver-

kleio

DE VROEDSCHAP te UTRECHT BEËEDIGT het NIEUWE REGERINGS REGLEMENT op den 20 Maart 1788.

Met deze revolutionaire daad kwam de stad Utrecht in het patriotse kamp. Deze klap voor de stadhouderlijke zijde bracht echter een tegenoffensief op gang. De Staten van Utrecht weken uit naar Amersfoort, dat werd bezet door troepen uit Gelderland. Willem V werd bovendien door de nieuwe koning van Pruisen, zijn zwager Frederik Willem II, tot een krachtiger houding aangespoord. De prins ging inderdaad harder optreden en begin september werden de patriotse stadjes Elburg en Hattem ingenomen. De nieuwe regering in Utrecht vreesde hetzelfde lot te moeten ondergaan en bracht de stad in verdediging. De Rijngraaf van Salm werd bevelhebber en vele vrijwilligers uit andere gewesten (vooral uit Holland) schoten te hulp. De aanval kwam echter niet en de Utrechtse patriotten konden zich wijden aan de realisering van hun ideeën. Daarbij kwamen toenemende tegenstellingen tussen de burgerbeweging van Ondaatje enerzijds en de patriotse regenten anderzijds aan het licht.

In het voorjaar van 1787 nam de militaire dreiging weer toe. De Gelderse Staten steunden de 'Staten van Amersfoort', terwijl de Staten van Holland de stad Utrecht hulp toezegden. In mei ondernam het stadhouderlijk leger een actie om de domstad van Holland af te snijden: aan de noordkant door Maarssen, Harmelen en De Meern te bezetten, in het zuiden door een aanval op Jutphaas en Vreeswijk. De Utrechtse raad reageerde door een legertje langs de Vaartse Rijn te dirigeren. Bij Vreeswijk kwam het tot een treffen. Twee Utrechters sneuvelen maar de stadhouderlijke troepen vluchten na het eerste kanonsalvo.

Buitenlandse hulp

De situatie in de Republiek bevond zich in een patstelling. De stadhouder was niet bij machte te profiteren van de toenemende verdeeldheid onder de patriotten, zijn aanhang te mobiliseren of het leger effectiever te gebruiken. Initiatieven moesten vanuit het buitenland komen.

De Engelse gezant Harris organiseerde oranjegezinde sociëteiten en intrigeerde op het diplomatieke front. De beslissende slag zou echter uit het oosten komen. Eind juni vertrok prinses Wilhelmina, de echtgenote van Willem V, naar Holland om de prinsgezinde aanhang in dat gewest aan te moedigen, maar zij werd tegengehouden door een patriots vrijcorps. De Pruisische koning nam de belediging zijn zuster aangedaan hoog op. Twee maanden van internationaal overleg volgden waarbij Frankrijk, dat de patriotten steeds had gesteund door dreiging van Engeland tot kalmte gemaand werd. Op 13 september trok een Pruisisch leger van 25.000 man de Republiek binnen. De Hollandse verdediging stortte als een kaartenhuis in elkaar. De stellingen bij Vreeswijk en Vianen werden ontruimd, in de nacht van 15 op 16 september evacueerde de Rijngraaf van Salm de stad Utrecht en de 20e reed Willem V Den Haag binnen. De leidende patriotten vluchtten naar het buitenland, hun huizen werden geplunderd door orangistische volksmenigten en hun posten werden bezet door aanhangers van de stadhouder.

Men heeft veel geyverd tot het brengen van deze Stad in staat van tegenweer. Op de wallen is een goed gedeelte kanon, 18 ponders, 12 ponders, 6 ponder Haubitzen enz.; voeg hier by de wyde en diepe Watergragten; de Muren op verscheidene plaatsen voorzien aan de Bastiens met Cassematten, welke des noods twee hoog boven elkander kunnen werden gebruikt; terwyl de gragten, bruggen, poorten en andere toegangen bewaakt worden. Dit alles is vooral ingerigt, door den Heer C. Redelykheid, Vestingbouwkundige, die thans naar Rusland is beroepen. Deze meent, dat de sterkte van deze Stad merkelyk vermeerderd zou zyn door twee zaken: eerstelyk, de natuurlyke en plaatselyke gesteldheid des Lands, en doorsnydingen van water, waar door eene onderwaterzetting van de Keuvelaarsbrug of Zoom van het Hooge Land, buiten de Tolsteegpoort tot Agtienhoven kan werden gemaakt, en welke door den Vyand niet zou kunnen worden afgetapt: het tweede is het *Retranchement* aan de Gildbrug, aan 't einde der Malibaan, bestaande in een gebroken Hoornwerk met *geretireerde Flanquen* en ingebogen *Courtinen*, en voorzien met 11 Batteryen, 3 voor 18 ponders, 4 voor 12 ponders, 4 voor 6 ponders; vervolgens bekwaam om een goed getal Musquetiers te plaatsen, en met 1300 Palissaden en wyde gragten voorzien. Door dit werk zouden alle toegangen voor den Vyand naar de Stad langs deze zyde afgesneden worden, en aan den vyand werk verschaft om deze sterkte te vermeesteren.

Aan dit werk is nog gemaakt eene inwendige verdediging, als mede aan iedere zyde eene veilige terugtogt, ingeval de verdedigers genoodzaakt zouden mogen zyn, te moeten wyken, 't welk alsdan gevoeglyk geschieden kan tot onder het kanon van de Stad by het Maliepoortje, als waar Batteryen zyn, tot dekkers van den terugtogt, en afkeering van den Vyand.

In de eerste week van deze maand was een grootte hoeveelheid Kruid in het klein Auditorium of gehoorzaal der Academie dezer Stad gebragt. Dit baarde aan veele Ingezeten, wegens het gevaar; veel becommerring, en niet weinig stof tot berisping aan de Nieuws-papieren. De Dom-Heeren en eenige Bewooners van de Domkerks buurt hebben zig ook deswegens aan den Raad dezer Stad verwoegd: inmiddels zyn reeds by het Collegie van Bestier tot het *Defensie-Wezen* schikkingen gemaakt om 't voorn. Kruid naar elders te vervoeren, welke schikkingen by de Vroedschap zyn goedgekeurd.

Utrecht 1787.

Kleio-gesprek met Jannie Stijntjes-Mulder

'GELDERSE PATRIOTTEN IN HANDEN VAN EEN WERKLOZE
GELDERSE HISTORICA'

Joke van der Leeuw-Roord, Anton J.L. van Hooff

Twee interesses van de redactie zorgden voor een contact met Jannie Stijntjes-Mulder. Wij hadden gehoord dat zij iets had gedaan met de patriotten en zo'n activiteit verdient aandacht in het jaar van Goemanverwellesluis. Bovendien behoort Jannie Stijntjes tot het legioen van werkloze historici dat het niet opgeeft te streven naar een baan in het onderwijs.

In het kader van het Werklozen Projekt Onderwijs (WPO) heeft zij een aantal leerlingkaterns gemaakt tijdens een verblijf aan het Van Lingen College in Arnhem. Daaronder is het project *De Patriotten in Gelderland*, dat onze speciale belangstelling wekte.

NEDERLAND IN DE ACHTTIENDE EEUW

Op een van de sombere zomerse dagen gingen we naar Laag-Keppel in de buurt van Doetinchem. Het gesprek vond plaats in een tragi-komische ambiance. Jannies huis had door de strenge winter ernstige lekkages gekregen. Alleen het aanbrengen van een schuin dak kon echt verbetering brengen. Tijdens het gesprek klonk het getimmer van bouwvakkers die onverdroten door gingen terwijl het water in bakken uit de hemel kwam.

Dat hemelwater drong ook door in de ruimte waar de geïnterviewde en de twee Kleioten zaten. Telkens werden oren gespitst als een drup het ritme van het toelaatbare leek te overschrijden en om een

HET DAGELIJKS LEVEN IN DE ACHTTIENDE EEUW

emmer vroeg. Maar Jannie zette met een gemoed dat kleine evenementen weet te relativeren in het kader van de grote geschiedenis, stoïcijns het gesprek voort.

Het bleek dat er een band tussen haar en een van de redacteurs bestond: vanaf 1973 hadden zij enige jaren in een student-docentverhouding tot elkaar gestaan op de Nieuwe Leraren Opleiding van de Gelderse Leergangen (nu Interstudie). Na het afsluiten van die opleiding in 1978 stroomde zij door naar de universiteit van Nijmegen waar zij in 1982 haar doktoraal geschiedenis deed.

Jannie: En vanaf die tijd heb ik tijdelijke banen gehad, vervangingen wegens ziekte en zo, totdat ik op het Van Lingen College in Arnhem terecht kwam in het kader van de WPO-regeling. Zulke WPO-ers mogen niet lesgeven; zij mogen alleen maar 'onderwijs-ondersteunend' bezig zijn. Zo heb ik anderhalf jaar, tot augustus van het vorig jaar, op die school doorgebracht.

Kleio: En toen hield die plek op te bestaan?
Jannie: Ja, maar ik ben wel op die school gebleven, als vrijwilligster. Ik ben bezig het onderwijsmateriaal verder uit te werken en ik houd me ook bezig met de schoolbibliotheek. Alleen is er door ziekte wat vertragen gekomen.

De themakeuze

Kleio: Goed, laten we naar de achttiende eeuw, het onderwerp van jouw pakket gaan. De redactie van Kleio spitste de oren toen bekend werd dat jij iets met die stof had gedaan. Hoe kwam de school ertoe om jou een opdracht in die richting te geven?

Jannie: Nou, we zijn om de tafel gaan zitten, de sectie geschiedenis en ik, na een ge-

slaagd project Egypte in de brugklas. We hebben zitten bladeren in de geschiedenisboeken. Toen kwamen we er al gauw achter dat aan de zeventiende eeuw veel aandacht wordt besteed. Maar de achttiende eeuw hangt er, althans voor Nederland, een beetje bij. En die tijd heeft toch een eigen, boeiend karakter.

Kleio: Voordat we nog meer vragen stellen over de concrete uitwerking van het thema, zouden we graag meer willen weten van de affiniteit die jullie met de stof hebben.

Jannie: Voor mij persoonlijk is de vergelijking met de zeventiende eeuw essentieel. Mij frappeerde bijvoorbeeld het verschil in de regentenportretten uit beide eeuwen. Wat is er in die tussentijd gebeurd? Als je je daarin gaat verdiepen, kom je al gauw terecht in het aristokratiseringsproces dat zich in de Republiek zo heel anders heeft voltrokken dan in de rest van Europa.

Kleio: Maar wat wilde je meer dan een revalidatie van de achttiende eeuw? Wat is het belang voor leerlingen van onze tijd om in aanraking te komen met die inderdaad verwaarloosde periode?

Jannie: Wel, heel wat elementen uit die eeuw komen nog heden ten dage voor. Vooral het thema macht en onmacht boeit ons. Je ziet zo duidelijk de tegenstelling van rijken met macht en die zonder.

Kleio: Maar wat is precies generaliseerbaar aan dit op zichzelf belangwekkende onderwerp? Om het à la Toebes te zeggen: wat draagt die stof bij aan de bestaansverheldering van leerlingen van nu?

Jannie: Juist in de tegenstelling tussen de groep die aan de macht is, en degenen die daarvan buitengesloten zijn, moet voor de leerlingen toch veel herkenbaar zijn van een algemeen probleem.

Uitwerking

Kleio: Wat is de betekenis van de streek of van Nederland in het project? Schoolboeken behandelen meestal de achttiende eeuw in een Europees perspectief.

Jannie: Vooral de Nederlandse ontwikkelingen krijgen veel aandacht, omdat die inderdaad in schoolboeken niet aan de orde komen. En de streek is wel heel duidelijk aanwezig: het project concentreert zich op Arnhem, Zutphen en Nijmegen.

Jannie kon ons geen antwoord geven op de vraag hoeveel tijd de uitvoering van het project vergde, omdat het nog niet is uit-

gevoerd. In de programmering wordt ongeveer eenderde van het tweede jaar geschiedenis ervoor uitgetrokken.

De redacteurs vroegen zich af of het zijn doel niet voorbijshoot als ineens zo veel lessen aan die stof werden gewijd. Was en bleef die achttiende eeuw niet een verschrikkelijk abstracte periode?

Kleio: Kost het de leerlingen niet veel moeite de mensen uit die tijd als wezens van vlees en bloed te zien?

Jannie: Met twee thema's die we nog moeten uitwerken, Nederland overzee en Zypendaal, een landgoed uit Arnhem, nemen we aan dat het ons wel zal lukken de geschiedenis tot leven te wekken.

Kleio: Waarom dat landgoed?

Jannie: De leerlingen kennen de Zyp als de vroegere dependance van de school. Het thema zal over het leven op dat landgoed in de achttiende eeuw gaan.

Kleio: En dat wordt fictie of werkelijkheid?

WILLEMINTJE DE SCHOONMAAKSTER

Jannie: Nee hoor, niet verzonnen: er is bronnenstudie gedaan. In de archieven is allerlei materiaal over de families van dat landgoed te vinden.

Kleio: Jammer dat je ons niets kunt vertellen over de praktijk van het project.

Jannie: Nou ja, mijn project Egypte dat model staat voor dit andere, is onderhand al driemaal uitgevoerd. Dat is nu volledig in het programma opgenomen.

Kleio: Zijn de opdrachten niet erg reproductief? Ze leken ons erg gericht op kennis.

Jannie: De vragen zijn bedoeld als een steuntje voor de leerlingen bij het lezen van de tekst. Zo halen ze de belangrijke dingen eruit. In teksten waarin begrippen als verlichting en rationalisme aan de orde komen, is het wel belangrijk de leerlingen te helpen de rode draad te vinden. Maar verder zitten er toch ook creatieve opdrachten bij, om iets te maken, iets te bedenken, een rollenspel te doen, een krante-artikel te schrijven. En er zijn ook open vragen: wat vind jij ervan? Hoe zou jij handelen in die situatie?...

Echte doe-opdrachten bleken in het project Egypte veel talrijker te zijn. Bij de patriotten was wel een opdracht: schrijf een

" IK ZAL HET MYN BROER ZEGGEN ! "

verhaal van twee kantjes naar aanleiding van een illustratie.

Kleio: Is het schrijven van een verhaal toch niet een erg intellectualistische opdracht? Zijn er geen opdrachten die te vergelijken zijn met 'Maak van klei een mummie masker'?

Jannie: Nou, je zou natuurlijk prikken kunnen maken, of een hoepelrok.

Naar de leerlingen toe...

Het is bij het project Egypte gebleken dat in de praktijk met het materiaal verschillend wordt gewerkt. De ene leraar behandelt het basisboek en alle themaboekjes met alle leerlingen, zijn collega splitst de klas in groepen op die zich dan afzonderlijk bezighouden met de godsdienst, de piramide, enzovoort.

Kleio: Toch moet er veel zelfstandig gelezen worden en je biedt nogal flinke lappen tekst aan. Het taalgebruik van jullie boekjes lijkt niet erg simpel voor een tweedeklasser. Wat moet die aan met 'prostituée', 'sociale piramide', 'farizeërs', 'maatschappelijk arrogant gezicht'...?

Jannie: We hebben geprobeerd het taalgebruik zoveel mogelijk aan te passen aan dat van de leerling. Maar er slijpt natuurlijk wel eens een woord tussendoor. Een verklarende woordenlijst zou niet gek zijn. Voor 'Egypte' is die er inmiddels ook.

We hebben ook zoveel mogelijk gebruik gemaakt van illustratiemateriaal, we hebben anekdotes gebruikt, rijmpjes, liedjes om toch die achttiende eeuw wat dichterbij de leerling te brengen.

Kleio: Nu vertel je ergens een prachtig verhaal over een kerkhof dat moet worden verplaatst en over boeren die klagen dat er niet gejaagd mag worden op dieren die hun oogst beschadigen. Waarom heb je hierbij geen bronnen gebruikt?

Jannie: De documenten die daarbij horen, zijn voor leerlingen, ook als je ze bewerkt, echt niet te begrijpen.

Kleio: We hebben de laatste tijd nogal wat boeken over de patriotten onder ogen gehad en dan valt op dat telkens weer dezelfde afbeeldingen worden gebruikt.

Jij hebt behoorlijk originele illustraties. Hoe ben je daaraan gekomen?

Jannie: Ik ben op het spoor gekomen van veel afbeeldingen via de noten in het boek over de Gelderse patriotten van A.H. Wertheim-Gijse Weenink. Die heb ik in het archief bemachtigd. Ook het napluizen van oude schoolboeken leverde veel op. Ik kreeg de beschikking over een stel boeken uit het begin van deze eeuw, hopeloos verouderd spul, en daar mocht de schaar in. Ik heb ook

nog wat illustratiemateriaal uit het Amsterdams Historisch Museum gehaald. Ik wist nog van de lerarenopleiding dat daar veel prenten te vinden zijn.

Kleio: In het algemeen is het dus zaak de monografie te vinden die over de eigen streek gaat?

Jannie: Beslist, je vindt dan verwijzingen naar materiaal dat in de omgeving van leerlingen te vinden is. Het is voor ons een nadrukkelijke keuze uit te gaan van de geschiedenis van de streek, natuurlijk in het grotere verband. Juist voor de inleving van leerlingen is dat zo belangrijk.

Kleio: Horen bij het project uitstapjes naar patriottische monumenten?

Jannie: Jazeker, daarvoor hebben we een stadswandeling door Arnhem. En er komt ook iets bij het thema van de Zyp.

Kleio: We hebben toch een beetje het gevoel dat onderwerpen als de patriotten een beetje hoog gegrepen zijn voor de tweede klas. Zou dat geen stof zijn voor het nieuwe bovenbouw-programma?

Jannie: Dan zou dit materiaal toch sterk moeten worden aangepast. Volgend jaar als het materiaal voor de eerste keer is gebruikt, kan ik er meer over zeggen.

Wat je er zelf aan hebt

Kleio: Je hebt dit pakket op je een'je gemaakt. Wordt hiervan iets uitgewisseld met andere Arnhemse scholen?

Jannie: Nee, dat is niet gebeurd.

Enige tijd wordt van gedachten gewisseld over de wenselijkheid een centrale pool te vormen van lesmateriaal, waaruit geput zou kunnen worden (iets dergelijks bestaat voor klassici). In sommige actieve afdelingen wordt op bijeenkomsten wel wat uitgewisseld, maar erg georganiseerd gebeurt dat niet. Is hier het individualisme dat leraren geschiedenis eigen zou zijn, in het spel? Of gêne om eigen materiaal dat het kenmerk van amateurwerk draagt, onder de ogen van anderen te laten komen?

Kleio: Tenslotte: hoe heb je zelf dit werk beleefd? Kennelijk laat het je niet los. Is wat jij gedaan hebt de weg voor werkloze historici om ergens aan de bak te komen?

Jannie: Het is een mengeling van factoren. Ik ben er nog mee bezig, in de eerste plaats omdat het nog niet af is: dat is een onbevredigend gevoel. Het is voor werkloze historici zeker een zinnige manier om met je vak ten dienste van het onderwijs bezig te zijn. En je zit natuurlijk dichterbij het vuur: misschien komt er nog wel een baan van.

"Twee soorten zeevis en twee soorten riviervis. Twee witte en twee bruine soepen. Twee warme en twee koude pasten. Een schotel met twaalf soorten groente. Duiven in gele. Kippen in gele. Kalkoen à la dobe, zilt en rollade. Fazantenpastei. Patrijzen-, haas-, kiekenpastei. Een varkensbout...."

af en toe lopen de heren naar het secreet (dat is het nette woord), maken daar wat ruimte en zetten dan de maaltijd voort:

"Een warme gezoden ham. Een warm paterstuk. Popton van oesters. Popton van karper. Twee kraken-taarten en vier compotes, amandel-, kersen-, pruimen-, abricosen-, appel-, kwee- en citroentaarten. Een pudding"

Ze heffen het glas: Dat het de compagnie goed mag gaan. De laatste ronde begint:

"Een gefarceerde snoek. Een karper à la royale. Een gefarceerd kieken. Een kapoen met oesters...."

Dan volgt de dankzegging: een lang en goed gebed.

"Een laatste glaasje na de gratie?!"

Ideetje misschien...?

DE PATRIOTTENTIJD OP VIDEO EN DIA

Loes Reichenfeld en Iet Snoeij

In het kader van de serie tentoonstellingen over de patriottentijd in Nederland heeft de Haagse Werkgroep 1787-1987 het initiatief genomen een videoproduktie te vervaardigen over de patriottentijd in Den Haag. Deze video, die bestemd is voor het voortgezet onderwijs en de tentoonstelling *Van Weeghuis tot Pruis. De Patriottentijd in Den Haag 1780-1787*, werd gemaakt door twee studentes van de Lerarenopleiding ZWN te Delft.

Vorig jaar startte een nieuwe afstudeerrichting bij de sectie Geschiedenis aan de lerarenopleiding te Delft, namelijk educatief werk. Door middel van een cursus verdiepten studenten zich in het educatief werk in musea. Aan deze cursus was na zes weken theorie ook een stageperiode verbonden van ten hoogste twee maanden. Naast het vervullen van stageplaatsen in verschillende musea werd een verzoek om hulp ingewilligd van de Werkgroep 1787-1987. Deze werkgroep, samengesteld uit vertegenwoordigers van het Gemeentearchief van 's-Gravenhage, het Haags Historisch Museum en de VGN-afdeling Den Haag, was bezig met het maken van een brochure en een tentoonstelling over de Patriottentijd in Den Haag. De werkgroep wilde graag een video over deze tijd hebben voor het voortgezet onderwijs en voor een tentoonstelling. Omdat een 'professionele' videoproduktie in deze bezuinigingsjaren onbetaalbaar zou worden, is een beroep gedaan op het enthousiasme van de ZWN-cursisten educatief werk.

Vanaf september 1986 zijn wij bezig geweest met het maken van deze video. Ter oriëntatie zijn we eerst alle afbeeldingen over de periode in het Gemeentearchief van 's-Gravenhage en het Haags Gemeentemuseum gaan bekijken. Zo kregen we een duidelijk beeld van het beschikbare materiaal voor de video. Omdat ons onderwerp zich tweehonderd jaar geleden afspeelde, waren we goeddeels afhankelijk van het materiaal (voornamelijk prenten en schilderijen) uit archief en musea. Vervolgens zijn we aan de slag gegaan om een vlot lopend script in elkaar te draaien. Nadat dit grotendeels was gelukt, zijn we dia's gaan nemen in het Rijksmuseum Paleis 't Loo, het Gemeentearchief van 's-Gravenhage, het Haags Gemeentemuseum en het Haags Historisch Museum. In totaal hebben we zo'n 650 dia's genomen. Hiervan hebben we er 120 uitgezocht voor de video.

Met de hulp van onze cursusleider Dré Leyten en van docent geschiedenis Chris Nigten alsmede van een mediadeskundige van de lerarenopleiding, Gabriël Jansen, hebben we respectievelijk het script en het technische gedeelte voor de video rond gekregen. Gezien de samenstelling van de werkgroep hebben het Gemeentearchief van 's-Gravenhage en de VGN deze produktie gefinancierd.

De video draait om het incident-Mourand bij de Stadhouderspoort, dat zich afspeelde op 16 maart 1786 in Den Haag. Om het Binnenhof te bereiken, kon men gebruik maken van deze poort. Alleen de stadhouder had echter het recht om er per koets onder door te rijden.

Stadhouder Willem V was in september 1785 naar Nijmegen gevlucht, nadat de Staten van Holland hem het commando over het Haagse garnizoen hadden ontnomen. De patriotten in de Staten van Holland waren vervolgens van mening dat ook zij, 'de nieuwe majesteit', per koets onder deze poort door mochten. Vele oranjegezinden verzamelden zich op het Binnenhof om tegen dit

besluit te protesteren. De kapper Mourand kwam als enige echt in opstand. Hij hield de koets met de afgevaardigden uit Dordrecht, Gevaers en De Gijselaar, tegen. Hij zou hiervoor in eerste instantie de doodstraf krijgen; later werd dit echter omgezet in levenslang. Na de terugkeer van de stadhouder in 1787 kwam hij weer op vrije voeten.

Aan de hand van dit incident wordt de tegenstelling tussen patriotten en oranjegezinden duidelijk gemaakt. De kwestie-Mourand fungeert als instap en als 'Leitmotiv' van de videoband. Hierin komen onder meer de denkbeelden van de patriotten en van de juist in de residentie invloedrijke oranjegezinden naar voren. Verder wordt ingegaan op de positie van Willem V als stadhouder. Natuurlijk komt ook de bekende aanhouding van zijn vrouw Wilhelmina van Pruisen bij Goejanverwellesluis aan de orde. Het verhaal eindigt bij het begin van de Franse tijd in Nederland, toen de Nationale Vergadering zetelde in de voormalige balzaal van Willem V, de huidige Tweede Kamer.

De lengte van de video is 23 minuten. Bewust is voor deze beperkte duur gekozen met het oog op de doelgroep in het voortgezet onderwijs. De videoband is met name bestemd voor leerlingen in de tweede en derde klassen van Mavo, Havo en Vwo. Al deze leerlingen krijgen in hun leerplan te maken met de Amerikaanse en Franse revoluties, bij welk thema het onderwerp van onze video nauw aansluit.

Het script, het gesproken commentaar dus, is zo van opbouw, dat aan de hand van een incident in Den Haag het conflict tussen patriotten en oranjegezinden in zijn algemeenheid gestalte krijgt. De videoband is dan ook bruikbaar in heel Nederland. De gebeurtenissen in Den Haag stonden op zich, maar juist vanwege het residentiekarakter hadden zij in zekere zin ook algemeen geldige trekken. Door het centraal stellen van een spectaculaire gebeurtenis en het belichten van historische personages als Mourand en Willem V probeerden we de abstracte Patriottentijd een meer concrete vorm te geven.

Technisch gezien is de videoband een schakeling van 120 dia's, die, voorzien van gesproken commentaar (door de welluidende stem van Peter Wander, medewerker van het Gemeentearchief van 's-Gravenhage) en 18de-eeuwse achtergrondmuziek (Händel), harmonisch in elkaar overvloeien. Indien u de videoband bestelt (voor bestelgegevens zie apart kader), krijgt u behalve de tekst van het commentaar ook een set werk materiaal bijgeleverd. Dit materiaal bestaat uit een beperkt aantal verdiepingsoptredachten rondom de Patriottentijd, welke uw leerlingen met behulp van bij de video aansluitend bronnenmateriaal in anderhalf à

twee lessen kunnen uitvoeren. U kunt dit materiaal vrij kopiëren voor uw leerlingen. Verder krijgt u om financiële redenen de videoproduktie aangeleverd op een VHS-band van 180 minuten. De eerste 23 minuten hiervan zijn bespeeld, zodat u nog ruim tweeëneenhalf uur opnametijd overhoudt. De prijs all-in bedraagt f 25,-.

In overleg met de Werkgroep Historisch Materiaal van de VGN-afdeling Den Haag, in de wandeling de diacub genoemd, is besloten tevens een diaserie te produceren voor het voortgezet onderwijs. Deze serie is een selectie van 36 afbeeldingen uit de 120 voor de video gebruikte dia's. Ook deze diaserie kunt u bestellen. Bij de dia's krijgt u een beschrijving en een bronvermelding van alle afbeeldingen geleverd. De prijs bedraagt f 30,-.

Wij hopen dat veel geschiedenisdocenten gebruik zullen maken van deze aanbiedingen, opdat wij, naast het plezier van ons werk, ook het toegepaste nut ervan kunnen ervaren.

U kunt de videoband *Van Weeghuis tot Pruus* [...] schriftelijk bestellen bij:
VGN-afdeling Den Haag
p/a Acaciastraat 85
2565 JV Den Haag.

U krijgt de band (incl. commentaar en werkmateriaal) direct na de opening van de tentoonstelling op 7 oktober a.s. toegezonden. Bij de band wordt een factuur ingesloten. De prijs voor de videoband bedraagt f 25,- (excl. verzendkosten).

Ook de diaserie kunt u op hetzelfde adres bestellen. De prijs (incl. beschrijving) bedraagt f 30,- (excl. verzendkosten).

Boek van de maand

Floris Bos

Recensieartikel van F. Grijzenhout, W.W. Mijnhardt, N.C.F. van Sas,
Voor Vaderland en Vrijheid; De revolutie van de patriotten.
De Bataafsche Leeuw, Amsterdam 1987, 197 pag., rijk geïllustreerd,
prijs f 39,95

Terecht zet de redactie van *'Voor Vaderland en Vrijheid'* zich in de inleiding af tegen het traditionele beeld van de achttiende eeuw als 'de pruikentijd', een vermakelijke nauwelijks serieus te nemen episode uit de vaderlandse geschiedenis, waarin parmantig paraderende patriottjes de kordate prinses Wilhelmina bij Goejanverwellesluis dapper tegenhielden. Door de Pruisen verjaagd, keerden de patriotten in 1795 als landverraders terug en verkwanselden de Republiek aan de Fransen.

G.J. Schutte vat het historische debat over deze periode samen in de laatste van de zeven artikelen die deze bundel bevat. Hij presenteert anderhalve eeuw geschiedschrijving op heldere en bondige wijze. De sedert de Tweede Wereldoorlog toenemende belangstelling en waardering voor de patriottenbeweging culmineert dit herdenkingsjaar in diverse tentoonstellingen en publikaties. Men ziet in dat de Europese samenleving, waar de Republiek een volwaardig lid van was, naar nieuwe antwoorden op religieuze,

VOOR VADERLAND EN VRIJHEID

De revolutie
van de patriotten

politieke en maatschappelijke vraagstukken zocht. Met vallen en opstaan werden die gevonden en maakten zo voorzichtig de weg vrij naar de moderne democratie.

Het is opvallend hoe lang een negatieve stigmatisering door kan werken. De stereotype verhalen zijn bij de meesten van ons goed bekend. Hoe de machtsverhoudingen lagen en wat de drijfveren precies waren, weten slechts weinigen. Onbekend maakt onbemind en de patriottentijd vormt dan ook op weinig scholen een geïntegreerd onderdeel van de leerstof. Wellicht brengen de diverse themanummers, brochures, exposi-

kleio

nummer 7/87
pagina's 18 en 19

ties en speciale onderwijsprojecten van dit jaar daar verandering in.

De driekoppige redactie heeft gekozen voor een specialistische aanpak. Zeven auteurs behandelen in gemiddeld 25 pagina's uiteenlopende onderwerpen die grofweg in drie categorieën te verdelen zijn: cultureel, militair, politiek.

Cultureel

Een kort overzicht onder de titel *letteren en landsbelang* van J.J. Kloet behandelt de pennevruchten van contemporaine tweede- en derde-rangs auteurs, die de vermeende economische neergang, verslappende wilskracht en het zedelijk verval op weinig originele wijze aanklagen. Daarnaast behandelt hij enkele van de levendige *economische liedjes* (1781) van de dames Wolff en Deken. Deze 'ijverige Vriendinnen onzes Vaderlands' komen aan de hand van uitgebreide citaten aan het woord. Diverse goed gekozen illustraties completeren het moralistische en opwekkende beeld.

Onder de slechtgekozen benaming *patriotse beeldenstorm* schrijft S. Grijzenhout een met veel citaten en illustraties verluchte uitleg van diverse patriotse kunstuitingen. Spotprenten, zinnebeeldige tafeldecoraties en herdenkingsmonumenten passeren de revue. Het zijn afbeeldingen en voorwerpen die in onze tijd weinig artistieke lof oogsten maar dit jaar op diverse plaatsen geëxposeerd worden.

Het heldere exposé over de *Nederlandse Verlichting* door W.W. Mijnhardt bevindt zich onterecht in deze artikelenbundel. Deze heeft immers de revolutie van de patriotten als centraal thema. De auteur zaagt de poten onder zijn eigen schrijftafel weg door op pagina 79 op te merken: '*Van een causale relatie tussen Verlichting en patriottisme kan dus niet gesproken worden*'. Waarom niet een artikel geschreven over de zogenaamde burgersociëteiten, onbekende maar zuiver politieke organisaties, die in de jaren tachtig ontstonden naar het voorbeeld van de culturele genootschappen waar Mijnhardt wel veel aandacht aan besteed.

Militair en politiek

Het militaire aspect komt naar voren in de bijdrage van H.L. Zwitzer over *De militaire dimensie van de patriottenbeweging*. Deze titel dekt de inhoud eigenlijk niet want het militarisme van de patriotten moeten we vooral in de vrijcorpsen zoeken en daar besteedt Zwitzer nauwelijks aandacht aan. Een gemiste kans maar daarover later meer. De opmars van het 25.000 man sterke Pruisische leger krijgt te weinig aandacht, terwijl

de aanhouding bij Goejanverwellesluis een relatief te grote plaats inneemt. Een aardig verhaaltje doet het altijd goed, moet Zwitzer gedacht hebben. Puur overbodig want aan de onlangs verschenen monografie *Goejanverwellesluis* van W.A. Knoops en F.Ch. Meijer kan Zwitzer niets meer toevoegen.

De bijzonder boeiende verhandeling over *De patriotse vluchtelingen* uit 1787 van A. Doedens bevindt zich op de grens van de militaire en politieke invalshoek. Verjaagd door de Pruisische legerovermacht namen ongeveer 40.000 patriotten de wijk naar veiliger oorden. Gedwongen door een lege maag en platte beurs keerden de meesten binnen een half jaar terug. In 1790 woonde in Noord-Frankrijk nog slechts circa 3500 emigrés.

Doedens slaagt er in die Franse vluchtelingengemeenschappen tot leven te brengen. Hij is trouwens de enige van de zeven auteurs die het menselijke aspect in zijn bijdrage verwerkt. Met vlotte pen schetst hij de armoede in de diverse ballingsorden en de onvrede die zich onder andere uitte in een gecompliceerde persoonlijke en politieke ruzie tussen twee leiders van deze patriottenkolonies. De winters van 1793 en 1794 waren streng en brachten honger. Tot overmaat van ramp beknibbelde het Franse revolutionaire regime op de financiële toelagen die de meeste patriotten tot dan gekregen hadden. Toen in 1795, onder andere door deelname van het 'Légion française étrangère' — een 2500 man sterk legioen waarin veel Nederlanders waren opgenomen — de Bataafse Revolutie had plaatsgevonden, konden ze terugkeren naar hun vaderland. Tijdens hun verblijf in den vreemde was het de patriotten niet gelukt nieuwe politieke ideeën naar voren te brengen. Daarvoor was hun bestaan te moeizaam geweest.

N.C.F. van Sas schrijft zijn naam boven het belangwekkendste artikel uit deze bundel. Zijn duidelijk gestructureerde betoog over *Opiniepers en politieke cultuur* is met 34 pagina's de meest omvangrijke bijdrage en steekt naast de beschouwing van Doedens met kop en schouders boven de andere bijdragen uit. Prettig leesbaar en diepgravend vat het de kerngedachten en het moeizaam proces waarin deze patriotse denkbeelden tot stand kwamen uitstekend samen. Van Sas vond het moeizame evenwicht tussen verhelderende generalisatie en historische nuance. Een enkel citaat (pagina 155): '*De nieuwe natie claimde in haar pamfletten en opiniebladen het alleenrecht op benamingen als "patriot" en "vaderland" en smeedde oudvaderlandse duurzaamheid samen tot een ongekend fenomeen: een modern, agressief nationalisme. Deze nieuwe creatie ging gepaard met alle parafernalia die wij daar vandaag de dag bij verwachten maar die toen nog in een experimenteel*

stadium verkeerden: confrontatiepolitiek, vijandbeelden en een sterk vereenvoudigde voorstelling van de werkelijkheid'.

Helaas komt de Oranjegezinde oppositiepers, die weliswaar altijd de tweede viool speelde maar in intellectueel en polemisch opzicht zeker niet voor de patriotse tegenhangers onderdeed, te weinig aan bod.

Mijn voorkeur zou uitgegaan zijn naar 20 pagina's minder illustraties en meer ruimte voor Van Sas en Doedens.

Gemiste kansen

Het is helaas nodig de pen ook in het potje met minder lovende opmerkingen te doppen.

De redactie pretendeert niet de vastgelopen historiografische discussie op gang te kunnen brengen, maar heeft wel de ambitie een nieuw beeld van het patriottisme te vormen. Weliswaar krijgt met name een aantal culturele aspecten meer aandacht dan tot nu toe in de literatuur het geval was, maar het blijft een oppervlakkige poging. In de inleiding wordt een aanzet gegeven tot een totaalbeeld van de jaren tachtig waarin, volgens de omslag, de achtergrondinformatie bij de diverse lokale exposities terug te vinden moet zijn.

Een brandende vraag als 'Welke bevolkingsgroepen kunnen binnen de heterogene patriottenbeweging onderscheiden worden en wat was hun aandeel in de activiteiten?' wordt afgedaan met één zinnetje: '*Regenten uit Holland, adel uit Overijssel en veel burgers verspreid over de gehele Republiek*' (pag. 16). Terwijl het hier een uitgelezen mogelijkheid betreft om nu eindelijk door gericht onderzoek de diverse lokale studies met elkaar te verbinden. Men had zich uit kunnen spreken over de bonte samenstelling van de opstandige geesten uit de onoverzichtelijke patriottenbeweging.

Ook Schutte komt niet verder dan de constatering dat '*van de patriotten maar beter niet gesproken kan worden...*'. De handschoen die E.H. Kossmann reeds meer dan tien jaar geleden in de historische ring gooide, signaleert hij niet eens. De suggestie in zijn *Lage Landen* dat de patriottenbeweging tegen een sociale achtergrond geplaatst zou moeten worden door hen met de economisch achteruitgaande middenstand te verbinden, is interessant genoeg.

In het artikel van Doedens wordt de suggestie van Kossmann wel — zij het impliciet — aan de orde gesteld. Hij maakt gebruik van de sociale stratificatie die in St. Omer opgesteld werd om de financiële steun van de Franse regering aan de emigrés te verantwoorden.

Het grootste gemis laat zich echter voelen bij de behandeling van de vrijcorpsen. Iedere auteur besteedt er aandacht aan, maar

zelfs Zwitser komt niet veel verder dan de opmerking: 'De activiteiten van de vrijcorpsen te omschrijven als soldaatje spelen ... is een al te simpele benadering' (pag. 38). Hoe de dreiging die van het heldhaftig geparadeer en de schietoefeningen uitging, in sommige plaatsen de regenten van het regeringskussen verjoeg en daarmee burgerpatriotten aan de macht hielp, vinden we nergens terug. De vrijcorpsen komen bij hem niet tot leven. De oorzaak ligt in het feit dat het onderzoek naar vrijcorpsen nog nauwelijks op gang gekomen is. Jammer ge-

noeg wordt dat noch in de beredeneerde bibliografie noch in het artikel zelf aangegeven.

Aanschaf

Bijna de helft van het boek bestaat uit prachtige illustraties, waarvan vele in kleur. Zij zijn over het algemeen voorzien van te korte en onduidelijke bijschriften. Zeker bij gebruik in de klas zal de docent daar flink wat aan moeten veranderen. De op-

Into the unknown, een ontdekkingsreis in de 15e eeuw

Frans Schleijsen

'... Al meer dan drie weken op volle zee en nog steeds geen land in zicht. De voorraden slinken snel en de bemanning wordt onrustig. Als we niet snel land vinden zijn we verloren ...'

Aldus het logboek van de 'Neeltje Jans' op reis in de 15e eeuw als onderdeel van het Engelse computerprogramma 'Into the Unknown'.

Het is een zogenaamd 'simulatiespel'. De helft van het aanbod aan COO-programma's (Computer Ondersteund Onderwijs) bestaat momenteel uit simulaties. De meeste simulaties (en de beste) komen uit Engeland en zijn meestal alleen voor de BBC computer geschikt en niet voor de NIVO-apparatuur.

Toch is het de moeite waard het programma 'Into the Unknown' eens nader te bekijken, omdat er enkele interessante aspecten van COO aan bod komen.

Het gaat bij simulaties om het herbelevan van een historische werkelijkheid. De grote vraag bij dit programma en die voor alle simulaties geldt, is in hoeverre dit herbelevan van een historische werkelijkheid bijdraagt tot een inzicht in die complexe werkelijkheid. Het gevaar dat men hierbij loopt is dat die complexe werkelijkheid teruggebracht wordt tot een al te simpele voorstelling.

Een computerprogramma, in dit geval een simulatie, bergt die gevaren in zich. Het ligt dan aan de mogelijkheden tot verdere verdieping en inleving die het programma biedt hoe een leerling met het onderwerp omgaat. Met zeer uitgebreid tekst- en bronnenmateriaal en een actieve rol van de docent kan het vaak oppervlakkige beeld dat de

Het programma *Into the Unknown* wordt uitgegeven door Tressel Publications, Sussex, en is geschikt voor de BBC computer en de Apple II. Het complete materiaal kost 40 Engelse ponden.

Het volledige programma bestaat uit: 1 diskette, 1 docentenhandleiding, 3 setjes van 12 informatievellen voor de leerlingen, een aantal fraai geïllustreerde kaarten en bouwtekeningen van scheepsmodellen en een grote hoeveelheid werkbladen.

Het programma is bedoeld voor leerlingen van 12-14 jaar.

Docenten die dit programma zelf eens willen proberen, kunnen terecht op het Pedagogisch Didactisch Instituut van de Rijksuniversiteit Utrecht. Nadere inlichtingen: 030-532466.

computer geeft als uitgangspunt dienen van een zeer gedegen herbeleving van een historische werkelijkheid.

De computer levert de motivatie en de spelvorm, het is aan de docent hier gebruik van te maken. Op deze manier is een simulatieprogramma als een vorm van computerondersteund onderwijs een krachtig lesmiddel.

Hoe werkt dit nu?

Keren we nu terug naar de 'Neeltje Jans': drie of vier leerlingen vormen de bemanning van het schip. Zij zijn uitgevaren om nieuwe handelswegen te ontdekken en onderweg zoveel mogelijk rijkdom te vergaren. Zij varen letterlijk het onbekende tegemoet, want ze hebben slechts de lege coördinaten van een kaart voor zich. Elke zet op de kaart wordt ingetypt in de computer. Deze antwoordt dan met een beeld. Dat kan de boodschap 'op volle zee, ga door' zijn of 'hevige storm dwingt je tot een zuid-westelijke koers', maar ook 'aangevallen door

kleio

nummer 7/87
pagina's 20 en 21

vallend overdadige hoeveelheid spotprenten en andere afbeeldingen van vrijcorpsen moet waarschijnlijk het gemis aan toelichting in de teksten goedmaken.
Het narratieve element dat bij de lesvoorbereiding altijd een grote rol speelt, ontbreekt op een enkele summiere beschrijving van een bepaalde gebeurtenis eigenlijk volledig. Aandacht voor de biografie is evenmin terug te vinden.

Om uw eigen kennis betreffende de patriottentijd op te frissen heeft een boek als dit

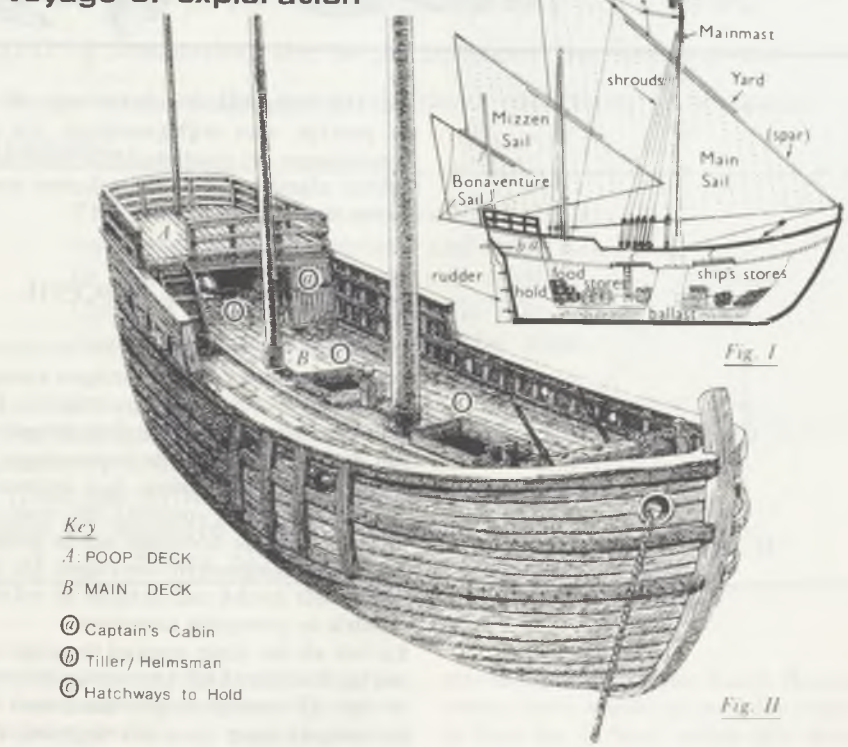
natuurlijk altijd nut al was het alleen maar ter bestudering van die uitstekende bijdragen over de opiniepers en de emigrés. Voor leerlingen uit het voortgezet onderwijs zijn de diverse verhandelingen echter veel te specialistisch. De stijl is onderhoudend, maar het taalgebruik, de meeste onderwerpen en veel illustraties zijn zonder enige voorkennis niet eenvoudig te begrijpen en zullen de gemiddelde leerling ook niet boeien.
Hoewel de schoolbibliotheken doorgaans weinig literatuur over de patriottentijd

bezitten, betwijfel ik of het in deze tijd van krappe aankoopbudgetten verantwoord is dit boek voor leerlingen aan te schaffen.
Tot slot een parafrase van de laatste regels uit deze bundel: ieder boek dat toont hoe mensen met vallen en opstaan bezig zijn met de diepste levensvragen, is de moeite van het bestuderen waard. Kritiek zegt immers meer over de beoordelaar dan over het beoordeelde.

vijandige inboorlingen'.
Het is ondoenlijk in enkele woorden het hele scala van mogelijkheden uit de doeken te doen. Vast staat dat dit programma de leerlingen door de spelvorm een zekere inleving in de problematiek en beleavingswereld van de zeevaarders en reizigers in de 15e eeuw geeft. Laten we daarom het programma eens volgen vanaf het begin.

De samenstellers van deze simulatie zijn van mening dat computer ondersteund onderwijs zich in de eerste plaats afspeelt 'off the screen'. Zij bedoelen hiermee dat de computer opdrachten geeft die al dan niet met behulp van het begeleidende tekst- en bronnenmateriaal gemaakt kunnen worden. Dit vindt dan plaats 'off the screen', met andere woorden ergens weg van de computer en niet, zoals bij veel andere computerprogramma's, op het scherm. Ter ondersteuning van dit 'off the screen' werken is het programma verrijkt met zeer uitgebreid tekst- en bronnenmateriaal, een aantal fraaie kaarten en tekeningen van scheepsmodellen. De leerlingen blijven tijdens de hele reis van dit materiaal gebruik maken.
Voordat zij van wal mogen steken moeten zij eerst het zogenaamde voorbereidende programma doorlopen om een beter inzicht te krijgen in de stand van de techniek, fourage en navigatie zoals die in de 15e eeuw was. Maar zij moeten vooral een beeld krijgen van de toenmalige wereld en hoe een 15e eeuwse zijn omgeving zag. Dit zijn niet de meest makkelijke opgaven en toch is het mogelijk met behulp van het programma de leerlingen spelenderwijs te laten rekenen en met bronneninterpretatie vertrouwd te maken. De bemanningen kunnen tijdens dit eerste programma-onderdeel punten verdienen die dan later op reis worden meegenomen en de waarde van de lading vertegenwoordigen.
Hier komt het spelelement om de hoek kijken. De opdracht aan een bemanning luidt namelijk om onderweg zoveel mogelijk rijkdom (=punten) te vergaren en er heelhuids mee naar de thuishaven terug te ke-

A CARAVEL - one of the ships that would serve as the crew's home during a voyage of exploration

A list of food supplies to be taken on the voyage:

- 3,000 lbs of salt beef
- 1,750 gallons of wine
- 1,350 lbs of salt pork
- 1,200 gallons of water
- 50 barrels of salt fish [sardines or anchovies]
- 4,500 lbs of ship's biscuit [unleavened bread]
- 1 barrel of flour [salted to put off rats and weevils], vinegar, olive oil, onions, garlic, figs, dried fish, dried peas and beans, mustard seed.
- (1 Kg = 2.2 lbs; 4.5 litres = 1 gallon)

Captain's stores: Cheese, wine, raisins, prunes, bacon, cloves, pepper, sugar, almonds, cinnamon, ginger, quince jelly.

Ship's stores: Cloth, hawks' bells, glass beads, fishing lines and hooks, knives, gunpowder, swords, crossbows and assorted shot. Tambourines and drums. Ropes, canvas, nautical instruments (compasses etc), firewood, timber, pitch, spars, nails, tar, resin, tallow, oakum.

Members of the Crew

Caulker - made the ship watertight

Carpenter - made repairs to hull and spars

Boatswain - looked after gear - sails, rope rigging anchor etc.

Cooper - looked after casks and barrels

Steward - looked after stores and the training of ship's boys

Ship's Boy - turned sandglass, called the watches

ren. Het competitieve element behoedt in de praktijk voor vrijblijvendheid. Als de bemanningen het voorbereidende onderdeel hebben afgesloten is de tijd gekomen voor de reis naar het onbekende.

zal de hele bemanning gaan werken aan de opdrachten 'off the screen'.

De rol van de docent

De docent heeft gedurende het voorbereidende programma de bemanningen kunnen observeren en waar nodig gecorrigeerd. Tijdens het hele spel is hij de grote stimulator van de reizen. Hij stelt de bemanningen in staat de reizen te maken door eventueel geld te schenken (=punten). Hij moet de leerlingen van de noodzaak van de gevaarlijke ontdekkingsreizen overtuigen. De docent wordt hierbij nadrukkelijk de rol van Hendrik de zeevaarder toegedacht.

En ook als het schip eenmaal de veilige haven heeft verlaten blijft hij toch op de hoogte van de ontwikkelingen aan boord en de ontdekkingen door het logboek. Dit wordt nauwgezet bijgehouden door de 'chroniquer' aan boord. Elke zet op de kaart, elk voorval wordt vermeld zodat men later precies weet wat er zich op de reis heeft afgespeeld. Dit logboek vormt de basis van het volledige verslag aan de docent of aan de klas na afloop van de reis.

Zo'n verslag zal niet alleen een saaie opsomming van de coördinaten geven, maar juist de mogelijkheid bieden om de opdrachten die van het scherm komen te verwerken. Zo is er bijvoorbeeld de opdracht om een gebed te schrijven voor een kameraad die op zee is overleden. De chroniqueur zal de begrafenis en de opdracht in het logboek vermelden en later als de reis is afgelopen

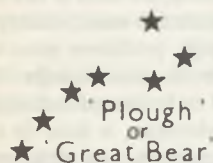
Taakverdeling

Dit 'off the screen' werken heeft een praktische reden. Vaak staat in een lokaal slechts één computer. Om er voor te zorgen dat er toch zoveel mogelijk bemanningen op reis kunnen gaan is het nodig dat de leerlingen elkaar regelmatig aflossen achter het scherm. Dit kan natuurlijk alleen als de leerlingen zinvolle opdrachten krijgen nadat hun beurt aan het scherm voorbij is.

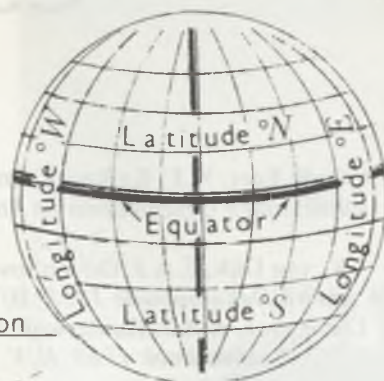
Naast een chroniqueur is er een navigator die de reis van het schip nauwkeurig vastlegt en probeert het onbekende land in kaart te brengen. (Het programma bestaat uit twee kaarten, Afrika en Zuid-Amerika, met een zo getrouw mogelijke nabootsing van geografische en klimatologische factoren.) Hij moet de kapitein adviseren over de juiste koers. De kapitein is de baas aan boord en zal een koers aangeven hetgeen tot interessante woordenwisselingen kan leiden achter het scherm wanneer de bemanning het daarmee niet eens is. De 'problem solving' en 'decision making' die hierbij gevraagd worden zijn een vanzelfsprekend onderdeel van de herbeleving van de historische werkelijkheid.

Spannend wordt het wanneer een schip bijvoorbeeld erg lang op volle zee vaart zonder dat er tekenen van land zijn. Lang op zee zijn betekent niet alleen dat de voorraden op raken en dat er geen gewin is, maar ook dat de twijfel omtrent een goede koers toeneemt. Het verschijnsel mouterij, dat men

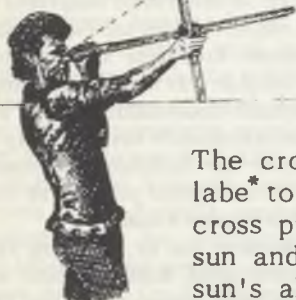
★ North Star

In the northern half of the world the Pole Star points towards North.

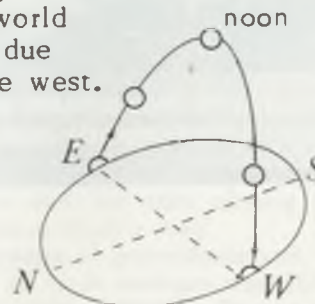
Lines of Longitude and Latitude are used to fix the position of any place on the earth's surface. Latitude is found by measuring the angle between the sun and the horizon. Longitude could only be guessed on the basis of 'dead reckoning', the speed of the ship and the distance travelled.

The cross-staff replaced the astrolabe* to find latitude. A moveable cross piece was lined up with the sun and the horizon to measure the sun's altitude.

*(see p2)

The sun and the stars would help a navigator find direction and position. In the northern half of the world the sun rises in the east, is due south at noon and sets in the west.

vaak alleen van avonturenfilms kende, kan op deze manier meer inhoud krijgen.

Diverse mogelijkheden

Ook al geeft een lang verblijf op zee enkele leuke leermomentjes, het wordt pas interessant als het schip op land stoot en de bemanning naarstig een natuurlijke haven probeert te vinden. Als die gevonden is staat de bemanning voor de keus: moeten ze het binnenland gaan verkennen op zoek naar handelswaar, goud en slaven of moeten ze weer het ruime sop kiezen, na proviand ingenomen te hebben, om de kustlijn verder in kaart te brengen? (Een van de opdrachten was immers het vinden en het in kaart brengen van nieuwe handelswegen.)

Het achterland van zo'n haven kent natuurlijk vele gevaren en is soms zelfs ondoordringbaar. De kans op goud en slaven is betrekkelijk gering. Bovendien kan de bemanning niet al te lang het schip in de haven achterlaten. Toch raken de bemanningen doorgaans bevangen door een ware goudkoorts of gaan op slavenjacht.

De makers van het programma hebben getracht dit enthousiasme te remmen en van enkele kritische kanttekeningen te voorzien door in het bijgeleverde tekstmateriaal zeer genuanceerd op het verschijnsel slavernij in te gaan. Bovendien geven zij enkele suggesties voor opdrachten die na afloop van de reis met behulp van het tekstmateriaal gemaakt kunnen worden.

Leerlingen leren dat het gevangen nemen van slaven gevolgen heeft voor de beperkte

eet- en drinkvoorraad aan boord. Hoe meer slaven, des te minder te eten, des te groter de kans dat de 'waar' schade lijdt. Minder slaven en meer fourage betekent echter minder winst. Zie ze eens rekenen, waarbij de beste instincten van de Hollandse koopmanszucht naar boven komen.

CSE-katernen

N. Loch en Th. Stevens bespreken:

A.C. de Beer, W.F. Kalkwiek, *Studiegids voor het Centraal Schriftelijk Eindexamen Geschiedenis en Staatsinrichting 1988*, H/V. Meulenhoff Educatief, Amsterdam 1987.

K. van Dijk, E.A.J. Oudenhoven, W.A. van der Spek, A.L. Verhoog, *CSE katern Dekolonisatie 1988*, H/V. Malmberg, 's Hertogenbosch 1987.

J. Beetsma, A.A.J. Harderwijk, A.C.M. Peek, *Geschiedeniswerkplaats, Examenboek 1988*, H/V. Wolters-Noordhoff, Groningen 1987.

zijn naar de vele binnen- en buitenlandse auteurs, op wie de aan Indië gewijde delen van De Jong, in hoofdzaak, berusten. Het zou verder verstandig zijn geweest als aan de auteurs aanwijzingen zouden zijn gegeven met betrekking tot de schrijfwijze van aardrijkskundige namen; nu eens is het bijvoorbeeld Soerabaia en dan weer Surabaya. Een niet onbelangrijk probleem voor de geschiedschrijving is de terminologie. De vraag wanneer Indië en Indiërs of Indonesië en Indonesiërs te gebruiken, is door de auteurs verschillend opgelost, niet altijd met het juiste gevoel overigens voor de historische context. En dan heb ik het nog niet over de denigerende aanduiding van 'inlanders'.

De Studiegids

Van het drietal bijdragen dat mij bereikte, hebben Kalkwiek en De Beer als enigen wat meer aandacht voor de periode vóór 1918 en vervolgens zetten zij in een vijftal hoofdstukken de stof uiteen. Ik meen er goed aan te doen te wijzen op de inhoudelijk gezien minder fraaie passages en volg de tekst op de voet.

Op p. 49 wordt gesproken over zelfstandigheid, terwijl toch onafhankelijkheid bedoeld wordt. Op p. 50 staat de goedkope tussenzin 'de inlandse bevolking werd uitgebuit en de dienaren van de Compagnie stalen zich rijk' en 'In totaal heeft Nederland meer dan 670 miljoen gulden uit Indië gehaald'. De befaamde Troonrede die de ethische politiek inleidde was niet in 1902 maar in 1901. Bepaald onaanvaardbaar is de kwalificatie van Indonesische bestuurders (p. 56): '... tegenover het Nederlandse bestuur gedroegen zij zich altijd poeslief en wisten ze van de prins geen kwaad'.

Aan het karakter van de vereniging van Javaanse aristocraten Boedi Oetomo wordt zeker geen recht gedaan (p. 58) en dat de PKI haar richtlijnen uit Moskou ontving (p. 59) is een wel erg simplistische voorstelling van zaken. Wat te denken van het cliché dat Nederland meer dan 300 jaar over Java heeft geheerst en dat arbeiders als dragers van het nationalisme, in een land waar nauwelijks industrie bestond, worden beschouwd, is een nauwelijks serieus te nemen stelling (p. 60). En dat geldt ook voor de opmerking dat onder de Nederlanders die naar Indië trokken avonturiers waren, die soms in eigen land geen al te beste reputatie hadden. Let wel: deze opmerking geldt voor de periode rond 1930 (p. 61). Aan Bandung wordt (p. 63) in plaats van Batavia, de zetel van de Rechtshogeschool toegekend, evenals van de opleidingsschool van bestuursambtenaren en een literaire faculteit.

On deze helaas al te veelvuldige aanmerkingen te besluiten: op p. 67 stellen de schrijvers 'Soekarno stelde zich volledig in dienst

Ieder jaar zijn ze weer nodig, de studiegidsen/katernen/werkboekjes, waarmee het CSE geschiedenis te doorstaan moet zijn. Voor dit jaar kunt u kiezen tussen vijf boekjes. Het aantal krimpt, de katernen ontlopen elkaar eigenlijk niet zoveel meer. De stofomschrijving is een dwingend keurslijf gebleken en de tijdsdwang is groot. Graag zouden wij ze allemaal tijdig bespreken. Helaas kwamen de boekjes ook dit jaar zo laat uit dat het weer 'vakantiewerk' werd. Wij hebben twee auteurs bereid gevonden om desondanks de Havo/Vwo delen van de drie katernen te bespreken die wij begin juli in huis hadden. De katernen van de Onderwijspers kwamen later uit en uitgeverij Thieme heeft alleen een Mavo-boekje.

Opvallend is in alle katernen dat zij ouder materiaal gebruiken. De stofomschrijving gaat niet in op de nieuwste ontwikkelingen. Het grootste verschil zit in de hoeveelheid informatie en de hoeveelheid werkmateriaal, die geboden wordt. Een docent kan kiezen tussen meer kennis of een betere didactische verwerking van wat minder informatie.

Dr. Th. Stevens gaat in op de inhoud. N.A. Loch belicht de didactische kant van de uitgaven.

Nederland en Nederlands-Indië 1918-1949: de inhoud

Uitgangspunt bij de bespreking van de uitgaven die het onderwerp behandelen vormt de stofomschrijving, die opgenomen is in de bijlage bij de circulaire van het Ministerie van Onderwijs en Wetenschappen.

Het nagenoeg ontbreken van het economisch bedrijf — niet minder dan de raison d'être van het koloniale stelsel — in de omschrijving vindt helaas zijn weerslag in de drie hierna te bespreken publikaties en beschouw ik als een pijnlijke ommissie. Wat verder opvalt is het royale gebruik van het werk van L. de Jong als autoriteit van de koloniale geschiedschrijving; het zou aardiger zijn geweest als rechtstreeks verwezen zou

van *Japanse belangen*'. Dit klinkt als een echo van het onverwerkte trauma uit vroeger jaren. De complexe persoonlijkheid van deze sleutelfiguur van de Indonesische revolutie mag aanspraak maken op een zake-lijker benadering dan waartoe de schrijvers in staat waren. Op p. 79, tenslotte, wordt verwezen naar de niet bestaande pagina 105.

De leesbaarheid en illustraties zijn aantrekkelijk te noemen.

Geschiedeniswerk- plaats

De tweede bijdrage die ik hier wil bespreken is van de hand van Beetsma, Harderwijk en Peek (uitgave Wolters-Noordhoff 1987) en kent een Mavo en een Havo/Vwo variant. Ik beperk mij tot de laatste omdat mijn kritische opmerkingen op beide van toepassing zijn.

De eigenlijke tekst van deze uitgave is nogal compact, maar niettemin uitstekend leesbaar. Ook hier is ruim gebruik gemaakt van illustraties. Helaas komen er in de tekst nogal wat slordigheden en onjuistheden voor, terwijl het een bezwaar is dat er geen inleiding is opgenomen die de periode vóór 1918 behandelt. Er zijn vier hoofdstukken, die elk weer opgedeeld zijn in min of meer afgeronde paragrafen.

Op p. 48 wordt bij een foto geconstateerd dat het een typerende opname van planters is, terwijl iedereen kan zien dat het om een uiterst gestyleerde setting gaat. Op p. 49 worden de Hollands-Inlandse scholen Hollands-Indische scholen genoemd. Pagina 50 spreekt van communistische opstanden als het om de rebellie van 1926/1927 gaat en volgt daarmee het koloniale taalgebruik. Onderzoek heeft duidelijk gemaakt dat sympathieën voor het communisme van minder betekenis zijn geweest dan de ideologie van de Islam. Op de volgende pagina wordt resident De Vogel ten onrechte Vogel genoemd, terwijl het karakter van de elitaire organisatie Boedi Oetomo ook hier onjuist wordt weergegeven. Het jaartal 1919 op p. 59 is pertinent onjuist, terwijl het optreden van kapitein Westerling, waarover heel wat te doen is geweest, wel erg summier is geschetst. Op p. 60 wordt het begin van 1949 genoemd, waar duidelijk van 27 december van dat jaar sprake moet zijn. Drees staat, op p. 61, als Dress te boek en de republiek Indonesia heet, op dezelfde pagina, de Republiek Djokja.

Wat mij verder opviel was dat de tekst te kort schoot in het uiteenzetten van het verschil tussen direct en indirect bestuurde gebieden, terwijl ook de lastige term Indische Nederlanders al evenmin duidelijk is gemaakt. Tenslotte, de kennelijk onuitroeibare term *drie eeuwen kolonialisme* wordt ook in deze publikatie gebruikt.

CSE-katern Dekolonisatie

Als laatste wil ik de uitgave van Malmberg (1987) bespreken. Deze kent eveneens een Mavo en een Havo/Vwo versie. Door de overvloedige illustraties lijkt de tekst wat mager uitgevallen. Dit wordt overigens goed gemaakt door de kwaliteit van het gebodene; de auteurs behandelen hun lezers tenminste als mondige types en het citeren van een Indonesisch nationalist als Lubis doet weldadig aan.

Eerst nog even gewezen op onjuiste schrijfwijzen; vooral wanneer het om persoonsnamen gaat is dit uiterst hinderlijk te noemen. Stachouwer in plaats van Stackouwer (p. 14) en Zentgraaf (p. 15) en niet Zendgraaff. Het Indonesisch kent geen woord *partei*, wel *partai* (p. 12).

Inhoudelijke kritiek heb ik op de onderbelichte betekenis van de demografische factor bij de verklaring van de stagnerende welvaart onder de bevolking. De aanduiding van de welvaartsverschillen tussen de verschillende sociale groepen doet gezocht en onnauwkeurig aan. Het koloniale Indië kende vele verpauperde Indo's en als gevolg van de crisis van 1929 kwamen ook heel wat Europeanen in een uiterst kommervol bestaan terecht. Ook al werd deze stille armoede niet geëtaleerd. Waarom moet de historicus nog spreken over 'de Jap' (p. 16), over 'de Mo' heeft niemand het toch meer?

Dr. Th. Stevens

De didactische kant

Deze drie boekjes die geschreven zijn als hulpmiddel ter voorbereiding op het CSE 1988 met als onderwerpen Nederland en Nederlands-Indië 1918–1949, en de Afbraak van het Britse en Franse Wereldrijk, bevatten boeiende, maar tevens moeilijke onderwerpen.

In deze recensie, die de didactische kant van de uitgaves belicht, zal echter blijken dat op dat vlak wel de nodige verschillen te signaleren zijn.

De Studiegids

De *Studiegids voor het Centraal Schriftelijk Eindexamen* van De Beer en Kalkwiek legt de nadruk op een gedegen begrip van, en overzicht over de onderwerpen die verplicht zijn voor het eindexamen 1988. Hier-van getuigt ook de verantwoording:

'Wij menen dat bij de voorbereiding ... een gedegen studie van de onderwerpen behoort en zijn daarom op een aantal punten wat uitvoeriger geweest ... Zo leek ons bij beide onderwerpen een korte schets van de voor-geschiedenis noodzakelijk ...'

Citaten en illustraties gebruiken de schrijvers om 'het verleden voor ogen te brengen'. Een aantal didactische kanttekeningen zijn hierbij op hun plaats:

Inleidingen in de vorm van 'een korte schets van de voorgeschiedenis' kunnen zo kort en bondig zijn dat een goed begrip van de tekst de nodige voorkennis bij de leerlingen en/of nadere uitleg van de docent vraagt (vooral daar het hier een uitgave voor Havo en Vwo betreft). Niet onoverkomelijk natuurlijk, maar gezien de aard en moeilijkheidsgraad van de verplichte onderwerpen zullen veel docenten toch al de nodige 'tijdsdruk' ervaren.

Citaten zijn in dit boekje opgenomen in de basistekst. In de praktijk blijkt dat leerlingen nogal wat moeite hebben met het juist inschatten van deze citaten. ('Wat moet je er (precies) mee, wat kun je ermee?'). De docent dient hier zeker rekening mee te houden en bij stil te staan.

De gedegen en gedetailleerde aard van de tekst zal bij de leerlingen ongetwijfeld de nodige vragen oproepen. De taak van de docent zal dan ook voor een groot gedeelte liggen in het beantwoorden van deze vragen en/of het nader uitleggen van tekstgedeelten.

Ter ondersteuning van de tekst hebben de schrijvers aan het eind van ieder onderwerp een aantal vragen geplaatst: goed geordend, duidelijk gesteld en niet overdreven veel vragen. Kortom, een handig hulpmiddel voor de leerlingen. Hierna vindt men na ieder onderwerp respectievelijk 'Vragen en Opdrachten bij Citaten' en 'Vragen bij Beeldmateriaal'. Zeer bruikbaar oefenmateriaal.

Kaartjes en schema's dienen ook als hulpmateriaal. Ze zijn over het algemeen sober opgesteld en selectief gebruikt, wat de duidelijkheid ten goede komt. Deze kwalificatie geldt overigens voor het boekje in zijn geheel: strak en volledig van opzet, waarbij de docent een niet onaanzienlijke taak zal hebben in het 'begeleiden' van de

basistekst en in iets mindere mate de opdrachten. Maar dit zal in veel gevallen een dankbare taak blijken te zijn.

Geschiedeniswerkplaats

Beetsma, Harderwijk en Peek voorzien hun *Examenboek Havo/Vwo 1988* van een stimulerende inleiding. Hierin treden twee opvallende verschillen met het boekje van De Beer en Kalkwiek naar voren:

De dekolonisatie van India/Pakistan en van Algerije worden volstrekt apart behandeld, terwijl De Beer en Kalkwiek t/m hoofdstuk 2 (de achtergronden van de dekolonisatie) voor een gezamenlijke aanpak kiezen.

Beetsma *cs* richten zich in hun inleiding haast persoonlijk tot de leerlingen en leggen nadrukkelijk het accent op interesse en inlevingsvermogen. Zo geven zij aan dat *'alle van te voren (door de staatssecretaris) vastgestelde begrippen terug te vinden zijn... in de basistekst... De opdrachten geven de gelegenheid je kennis en begrip te toetsen en te vergroten, aan de andere kant ook... om je inzicht in het gebeuren te verdiepen'*. Aldus proberen de schrijvers de leerlingen iets van dit gedeelte van de geschiedenis (*'iets van het drama, het spannende, het oneindig ingewikkelde'*) te laten meebeleven.

Direct wordt er op de volgende pagina's op dit streven ingespeeld in de vorm van 'interesse-opwekkende' foto's. De hele lay-out van dit boekje staat trouwens in het teken van interesse en inlevingsvermogen. Voorbeeld hiervan is het begin van elk van de drie onderwerpen: een gedetailleerde gebeurtenis die van belang is binnen het te behandelen onderwerp, gedrukt in witte letters op een zwarte ondergrond. Deze opzet nodigt als het ware uit tot lezen...

Daarna volgt de behandeling van het onderwerp, achtereenvolgens India/Pakistan, Algerije en Nederlands-Indië. Ieder onderwerp is verdeeld in korte stukjes onder een duidelijke kop, verlevendigd en verduidelijkt door illustraties van verschillend 'snit' (prenten, kaartjes, foto's).

Cartoons vinden we vooral terug bij de opdrachten, waarbij opvalt dat het aantal wat aan de beperkte kant is. Meer ruimte is er besteed aan opgaven die dienen te worden gemaakt aan de hand van stukjes tekst. Klein maar fijn detail hierbij is dat deze teksten een anders gekleurde ondergrond hebben. Bij gebruik in de klas van dit boekje zullen deze opgaven een belangrijke rol in de lessen spelen, iets dat de schrijvers mijns inziens ook voor ogen hebben gehad.

Een kritische noot betreft het gebruik van kaartjes. Sommigen (bijvoorbeeld blz. 20) kunnen bij leerlingen meer verwarring oproepen dan duidelijkheid scheppen. Waarschijnlijk komt dit omdat getracht is

in deze kaartjes zo volledig mogelijk te zijn. Soms geldt echter dat overdaad schaadt...

Ter afsluiting dient er op gewezen te worden dat dit boekje toch aanzienlijke verschillen vertoont qua grootte, opmaak en opzet met uitgaves van voorgaande jaren. Het resultaat mag er zijn: een uitnodigend en afwisselend geheel waarmee het voor leerlingen en docenten prettig werken is.

CSE-katern Dekolonisatie

De schrijvers Van Dijk, Oudenhoven, Van der Spek en Verhoog wijzen in hun voorwoord op de moeilijkheden die samenhangen met het schrijven over de examenonderwerpen 1988: *'... Hierover schrijven is geen eenvoudige zaak, omdat het dekolonisatieproces nu eenmaal geen eenvormig proces is. De dekolonisatie van Indonesië omvatte een grote tijdsspanne. Het viel niet mee hiervan in kort bestek een overzicht te geven'*. Niettemin zijn de auteurs ervan overtuigd dat hun katern, *'mede door de variatie in het aangeboden materiaal, een succesvol schriftelijk examen geschiedenis zeer zal bevorderen'*. Deze overtuiging is mede gebaseerd op de samenhang van dit boekje met een t.v.-productie van de Nederlandse Onderwijs Televisie. Het boekje is volgens de schrijvers echter ook los van de t.v.-serie te gebruiken en als zodanig zal het hier dan ook aan de orde komen.

Van Dijk *cs* beginnen hun boekje met Nederlands-Indië en kiezen bij het tweede onderwerp voor de aanpak die ook De Beer en Kalkwiek volgen, namelijk een algemene inleiding over kolonisatie en dekolonisatie, waarna respectievelijk India/Pakistan en Algerije aan bod komen.

In ieder hoofdstuk vinden we naast de basistekst ter verduidelijking van, en verdieping in de stof aparte stukjes tekst die te herkennen zijn aan een anders gekleurde ondergrond (in het proefexemplaar dat wij ontvingen: groen). Deze zijn zeer goed leesbaar en prikkelen de interesse van leerlingen. De vragen die aan het eind van ieder stukje gesteld worden toetsen a) tekstbegrip en b) het vormen/formuleren van een eigen mening; een goede oefening met het oog op het CSE (a) dan wel het verdiepen van het inzicht in het gebeuren (b). In de (school)praktijk zal een gedoseerd gebruik, afhankelijk van de voorhanden zijnde tijd, tot aanbeveling strekken.

Dit geldt ook voor de vragen die gesteld worden over de basistekst aan het eind van ieder hoofdstuk, zij het met een andere doelstelling. Deze vragen dienen veel vaker als toetsing van het begrip van de voorgaande tekst. Een suggestie zou kunnen zijn dat leerlingen deze vragen zelf gebruik-

kleio

ken als (eventueel mondelinge) controle na behandeling van het hoofdstuk.

Gerichte vragen en opdrachten naar aanleiding van grafieken en cartoons zijn helaas dun gezaaid. Met het oog op de aard van het CSE zou dit als een gemis ervaren kunnen worden. Ieder jaar weer blijken cartoons dan wel grafieken voor een gedeelte van de leerlingen een struikelblok te zijn en oefening is dan ook geboden.

Kaartjes en schema's verduidelijken een rechtlijnige en prettig leesbare tekst. In de wetenschap dat de t.v.-productie hier buiten beschouwing is gebleven is datgene dat de auteurs in de inleiding stellen zeker niet overdreven: '... dat dit katern, mede door de variatie in het aangeboden materiaal, een succesvol schriftelijk eindexamen geschiedenis zeer zal bevorderen...'

Tenslotte nog een opmerking over de chronologische- en begrippenlijst: Waar in de laatste twee boekjes een duidelijke begrippenlijst en dito chronologische lijst voor komen kiezen de schrijvers van het eerste boekje voor een andere methode. Alle namen, termen en begrippen staan in de tekst cursief gedrukt en zijn ook in de marge terug te vinden, om het zoeken te vergemakkelijken. Een door de jaren heen beproefde aanpak. Een chronologische lijst ontbreekt echter.

N.A. Loch

RECENSIES

TIJDSCHRIFT

MENSENKINDEREN, december 1986

Kees Both publiceerde in *Mensenkinderen*, het tijdschrift voor en over Jenaplanonderwijs, het artikel 'Waar blijft de tijd? Over tijd als aandachtsveld in Jenaplanonderwijs'. Tijd en ruimte zijn in het Jenaplanonderwijs een integraal doel, dat nagestreefd wordt volgens het principe 'Leren leven met tijd en ruimte is de basis voor onderwijzen over tijd en ruimte'.

Both onderscheidt in de relatie tussen kind en tijd psychologische aspecten (objectieve en subjectieve tijd, verleden, heden en toekomst), biologische aspecten (dag- en seizoenrhythmes bijvoorbeeld) en sociaal-culturele aspecten (het op tijd komen, opvattingen over besteding van tijd: planmatig en ontspannend). Vervolgens geeft hij aan welke consequenties dit alles voor het onderwijs heeft. Aan het artikel is een interessante literatuurlijst toegevoegd.

Mensenkinderen wordt uitgegeven door het CPS (Postbus 30, 3870 CA Hoevelaken, tel. 03495-41211).

Cees van der Kooij

STAATSINRICHTING

Marcel van den Heuvel en Leonard van der Hout, *Bestuur en Spelen*. Van Loghem Slaterus, Deventer 1986, 99 blz., prijs f 17,50.

In dit boek wordt aan de hand van een verhaal het dagelijks reilen en zeilen van het gemeentelijk bestuur besproken: een creatief en didactisch goed bedachte poging om de leerling het belang van de kennis van de staatsinrichting duidelijk te maken.

In de gemeente Burchthoven ontstaat grote opschudding wanneer blijkt, dat het gemeentebestuur graag het Ada Kok-zwembad beschikbaar wil stellen voor de organisatie van de Olympische Spelen van Amsterdam. Hiervoor moet het zwembad verbouwd worden en zullen de toegangsprijzen nadien sterk verhoogd worden. Een aantal mensen zijn hiertegen en besluiten actie te gaan voeren.

In een zevental lessen worden de leerlingen meegevoerd in de jungle van de gemeentepolitiek. Uiteindelijk worden in de klas gemeenteraadsverkiezingen gehouden op grond van de argumenten over het zwembad. De klas heeft daarna de mogelijkheid om de kwestie tijdens een raadszitting zelf op te lossen.

Voor het zover is heeft de leerling ruim de kans gehad inzicht te krijgen in de structuur van het gemeentelijk apparaat. Toch kleven er nogal wat bezwaren aan dit boekje. In de eerste plaats is de stijl meer afgestemd op de bovenbouw van de basisschool dan op

die van de middelbare school. Verder is het jammer, dat er niet gekozen is voor een geheel fictief verhaal of voor een minder gedateerde situatie. Het grootste bezwaar vind ik echter, dat de feitelijke informatie niet altijd even overzichtelijk wordt verstrekt. Vaak worden essentiële begrippen uit de leestekst in dezelfde les uitgelegd, maar het komt ook menigmaal voor, dat gehanteerde begrippen pas lessen later worden verklaard. De namen van de politieke partijen worden genoemd in verband met hun standpunt over het zwembad, maar men komt ze verder alleen achterin tegen, wanneer de adressen van de belangrijkste partijen worden vermeld. Een consequente scheiding tussen leestekst en informatie zou veel overzichtelijker geweest zijn.

Het lijkt bovendien onverstandig de antwoorden op vragen en opdrachten achterin op te nemen.

Het is voor een docent soms heel verhelderend bij het bespreken van de opgaven te vernemen, hoe de leerlingen denken en met de vragen omgaan.

Dik Verkuil

MIDDELEEUWEN

Mayke de Jong, *Kind en klooster in de vroege middeleeuwen. Aspecten van de schenking van kinderen aan kloosters in het Frankische rijk (500-900)*. Uitgave: Historisch Seminarium van de Universiteit van Amsterdam, Amsterdamse Historische Reeks 8, 1986, 281 blz.

In de vroege middeleeuwen vormde de schenking van kinderen aan kloosters de belangrijkste bron van aanwas voor de kloosters. Deze dissertatie onderzoekt de kinderschenking of oblatie in het Frankische rijk. De kinderschenkingen werden gezien als offers aan God. Als offergaven werden de kinderen aan de dienst van God gewijd. Daarbij werd teruggegrepen op gegevens uit het Oude Testament. Het bekende voorbeeld was de schenking van het kind Samuël voor de dienst van God, zoals dat beschreven wordt in het eerste hoofdstuk van 1 Samuël. De schenking van de kinderen was onherroepelijk; zij werden direct opgenomen onder de monniken of nonnen. Binnen het klooster was er speciale aandacht voor hun opvoeding en scholing. Deze was gericht op een volledige aanpassing aan het klooster en voor de jongens vaak ook op de wijding tot priester.

Al deze zaken komen in deze dissertatie uitgebreid aan de orde. Eerst wordt aandacht gegeven aan de wetenschappelijke discussie, die zich vooral concentreerde op de interpretatie van de betreffende voorchriften uit de kloosterregel van Benedictus. Voor de lezer is het lastig dat hij de tekst waarover de discussie ging pas in een

later hoofdstuk tegenkomt.

Daarna volgt een beknopt verhaal over de oblatie in de oudheid en een uitgebreide analyse van de regel van Benedictus op dit punt. Deze regel zou namelijk in de Karolingische periode een zeer grote rol spelen in het kloosterleven. Na een bespreking van de oblatie in de Merovingische periode en in de periferie van het Frankische rijk komt de Karolingische periode uitgebreid aan de orde.

Aparte hoofdstukken worden gewijd aan het verzet tegen de onvoorwaardelijkheid van de oblatie, de bijbelse gegevens waarnaar werd verwezen, de sociaal-economische verklaring van de oblatie (het onderbrengen van kinderen die men niet meer kon onderhouden) die wordt ontkend, de opvang van de kinderen in het klooster en de verhouding tussen de monniken en nonnen die als kinderen waren ingetreden en degenen die op volwassen leeftijd zelf die keus hadden gemaakt, waarbij in deze periode de eerste groep duidelijk in hoger aanzien stond en getalsmatig veel sterker was.

Het boek geeft een goed inzicht in de oblatiepraktijk van de vroege middeleeuwen, waarbij ook de achtergronden goed belicht worden. Mijns inziens terecht legt de schrijver de nadruk op de religieuze motieven en achtergronden van de oblatie. Ik vraag me wel af of de opmerking op blz. 113: '*De vroegmiddeleeuwse God is geen liefhebber van zijn kinderen; hij is een oudtestamentische God van de gerechtigheid*', wel recht doet aan het godsbeeld van het Oude Testament.

Het onderwerp van dit boek is zeker zeer geschikt voor behandeling op school. De kloosters vormen één van de belangrijkste instituties van de middeleeuwen en het verhaal over de positie van de kinderen daarin zal zeker de aandacht van hun huidige leeftijdgenoten kunnen stimuleren. Ook de religieuze voorstellingswereld, de opvoeding en het onderwijs kunnen in dit verband aan de orde komen. Maar ook andere verbanden zijn mogelijk: zo werden bijvoorbeeld ook Willibrord en Bonifatius als kinderen aan de dienst van God gewijd. Dit wetenschappelijke werk is vanzelfsprekend voor leerlingen veel te moeilijk, maar docenten kunnen zeker aan het laatste gedeelte van het boek bij het voorbereiden van speciale lessen veel hebben.

Jos Wienen

E. Lavigne, *Kroniek van de Abdij van St. Truiden, eerste deel 628-1138*. Assen/Maastricht 1986, serie Maaslandse monografieën 43, ing. f 39,-, geb. f 49,50.

Deze publicatie is een vertaling van het eerste deel van de *Gesta Abbatum Trudonensium* van 628 tot 1138. De kroniek van de

abdij bestaat in totaal uit vier delen die gezamenlijk de periode 628 tot 1558 beslaan. Zij is geschreven door abt Rodulfus (12e eeuw) en een aantal anonieme auteurs.

De vertaling is over het algemeen goed, in helder Nederlands geschreven en prettig leesbaar. De lezer die niet in staat is zich tot de Latijnse bron te wenden (o.a. MGH SS X, p. 213 e.v.) kan hier op een aangename manier met een middeleeuwse bron kennismaken. De tekst is een heel afwisselend geschreven relaas waarin kwesties van politieke, religieuze en economische aard aan de orde komen. Een begin wordt gemaakt met een verhaal over de heilige Trudo, de stichter van de abdij die in 693 overleed.

Middeleeuwse historiografie wordt wel eens gekenmerkt door de volgende zin: De auteurs schrijven niet het gevolg van de ene gebeurtenis voor de andere, maar het vervolg van de ene op de andere. Dat betekent dat er, ondanks een zekere levendigheid, toch ook af en toe sprake is van wat eentonigheid, een rustig voortkabbelen van de beschrijving (dat laatste is echter de strikt persoonlijke mening van de recensent). Een redelijk uitgebreid notenapparaat, dat deels verzorgd is door W.J. Alberts, en twee registers helpen de lezer verder op weg.

Iets minder gelukkig ben ik met de inleiding. De opsomming van de verschillende delen waaruit de kroniek bestaat is ronduit verwarrend en slechts door een en ander zelf te schematiseren krijgt de lezer een goed overzicht. Voorts is de weergave van de Latijnse uitgaven onvolledig en onlogisch. Ook anderszins zou deze inleiding wat duidelijker mogen zijn, zo bijvoorbeeld een scheiding van doelstelling, bibliografische en inhoudelijke gegevens. De korte inhoudelijke inleiding veronderstelt teveel als bekend; de lezer zou hier meer gebaat zijn bij een beschrijving van een wat bredere historische context waarin deze kroniek tot stand kwam.

Speciaal voor de middelbare school situatie zou ik tenslotte willen opmerken, dat stukken van deze tekst zeker wel geschikt zouden zijn ter bespreking in de klas, als voorbeeld van een middeleeuwse bron, ook en vooral vanwege de goede vertaling.

P. Bange

R. Bauer, *De geniale mislukking van de Middeleeuwen*, Wereldbibliotheek, Antwerpen/Amsterdam 1985, prijs ca. f 30,-.

De quasi-provocerende titel van dit boek geeft mij als historica een wat vervelend gevoel. Hij wekt namelijk de indruk dat hier een heel algemene problematiek aan de orde wordt gesteld, hetgeen niet het geval is.

De auteur behandelt alleen de twaalfde eeuw, en daarbinnen dan nog alleen de figuren van Petrus Abeldardus en Bernard van Clairvaux. Daar is natuurlijk op zich niets

kleio

tegen, maar de titel van het boek is zodoende misleidend. Ook verder ben ik, eerlijk gezegd, niet zo gelukkig met deze publicatie. Ik vraag me af, welk soort publiek de auteur op het oog heeft. Ik kan er zelf niet erg veel nieuws in ontdekken, maar anderzijds wordt voor niet-vakmensen wel veel bekend verondersteld. De relatie tussen onze tijd (het eerste hoofdstuk is getiteld *De verweesde twintigste eeuw*) en de twaalfde eeuw lijkt mij enigszins mank te gaan: in onze eeuw, aldus de schrijver, heerst de dictatuur van het rationalisme; de oorsprong van deze 'ontspoorde rationaliteit' moeten we volgens hem in de twaalfde eeuw zoeken.

Voorts bevat het boek wat hinderlijke (zet?)fouten: Het bekende werk van Bernardus heet *De consideratione ad Eugenium papam*, niet keizer Hendrik II maar Hendrik IV ging naar Canossa, het pontificaat van paus Gregorius VII duurde van 1073 tot 1085. En is het juist om *Historia calamitatum* met lijdensgeschiedenis te vertalen en haar 'een soort autobiografisch werk' te noemen? Jammer is ook, dat vrijwel nergens rechtstreekse bronnencitaten te vinden zijn.

Er staan negen illustraties in het boek: twee van de kapel van Ronchamp, ontworpen door Le Corbusier, zeven van de twaalfde eeuwse cisterciënzerabdij Sénanque.

De 'verrassende actualiteit' (van Abelardus en Bernardus, PB) zoals de achterpagina van het boek vermeldt zou anders en beter behandeld kunnen worden, want ik geloof wel, dat er van een zekere actualiteit gesproken kan worden. In deze vorm kan ik dit boek helaas niet ter lezing aanbevelen.

P. Bange

R. Bauer, J. de Visscher, H. VandeVondele, D. Vanden Auweele, *De twaalfde eeuw. Een breuklijn in onze beschaving. De Nederlandse Boekhandel, Antwerpen/Amsterdam 1984, 128 pp., prijs ca. f 25,-.*

De hier bijeengebrachte vier artikelen over de twaalfde eeuw behandelen een aantal uiteenlopende aspecten van deze periode. De eerste twee betreffen de architectuurgeschiedenis, het derde behandelt de wederopleving van het Romeinse recht, het vierde gaat over de controverse tussen Clunianen en Cisterciënzers.

Het beste van deze is mijns inziens de bijdrage van D. Vanden Auweele: *De Renaissance van de twaalfde eeuw: een nieuwe orde als fundament der westerse samenleving*. Deze is helder geschreven, geeft duidelijk de zwaartepunten aan en heeft in de noten een uitgebreide literatuuropgave opgenomen. De andere bijdragen vind ik minder goed. Nu ben ik zelf geen architect, maar zou dat de reden zijn, dat de eerste twee artikelen een wat zweverige indruk maken? Wat betekent een zin als: 'De esthetische

ervaring zie ik in eerste instantie als een schoonheidservaring'? De visie van een architect op middeleeuwse bouwwerken zou naar mijn idee een wat concretere inhoud mogen hebben, zonder dat daarbij mening of oordeel van de auteur verwaarloosd hoeft te worden.

De laatste bijdrage, *De draagwijdte van de twaalfde eeuw*, spreekt mij wel weer iets meer aan, maar zou wat strakker en minder persoonlijk kunnen, ofschoon ik (zie boven) de auteur een eigen opvatting over een en ander natuurlijk niet wil ontzeggen. Maar is het werkelijk nodig dat spreken over de draagwijdte van de twaalfde eeuw moet beginnen met een persoonlijke evaluatie van onze huidige beschavingsperiode?

Over het algemeen is té duidelijk, dat er voordrachten model hebben gestaan voor de verschillende artikelen en een goede voordracht is niet noodzakelijk ook een goed artikel.

Zonder een degelijke voorkennis van tenminste enige basis-begrippen uit de middeleeuwse geschiedenis lijkt me dit boekje moeilijk leesbaar. Behalve bij het artikel van Vanden Auweele is het notenapparaat nogal mager. Een bibliografie achterin het boek zou daarom geen overbodige luxe zijn geweest.

P. Bange

LITERATUUR

Brieven van Erasmus, gekozen, vertaald en toegelicht door O. Noordenbos en Truus van Leeuwen, met een woord vooraf door J. Huizinga. Aula-reeks, Spectrum, Utrecht 1986, 186 blz., enkele afbeeldingen.

Ooit, in de jaren vijftig, legden Prismapockets de grondslag van menig boekerij van gymnasiast of Hbs-er; de niet-roker had de voldoening dat hij voor de prijs van een pakje sigaretten (f 1,25) zijn geestelijke verslaving kon ontwikkelen. Met het inflatoir stijgen van de pocketprijzen leek de kwaliteit van de titels af te nemen. Maar nummer 585 van de Prismareeks in 1960 mocht er zijn: die tekst, die al een heruitgave was van de eerste editie van 1936, is nu een echt gebonden boek in de Aula-reeks geworden in het Erasmusjaar.

Waarom zou men *over* de grote humanist lezen als de eigen correspondentie in de hier geboden voortreffelijke selectie directe communicatie mogelijk maakt? In één avond lezen passeren de verschillende levensfasen en aspecten van Erasmus' persoon de revue: zijn jonge jaren als monnik in Steyn en student in Parijs, zijn relaties met Engelse humanisten, zijn roem als geleerde uitgever van antieke teksten, als advocaat van de vrede en zijn confrontatie met Luther. De chronologische ordening wordt namelijk op knappe wijze doorbroken als het thema daartoe aanleiding geeft. De

brieven zijn sprekend genoeg op zichzelf; daarom zijn er maar korte tussenteksten die alleen functionele informatie geven. De vertaling blijkt ook na vijftig jaar nog fris genoeg; zij doet recht aan de virtuositeit van Erasmus' levendig Latijn.

Deze uitgave maakt het mogelijk Erasmus niet op afstand via het oordeel van anderen als intellectuele gigant te zien, maar hem te leren kennen als mens in zijn ijdelheid, gejeremieer over zijn gezondheid en ouderdom, zijn schaamteloos gebedel en gevlei, maar ook in zijn drang naar onafhankelijkheid, kleurrijke gematigdheid en intellectuele moed als hij onderscheid blijft maken tussen de vent en de zaak van Luther.

Lippendienst aan de grootheid van Erasmus kan in de geschiedenis plaats maken voor inspirerende lectuur van stukjes uit dit Erasmusiaans bronnenboek.

Anton J.L. van Hooff

Weet of rust. Proza van Coornhert. H. Bonger en A.J. Gelderblom (ed.).

G. Paape, *Het leven en sterven van een heddendaagse aristocraat*. Met een toelichting van P.J. Buijnsters.

Voorbeeldig vertellen. Middelnederlandse exempelen. F.P. van Oostrom (ed.).

Van schelmen en schavuiten. Laatmiddeleeuwse vagebondteksten. H. Pleij (ed.).

Liederen van Bredero. E.K. Grootes (ed.). Belle van Zuylen, *Mijnheer Sainte Anne*. Met een toelichting van en vertaald door J. Stouten.

Griffioenreeks, Uitg. Querido, Amsterdam 1985, prijs per deeltje ca. f 10,-.

De uitgeverij Querido heeft, met steun van het Prins Bernhard Fonds, een zestal boekjes onder de naam Griffioen op de markt gebracht. De boekwerkjes herbergen geëditteerde historische teksten uit het Nederlandse taalgebied, of, zoals het geval is bij het werk van Belle van Zuylen, van Nederlandse hand, met het oogmerk deze teksten in een smaakvolle, leesbare en betaalbare wijze aan het publiek voor te leggen. Deze boekjes zijn zeer handzaam (paperback-formaat), betaalbaar en zorgvuldig samengesteld en van zinnvolle toelichtingen voorzien. De 'liederen van Bredero' bevat zelfs enkele contemporaine prenten.

Het eerste deeltje draagt de titel 'Voorbeeldig vertellen' en het is een selectie van middeelnederlandse exempelen (stichtelijke verhaaltjes), bijeengebracht door de Leidse neerlandicus Van Oostrom. Het laatste boekje is een bewerking van de neerlandica Stouten van Belle van Zuylen 'Sainte Anne'; een zedenschets uit het einde van de achttiende eeuw. Tussen deze twee teksten zit een schat van andere literatuur. Herman Pleij, neerlandicus aan de UvA, heeft een unieke verzameling zogenaamde schelmenromans uit de Late Middeleeuwen ter hand genomen. Gelderblom en Bonger hebben

proza van de omstrede Coornhert onder diens adagio 'Weet of rust' uitgebracht, Liederen van Bredero zijn door de collega van Pleij, Grootes, samengesteld en een van de aardigste werken is het bijna vergeten geschrift van de patriot Paape, van wie Buijnsters de satirische roman 'Het leven en sterfen van een hedendaags aristocraat' heeft toegelicht.

Een paar boekjes zijn ook in de geschiedenisles goed bruikbaar. 'Voorbeeldig vertellen' geeft zogenaamde exemplen aan de lezer; de verhalen waren voor de middeleeuwse lezer een aansporing om de weg van het Goede te kiezen. Omdat de verhalen een stevige religieuze voorkennis veronderstellen en omdat zij diepgravende vragen oproepen omtrent de zin en functie ('wie schreef dit, waarom en voor wie?'), lijkt het me dat de teksten maar moeilijk in de lessen van een brugklas of een tweede klas passen. Als materiaal voor een bijzonder onderwerp in de bovenbouw lijken ze weer beter geschikt.

Veel amuserender zijn de vertelsels uit 'Van schelmen en schavuiten'. De lezer kan waarschijnlijk een lach niet onderdrukken bij de verhalen over hangdieven, marskramers, komedianten, drinkebroers, oplichters en koppelaarsters. Ook prachtig is de verzameling bargoense woorden. Uiteraard is bij deze vagebondsteksten een flinke uitleg aan de leerling nodig, maar de gemakelijkheid en de mogelijkheid om een keer aan de achterkant van de laat-middeleeuwse samenleving te kijken compenseren elke inspanning ten volste.

Het werk 'Weet of rust' van Coornhert geeft een prima inzicht in het denken van deze principiële twijfelaar, maar het niveau ligt zeer hoog en is daarom vrijwel onbruikbaar in het klaslokaal.

Dit laatste geldt echter zeker niet voor 'Liederen van Bredero'. De liederen, die geschreven zijn voor de ledige jeugdigen van de upperclass — de yuppies van de 17de eeuw —, zijn een schot voor open doel die geen docent(e) mag missen. De teksten zijn goed leesbaar, geven een kenschetsend beeld en hebben ondanks de ouderdom hun emotionele waarde niet verloren. De thematiek van de liederen, de jeugd en haar perikelen (voornamelijk op het erotisch-amoureuze vlak), sluit nauw aan bij de beleveniswereld van de hedendaagse jeugd en is daarom een schitterende mogelijkheid in de klas.

De laatste twee delen uit de Griffioen-serie zijn beiden zeer interessant en gedegen, maar waarschijnlijk ongeschikt als historisch lesmateriaal. De roman van Paape is het werk van een verbitterd satiricus en een prachtige schets van de eind-achttiende eeuwse upperclass. Belle van Zuylen's 'Mijnheer Sainte Anne' is een zeer hoogstaand en diepgravend werk, maar voor beide boekjes geldt dat ze qua stijl en thematiek

moelijk in een les in te passen lijken. Johanna Stouten, samenstelster van 'Mijnheer Sainte Anne', vergelijkt de constructie van de roman met de symmetrie van de tuin van Versailles en Buijnsters betwijfelt of Paape op Marx preludeert.

Kort samengevat dient het volgende gesteld te worden over de Griffioen-serie. De uitgeverij is er uitermate goed in geslaagd handzame, onderhoudende en budgettaire haalbare produkten af te leveren. Zowel voor leken als voor vaklui is de serie een leuke aanwinst in leeservaring en in de boekenkast.

In de geschiedenisles zijn Bredero en de vagebondsteksten, na een kleine aanpassing en toelichting, prachtig materiaal voor een ambitieus docent.

Voor de overige delen is dat minder het geval, maar wellicht valt in hogere klassen en in samenwerking met de collega Nederlanders hier toch zinnig mee te werken.

Martie Doré

VAKWETENSCHAP

J. Lucassen, *Naar de kusten van de Noordzee. Trekarbeid in Europees perspectief 1600-1900*, Gouda 1984, f 45,-.

Ouderen onder ons zullen van hun ouders of grootouders wel eens verhalen gehoord hebben over hannekemaaiers, mier n of poepen, lieden, veelal van Duitse afkomst, die met de zeis op de rug jaarlijks in dorp of streek verschenen om te helpen bij het grasmaaien, het graanoogsten, het vastrekken of het meekrapdelven. Dit zijn de trekarbeiders die Lucassen in bovengenoemd proefschrift op het oog heeft. Hoewel incidenteel en regionaal wel eens beschreven zijn ze nooit onderwerp geweest van een uitgebreid systematisch regionaal, nationaal en internationaal onderzoek.

Lucassen heeft zich aan dit onderwerp gewaagd en zich vindingrijk van zijn taak gekwet. Trekarbeid tussen 1600 en 1900 moet volgens hem onderscheiden worden van de hedendaagse gastarbeid. Bij de laatste gaat het om migratie van Zuid-Europese, Turkse of Noord-Afrikaanse arbeiders, die min of meer permanent in het 'gastland' verblijven en slechts op beperkte schaal naar het land van herkomst teruggaan. Trekarbeid is veelal seizoengebonden migratie, waarbij de arbeider weliswaar langer dan één of twee werkdagen van huis is, maar daar regelmatig weer naar terugkeert.

Uitgangspunt was voor Lucassen een enquête uit de Napoleontische tijd met betrekking tot trekarbeid (1811), waarvan hij de gegevens van 31 departementen van het toenmalige keizerrijk heeft bekeken. Aan de hand van deze gegevens construeert hij een systeem van aantrekkings- ('pull'-) en

kleio

afstotings- ('push'-) gebieden, die hij tesa- men het Noordzeesysteem noemt.

Als aantrekkingsgebieden beschouwt hij de kuststrook van Calais tot ongeveer Bremen in Noord-Duitsland. De voornaamste afstotingsgebieden zijn de Veluwe, Twente en het Drents-Friese veengebied tot aan de lijn Münster, Osnabrück, Minden en Lüne- burg. Aangetrokken door de werkgelegen- heid en de hoge lonen aan de kusten van de Noordzee verlieten veel keuterboeren op gezette tijden huis en hof en begaven zich westwaarts. Via een drietal routes kon men de kust bereiken. De belangrijkste liep via het Westfaalse Lingen en het Overijsselse Hardenberg en Hasselt over de Zuiderzee naar Amsterdam. Lingen en Hardenberg waren verzamelplaatsen waar bij begin en einde van het trekseizoen zich soms duizen- den hannekemaaiers verzamelden.

Behalve het Noordzeesysteem onderzoekt Lucassen aan de hand van dezelfde enquête (en literatuur) nog een aantal andere West- Europese treksystemen. De voornaamste daarvan zijn: Oost-Engeland, de omgeving van Parijs, Castilië, de Po-vlakte en Midden- Italië. Door vergelijking van deze systemen met het Noordzeesysteem komt hij tot de conclusie dat trekarbeid daar ontstaat waar een vrije arbeidsmarkt aanwezig is — in Oost-Europa, waar tot diep in de negen- tiende eeuw nog lijfeigenschap bestaat, ont- breekt trekarbeid — en waar kapitalistische, grootschalige bedrijfsvoering plaats vindt. Graanbouw is daarbij één van de belang- rijkste activiteiten. Trekarbeid neemt voor- al toe bij stijgende graanprijzen, zegt Lucas- sen. Immers de werkgelegenheid in de graan- bouw groeit en de behoefte aan aanvullende inkomsten voor degenen die geen graan verbouwen groeit eveneens. Met name geldt dit voor de keuters in de afstotingsgebie- den, want zij verbouwden slechts aardap- pelen en wat groente, veelal alleen voor ei- gen gebruik.

Naast deze synchrone vergelijking met an- dere systemen, levert Lucassen ook nog een diachrone analyse van het Noordzeesys- teem. Hierbij maakt hij onderscheid tus- sen de zeventiende en achttiende eeuw ener- zijds en de negentiende eeuw anderzijds. Voor de zeventiende en achttiende eeuw constateert hij geen eenduidig verband tus- sen trekarbeid en stijgende graanprijzen. Moet hier de relatie gelegd worden met de hoge lonen? Zij kunnen zeker een rol ge- speeld hebben, maar Lucassen doet er geen duidelijke uitspraak over. In de negentien- de eeuw is de rol van de stijgende graan- prijzen voor alle trekarbeidgebieden uitge- speeld. Veel meer is nu de opgaande con- junctuur een stimulerende factor. Die sti- mulans heeft niet alleen betrekking op het aantal trekarbeiders, maar ook op de toe- name van de trekarbeidsystemen zelf. Dik- wijls leidt dat tot concurrentie tussen ver- schillende systemen. Zo legt bijvoorbeeld

het Noordzeesysteem uiteindelijk het loodje tegen de opkomst van het Ruhrgebied. Te- gelijkertijd verandert de aard van de trek- arbeid steeds meer. Het seizoengebonden karakter verdwijnt en maakt plaats voor een meer definitieve vorm van migratie. Trekarbeid wordt gastarbeid of leidt tot blijvende vestiging.

Lucassens boek zit, ik zei het al, vinding- rijk in elkaar. Vooral de synchrone vergelij- king van het Noordzeesysteem met andere Europese systemen en de diachrone analyse van al deze systemen is op zich een vondst. Op deze wijze kan onderzoek, dat op één geval betrekking heeft, verbreed en verdiept worden, zonder dat men noodzakelijker- wijs voor ieder systeem in herhalingsonder- zoek vervalt. Vooral bij overeenkomstige resultaten werkt een dergelijke toetsende vergelijking uitstekend. Toch duikt hier tevens de kritiek op. Daar waar de verge- lijking tussen Noordzeesysteem en de an- dere trekarbeidsystemen contrasterende re- sultaten oplevert moet, als men naar stevi- ge en houdbare verklaringen zoekt, aanvul- lend onderzoek plaats vinden. Dit nu laat Lucassen achterwege. Zoals we gezien heb- ben koppelt hij opgang in trekarbeid aan de stijgende graanprijzen. Dit verband komt tot stand door een vluchtig onderzoek van de Europese trekarbeidsystemen. Voor het veel grondiger onderzochte Noordzeesysteem is dat verband onduidelijk. De vraag is na- tuurlijk of bij diepgaander onderzoek ook in de andere systemen de stijgende graan- prijzen niet een al te simpele verklaring voor toename van trekarbeid zijn. Dit al- les geeft aan de verklarende kanten van dit boek iets onbevredigends.

Ook kan men zich afvragen of de periodi- sering in de ondertitel (1600—1900) de potentiële lezer niet meer suggereert dan hij in feite krijgt. Lucassens boek wordt ge- dragen door de enquête van 1811. Voor de periode ervoor is het bronnenmateriaal be- perk en fragmentarisch. De diachrone ana- lyse van 1600 tot 1900 beslaat daarom maar een derde van het boek en dit is zeker niet het sterkste deel.

Tegenover deze kritische kanttekeningen staat echter zoveel goeds, dat deze bespre- king niet in mineur mag eindigen. Daarom moet nog gezegd worden dat het boek uiter- mate leesbaar geschreven is. Al wat de lezer aan technische details zou kunnen afschrik- ken is in bijlagen gestopt (dit gedeelte be- vat dan ook bijna 150 bladzijden). Verder is het boek rijk geïllustreerd met afbeeldin- gen van trekarbeiders van diverse pluimage. Er is veel wetenswaardigs voor de geïnte- resseerde leek en zeker bruikbare informa- tie voor degene, die er in het onderwijs wat mee wil doen.

H.S.J. Jansen

VARIA

Dick de Soeten, *Hopi. Een oeroude indiaan- se cultuur in Arizona*. Uitgeverij Ankh-Her- mes, Deventer 1985, prijs f 39,50.

Volgens een legende ontvingen de mensen van Maasauu, de Grote Geest, wetten en instructies die nageleefd moesten worden. De mensen werden in groepen verdeeld met zelfgekozen leiders. De Grote Geest legde vervolgens een aantal maïskolven van ver- schillende grootte en lengte op de grond om iedereen in de nieuwe wereld aan zaai- goed te helpen. De nederigste leider die rus- tig gewacht had tot iedereen een maïskolf weggegrist had, hield slechts een zeer kleine kolf over. Hij en zijn volk ontvingen de naam Hopi. Naast vredelievend betekent dit ook zij die in eenvoud en vertrouwen ge- hoorzaam leven naar de weten van de Grote Geest.

Met een grote persoonlijke betrokkenheid heeft Dick de Soeten boeiend de oude Hopicultuur beschreven en tevens de be- dreiging waaraan deze dreigt te bezwijken. Het interessante aan de Hopiprofetiën is dat er uitgegaan wordt van een gemeen- schappelijk begin van de mensheid. Slechts zij, die de weg der gehoorzaamheid aan de wetten van de Schepper zijn blijven volgen, die de verleidingen van de moderne civili- satie hebben kunnen weerstaan, zullen niet omkomen in de grote vernietiging van deze wereld. Samen met Maasauu zullen zij in de nieuwe wereld mogen wonen.

Volgens de Hopi is deze wereldcatastrofe nabij. De natuur vertoont alle tekenen van een verstoord evenwicht. De dag der zuivering zal aangegeven worden met veel aardbevingen. Tot hiertoe ben ik een geïnte- resseerde lezer geweest. We betreden echter fabeltjesland als we aan de hand van gelij- kenis van rotstekeningen en aloude symbo- len gaan stellen dat de menselijke migratie ook mogelijk was vanuit Amerika naar Azië in plaats van omgekeerd.

Ook zouden de Maya's achtergebleven Hopi zijn geweest die verzuimden de omzwer- vingen te volbrengen. Gelukkig erkent De Soeten zelf ook wel het oppervlakkige en onbewijsbare van dergelijke redeneringen. Zij zijn slechts bedoeld om anderen aan het denken te zetten (blz. 164).

F.R. Kat

Paul Schneiders en Maria Endenburg, *Fas- cisme en nationaal-socialisme*. Spectrum, Utrecht/Antwerpen 1986, prijs f 19,90.

Op het eerste gezicht leek het zo aardig. Als drukkbeklant leraar even in iets meer dan honderd bladzijden geïnformeerd te worden over de nieuwste inzichten ten aan- zien van een jaarlijks in de lessituatie terug- kerend topic als rechts-totalitaire stromin-

gen.

Voor welke doelgroep de auteurs (historici, sociologen? — de uitgever zwijgt in alle talen) dit boekje geschreven hebben, ontging mij in eerste instantie volledig. Het laat zich overigens wel goed lezen maar inventariseert slechts wat al bekend is. De docent kan het ongelezen laten. Voor leerlingen met geschiedenis in hun pakket moet het ook gesneden koek zijn. Het moet dus geschreven zijn voor die Gideonsbende die een acultureel pakket, zonder geschiedenis, kiest.

F.R. Kat

Peter Hopkirk, *Het gedroomde rijk. De schimmenoorlog in Centraal-Azië, 1917–1942*. Elsevier 1986, prijs f 29,50.

Met als bronnenmateriaal rapporten van inlichtingendiensten, memoires en ooggetuigenverslagen beschrijft de Britse journalist Peter Hopkirk de strijd om de macht in Centraal-Azië tussen enerzijds Britse agenten als Bailey en anderzijds Komintern-agenten als Borodin. Inzet van het Grote Spel is in feite India.

Na het mislukken van de revolutiepogingen in West-Europa richtte de Komintern in 1920 haar activiteiten op Azië in een poging indirect te realiseren wat direct niet gelukt was. De bevrijding van India van het Britse koloniale juk zou, volgens Lenin, niet alleen leiden tot economische problemen en zelfs revolutie in Engeland zelf maar ook tot het wegvagen van het imperialisme in geheel Azië.

Uitgebreid worden de spannende belevenissen van de verschillende Britse agenten verhaald: hoe ze de bolsjewieken te slim af waren en hoe ze de Britse regering probeerden te informeren over wat zich nu eigenlijk afspeelde in het chaotische Centraal-Azië. Net als tijdens de 30-jarige oorlog in het Duitse Rijk wordt de chaos nog vergroot door het eigenmachtige optreden van moderne condottieri als de Turkse generaal Enver Pasja en de volslagen geschifte Estse baron von Ungern-Sternberg, die als een soort Dracula gaarne gevangen bolsjewieken op de barbecue legde. Deze en andere frisse heren gingen zich allen te buiten aan megalomane dromen over een groot Turks Rijk of een groot Mongools rijk.

De vijandschap tussen Engeland en de Sovjet-Unie verdwijnt door Hitlers aanval op de Sovjet-Unie.

Het boek laat zich lezen als een avonturenroman op een regenachtige achternamiddag. Toch is het qua compositie geen sterk boek. Voortdurend wordt de loop van het verhaal doorbroken voor weer een nieuwe gebeurtenis of het optreden van weer een nieuwe militaire dromer die een grote hoeveelheid parasangen aflegt van de ene onbekende plaats naar het andere nietszeggen-

de oord. Leerlingen zal na lezing waarschijnlijk bijblijven dat het daar in Centraal-Azië heel lang een chaotische janboel is geweest. Dat is op zich een juiste gevolgtrekking maar het nut ervan lijkt me gering.

F.R. Kat

Martin van den Heuvel, *Speelbal der grote mogendheden. De Baltische volken vroeger en nu*. Staatsuitgeverij, Clingendael-reeks deel 11, Den Haag 1986, 200 blz., f 29,50.

Het boek van dr. Martin van den Heuvel vult duidelijk een hiaat in de geschiedschrijving van de drie Baltische staten Litouwen, Estland en Letland. Helaas blijkt in Nederland nog onvoldoende aandacht zichtbaar voor de geschiedenis van deze staten. Veel wordt gepubliceerd over de Sovjet-Unie als geheel, doch weinig historici achten het onderwerp der afzonderlijke republieken interessant genoeg om er in enige mate onderzoek naar te verrichten.

De verdienste van Van den Heuvel is dat hij dit wel gedaan heeft. Hij heeft in een kort bestek de geschiedenis van de drie staten trachten weer te geven, van de vroegste periode (14e eeuw) tot de jaren tachtig van onze eeuw. De auteur gaat niet in op het feit, waarom deze staten zo weinig aandacht krijgen. Weinig aandacht zoals hierboven vermeld in wetenschappelijke kringen, maar ook in onderwijskringen. Veel scholieren weten de ligging der staten misschien en hun naamgeving. Enig verdergaande kennis kan men van hen helaas niet verwachten.

Dat men weinig verneemt over deze staten is waarschijnlijk gelegen in het feit, dat zij slechts onafhankelijk zijn geweest in het interbellum. Werden de staten opgeslokt in het grote rijk van Peter de Grote, in de periode 1918–1920 werden zij onafhankelijk. Dit laatste hing, zoals de auteur aangeeft, niet alleen samen met de inspanningen van de volkeren zelf, maar werd mede veroorzaakt door de val van de Russische en Duitse keizerrijken en de steun van de geallieerden. Grote rol bij deze laatste factor speelde het door president Wilson verkondigde recht op nationale zelfbeschikking. De jaren 1939–1940 vormen echter de periode waarin zij geruisloos opgenomen werden in de Sovjet-Unie.

De auteur geeft een uitstekende indruk van de sfeer waarin dit zich voltrokken moet hebben.

De tien hoofdstukken waarin het boek is verdeeld, geven een chronologisch overzicht tot de jaren tachtig van onze eeuw. Hierbij schenkt de auteur aandacht aan de verschillende thema's die samenhangen met de geschiedschrijving van deze staten. Na een inleiding op de Baltische geschiedenis van de 13e tot de 19e eeuw volgt de behandeling van het opkomende nationalisme in

kleio

de vorige eeuw, het ontstaan van de drie zelfstandige staten, hun interne (politieke) problemen en het verlies van hun zelfstandigheid onder de Duitse bezetting en de Russische inlijving. Voorts is er aandacht voor de strijd tegen de toenemende russificatie, die zoals vermoedt kan worden weinig vruchten heeft afgeworpen. Vooralsnog lijkt Litouwen het meest effectieve verzet te hebben geboden.

Het boek moet echter niet gelezen worden met de prententie volledig te zijn. Storend vind ik met name twee zaken. In de eerste plaats wordt de geschiedenis van de 12e eeuw tot aanvang 19e eeuw té summier behandeld. De auteur trekt hier slechts vier pagina's voor uit. Ruimtegebrek en een andere opzet van deze studie zullen hier waarschijnlijk debet aan zijn. De auteur zegt in zijn voorwoord, dat het accent ligt op de 19e en 20e eeuw. Ik ben echter van mening, dat door deze accentuering de titel van het boek niet geheel gedekt wordt.

In de tweede plaats vind ik dat er te weinig aandacht geschonken wordt aan de sociaal-economische ontwikkeling en er nauwelijks sprake is van een beschrijving van de culturele ontwikkeling. Voor de economische ontwikkeling gedurende de jaren 1920-1939 is welgeteld één pagina beschikbaar. Voor het onderwijs, wetenschap en cultuur eveneens. Een zinsnede als '*de sociale omstandigheden zijn zowel in Estland als in Letland behoorlijk*' (p. 57) vind ik vaag en had verdere uitwerking verdiend.

Maar, deze kritische aantekeningen, die wellicht vermengd zouden kunnen worden, mogen niet leiden tot het inzicht dat het boek niet belangrijk is. Integendeel: het is een voortreffelijke schets van drie vergeten staten, waarvan de geschiedenis in het Nederlandse onderwijs meer aandacht moet krijgen.

Het boek bevat ook leuke passages en anekdotes, zoals op pagina 45 waar de eeuwenoude rivaliteit tussen de Litouwse bevolking en de Poolse staat vermeld wordt. Interessant zijn de passages waarin de auteur de achtergronden van deze tegenstelling uitdiept.

Interessant zijn voorts de analyses van de binnenlandse politieke tegenstellingen en de vraag waarom de democratie in de Baltische staten niet van de grond is gekomen.

Resumerend moet gezegd, dat dit boek erg bruikbaar is voor een ieder, die hetzij professioneel hetzij uit interesse zich wil verdiepen in de geschiedenis van de Baltische staten. Hopelijk heeft Van den Heuvel met dit boek een aanvang gemaakt tot verdergaand onderzoek in Nederland.

L.J.M. Peters

Provoost, A., Bosteels, K., Caes, W., *De Atheense idealen in beeld. Interpretatie van de Parthenon-sculpturen*. Leuven/Amersfoort 1986, 77 pp., rijk geïllustreerd, Syrinx reeks (documentatie nr. 8), f 1,95.

Het boek behandelt zeer systematisch de sculpturen van de beroemde Parthenontempel op de Akropolis van Athene. Het zwaartepunt ligt op de identificatie en interpretatie van de voorstellingen van deze beeldhouwwerken. De schrijvers stellen, dat de sculpturen van de tempel een weerslag zijn van de politieke idealen van Perikles. Als idealen komen de Griekse weerbaarheid tegen vreemde mogendheden, het panhellenisme en een latent Atheens imperialisme naar voren.

De opzet van het boek is goed, maar helaas komt de bewijsvoering niet altijd overeen met de these en de conclusies.

Aangaande het gebruik van dit boek voor het middelbaar onderwijs, acht ik dit werk ongeschikt. Drie oorzaken zijn daarvoor aan te wijzen. In de eerste plaats is het taalgebruik voor scholieren veel te moeilijk. Ten tweede wordt er bij de lezer nogal wat kennis verondersteld aanwezig te zijn. De belangrijkste kritiek lever ik echter op de illustraties. Hoewel vele afbeeldingen goed zijn, zijn er te veel slechte illustraties. Zo zijn de foto's van de friezen veel te klein en daardoor verschrikkelijk onduidelijk.

De docent die goede foto's wil laten zien van het Parthenon kan beter terecht bij andere boeken. In dit verband noem ik: F. Brommer, *Der Parthenonfries*, 2 dln., Mainz 1977. Beter kunt u natuurlijk een nagebouwd Parthenon tonen, met fries en al.

Paul Schröder

ZUID-AFRIKA

Sipho Sepamla, *De ondergang van Johnstown*. Afrikaanse bibliotheek, In de Knipscheer, 1985, prijs f 34,50.

Vóór het drama van Sharpeville werd het zwarte literaire klimaat in Zuid-Afrika gekenmerkt door romans die geschreven werden vanuit de hoop op een constructieve dialoog met de blanken. Sharpeville toonde het ware gezicht van het apartheidsbewind. Zwarte organisaties werden verboden, hun leiders gebanned en de Publications and Entertainmentact schiep op literair terrein een verstikkende sfeer.

Aan het eind van de jaren zestig ontstond een literaire opleving onder andere door de activiteiten van Steve Biko en zijn openbare poëzielezingen.

De ondergang van Johnstown — een fictieve naam voor al die zwarte locaties als Crossroads en Soweto, die de wereldpers

hebben gehaald — beschrijft niet alleen de strijd tussen blank en zwart maar ook het actuele thema van collaboratie (blankenvriend), verraad en wraak binnen de zwarte gemeenschap zelf. Fascinerend worden de verschillende reacties beschreven op de dreigende ontruiming van de locatie, culminerend in het verraden van een vriend, gevolgd door de zelfmoord van de blankenvriend als 'uitweg' uit zijn morele dilemma. Hoe actueel deze schitterende roman is, bewees bisschop Tutu door eenheid van het zwarte verzet in Zuid-Afrika te bepleiten. Hun interne verdeeldheid, aldus Tutu, staat hun bevrijding in de weg.

Het boek zij leerlingen van harte aanbevelen.

F.R. Kat

Dr. G.J. Schutte, *Nederland en de Afrika-ners. Adhesie en aversie*. Uitg. Wever, Franeker 1986, prijs f 32,50.

De gedegen, maar enigszins overdadige studie van Schutte — wetenschappelijk hoofdmedewerker nieuwe geschiedenis aan de VU — valt in feite in twee delen uiteen. Hoofdzak is de beschrijving van de haat-liefderelatie tussen Nederland en Zuid-Afrika. Daarbij — en dat beschouw ik dan maar als het aanvullende deel — komt uiteraard de Apartheid aan de orde en wel zeer speciaal de vraag of de ideologie van het Afrikaner nationalisme geïnspireerd is door de opvattingen van de ARP in het algemeen en van Kuiper in het bijzonder of dat de verschillen groter zijn dan de overeenkomsten.

Wat het eerste deel betreft, valt het op dat rond 1880 plotseling de stamverwante Afrikaner neven in Transvaal herontdekt werden. Niet de Engelse annexatie van Transvaal maar de Transvaalse Vrijheidsoorlog en de daarin behaalde successen deden warme pro-Boergevoelens ontluiken. Het voorheen negatieve beeld veranderde in positieve zin. De luiheid en traagheid van weleer bleken in werkelijkheid voorzichtigheid en bedaardheid. Eigenlijk waren het Geuzen en of het niet op kon '*hen stroomde nog het bloed der Trompen en de Ruiters door de aderen*'.

Bij het beantwoorden van de vraag waarom nu juist toen het beeld zich zo abrupt wijzigde, toont Schutte mijns inziens overtuigend aan dat deze verandering voortkwam uit het minderwaardigheidsgevoel van een klein land als Nederland. Temidden van bedreigende giganten als Engeland en het opkomende Duitsland greep het de mogelijkheden'.

Vanuit het verre Nederland liet zich de Transvaler natuurlijk mooi projecteren als le bon sauvage, ter plekke vielen ze vaak bar tegen. Aan de andere kant was de Hollanderhaat ook aanwezig in termen als dijklopers en platvoeters. Rond 1900 waren dan

ook niet de Boeren populair maar wel de zaak der Boeren. Het perfide Albion kreeg de volle ethische, legalistische laag.

Deze structurele emotionaliteit vertoont een grote mate van continuïteit. Na Sharpeville (1960) is in de toenemende aversie dezelfde ethisch geladen, moraliserende benadering aantoonbaar als in de adhesie rond 1900.

Het tweede deel van het boek gaat over de vraag of Apartheid haar oorsprong vindt in het Nederlandse calvinisme. Eerst volgt dan een uitstekende en zeer informatieve beschrijving van het protestantisme in de vorige eeuw, waarin Afscheiding, Groen van Prinsterer, de Doleantie en Kuiper de revue passeren. Volgens de auteur zijn de verschillen tussen het Afrikaner nationalisme en het Kuiperianisme groter dat de overeenkomsten (o.a. blz. 197).

Hier rijst bij mij toch de twijfel. Het is me te apologetisch. Antithese en soevereiniteit in eigen kring zien als uitingen van een defensieve houding? Accoord. Vertoont Apartheid als een vorm van soevereiniteit in eigen kring echter niet in wezen dezelfde defensieve grondhouding? Hoe dit ook zij, het boek van Schutte valt onder de drie i's: intrigerend, inspirerend en soms irriterend. F.R. Kat

Lauretta Ngcobo, *Kruis van goud*. Unieboek, Baarn 1984, prijs f 23,50.

Bijna dagelijks halen gebeurtenissen uit Zuid-Afrika de voorpagina's van de kranten. Vaak ook voorzien ze de televisieschermen van gruwelijke beelden. Betogende zwarten worden beschoten door blanke oproerpolitie of, nog erger, zwarte blankenvrienden worden bestraft voor hun collaboratie met de zogenaamde necklace — de brandende autoband om de hals.

Uiteraard is de inwerking van de apartheid op het gewone alledaagse leven het best te verwoorden door zwarte auteurs. Het boek van Lauretta Ngcobo, uitgebracht in de 'Derde Sprekerserie' is hiervan een mooi voorbeeld. Het is haar literaire debuut. Samen met haar man was ze politiek actief maar na diens arrestatie werd zij gedwongen het land te verlaten met achterlating van haar twee kinderen. Gelukkig volgde later familiehereniging met man en kinderen in Engeland. Het boek vertoont sterk autobiografische trekken en heeft een onwaarschijnlijk slot.

Kort weergegeven is de kern van het verhaal de vlucht van een moeder, wier man levenslang uitzit op Robbeneiland, met haar twee zonen uit Zuid-Afrika naar Botswana. Bij de illegale grenspassage wordt de moeder zodanig getroffen dat ze korte tijd later aan haar schotwonden bezwijkt. Achteraf blijkt er verraad in het spel geweest te zijn. De broers keren dan terug

naar Zuid-Afrika. De oudste broer Mandla — niet toevallig het woord voor kracht — gaan dan langzaam de ogen open voor de Zuid-Afrikaanse realiteit. Apartheid blijkt een oerwoud van wetten en achter elke wreedheid schuilt wel een wet. Gevangenneming, martelingen en het als slaaf te werk gesteld worden op een plantage breken zijn wilskracht niet. Integendeel. Zijn houding radicaliseert zodanig dat het einde niet anders dan gewelddadig kan zijn. *'Ik ben al vechtend gestorven; anderen zullen de strijd afmaken...'*

Zijn zoon echter komt tot inkeer. Na een aanslag redt hij het leven van een zwaar gewonde blanke. Deze realiseert zich dat hij zijn leven te danken heeft aan een zwarte en vraagt zich vervolgens af wie iets te winnen heeft bij de zinloze rassenoorlog in Zuid-Afrika. Tijdens een militaire plechtigheid te zijner ere schiet hij het symbool van zinloos geweld, de Zuid-Afrikaanse opperbevelhebber, dood. Na de chaos riep de premier: *'onmiddellijk de leiders van alle partijen en parochies binnen de Zuid-Afrikaanse ideologieën en kleuren bij elkaar en belegde de historische vergadering die voor iedereen in Zuid-Afrika een nieuw tijdperk van ware democratie zou inluiden. En zo eindigde de oorlog van talloze generaties.'* (blz. 265)

Naar mijn inschatting een vorm van wishful thinking en helaas dus een utopie. Het is nu eenmaal geen vijf vóór twaalf meer in Zuid-Afrika.

F.R. Kat

KLEIO KRANT

Bestuur

Volwasseneneducatie

In het najaar van 1986 zond het bestuur in overleg met de commissie volwasseneneducatie een brief aan de Tweede Kamer naar aanleiding van de bedreiging van het vak geschiedenis en staatsinrichting in het volwasseneneducatie als gevolg van de begrotingsvoorstellen van het ministerie van Onderwijs en Wetenschappen. Misschien is mede hierdoor inmiddels vanuit kringen van de Vereniging van Avondscholen in Nederland (VAN) en vanuit de directie Volwasseneneducatie van het ministerie vernomen dat geschiedenis en staatsinrichting wel tot de zogenaamde 'doorstroomrelevante vakken' behoort. Voor dergelijke vakken heeft dit als gevolg, dat de subsidiëring vanuit het ministerie doorgaat en dat cursisten dus geen hogere cursusgelden hoeven te betalen. Als niet-doorstroomrelevant zijn genoemd: maatschappijleer (op Havo-Vwo-niveau), Russisch, Spaans, textiel, tekenen en muziek.

In de brief werd gewezen op de rechtsongelijkheid die op zo'n manier zou ontstaan en op de praktische versmalling van 'de tweede kans'. Verder:

'Geschiedenis en staatsinrichting doet bij uitstek recht aan het heroriënterend karakter van het tweede-kansonderwijs, een heroriëntatie op de eigen cultuur en op andere culturen:

— *Geschiedenis biedt naast zekerheden relativisering. Cursisten leren afstand te nemen van absolute waarheden, leren omgaan met onzekerheden en leren zich verplaatsen in andere dan de eigen situaties en standpunten.*

— *Tentoonstellingen als "De eeuw van de Beeldenstorm" worden met overheids geld opgezet. Maar wat heeft dat voor zin wanneer de Nederlandse bevolking via het onderwijs geen idee krijgt van de context waarin ze het tenoostgestelde moet plaatsen?*

— *Het contact met andere culturen binnen onze samenleving wordt intensiever. Maar hoe zal men op alle verschillen reageren, wanneer het onderwijs de herkomst en de achtergronden van deze culturen niet belicht?*

— *Een democratie functioneert dank zij mondig en weerbare burgers. Maar hoe mondig worden burgers zonder onderwijs in staatsinrichting, dat de cursisten inzicht geeft in het functioneren van de democratie en in hun eigen mogelijkheden daaraan deel te nemen?*

Wanneer de overheid een vak als geschiedenis en staatsinrichting zou laten verdwijnen, schiet zij schromelijk tekort in haar zorg om cultuur in het algemeen.

Als belangenorganisatie verdedigt de VGN in Nederland niet alleen de positie van docenten en cursisten die zich bezig houden in het dag- en avondonderwijs voor volwassenen met geschiedenis en staatsinrichting, maar ook de status van dit vak in de samenleving. De effecten van het voorgenomen beleid zullen desastreus zijn. Wie in de ene onderwijsvorm geschiedenis en staatsinrichting bestempelt als niet-relevant, begeeft zich op een hellend vlak en miskent de maatschappelijke betekenis van dat vak.'

Oprichting regio's

Na afloop van de gewone bestuursvergadering volgt vaak een bespreking met een commissie uit de VGN of met leden die uit naam van de VGN in andere organisaties zitting hebben. Zo ontmoette het bestuur donderdagavond 4 juni j.l. bestuursleden van de verschillende afdelingen van de VGN in den lande.

Punt van discussie was het voorstel van het bestuur om het land in regio's te verdelen met per regio een eigen bestuur. Tegelijk zou het bestuur ook een serie activiteiten in de regio's moeten organiseren of daarbij steun verlenen. Op deze manier zou er in de regio's een actief verenigingsleven moeten ontstaan en zouden de regio's met hun besturen een klankbord voor het VGN-bestuur kunnen en moeten vormen.

Kort gezegd: de oude structuur van de afdelingen voldoet niet meer aan de verwachtingen. Afdelingen bestaan niet meer of leiden in meer of mindere mate een marginaal bestaan. Oppeppen van af-

delingen is beproefd door het bestuur. Moeten er nu dan geen nieuwe wegen ingeslagen worden?

Er waren afgevaardigden uit Den Haag, Arnhem/Nijmegen, Heerlen/Maastricht, Amsterdam, Hengelo en Utrecht. Uit Leeuwarden was er een schriftelijke reactie.

Discussiepunten waren:

— hebben de regio's zin als op kleinschaliger gebied afdelingen al niet goed werken en daar de afstand al een belemmerende factor is?

— als je de afdelingen als kernen wilt laten voortbestaan, maak je de structuur van de VGN dan niet nodeloos ingewikkeld door er nog een regiobestuur tussen te plaatsen? En waar haal je de mensen vandaan?

— samengaan van afdelingen kan zinvol zijn, als men daar zelf toe over wil gaan. Druk van boven af zal vermoedelijk op regionaal niveau even weinig succes hebben als de pogingen nu om afdelingen nieuw leven in te blazen, namelijk geen.

Een zekere reserve tegenover het bestuursvoorstel was duidelijk aanwezig. Toch vielen ook positieve geluiden te horen. De afdelingen Heerlen en Maastricht voelden wel voor een regio met Sittard als centrum. De afdeling Leeuwarden zou het waarderen als van de kant van het bestuur concrete mogelijkheden (sprekers, projecten, en dergelijke) werden aangereikt om het deelnemen van de leden aan

het afdelingsleven te stimuleren. Het aantrekken van sprekers en dergelijke werd ook in de afdeling Hengelo als een probleem gesignaleerd. Deze afdeling zag in de voorgestelde schaalvergroting geen heil. De afdeling Leeuwarden wees een regio-indeling niet op voorhand af, maar zag toch de geschapen afstanden als bijna onoverbrugbaar. Alle afdelingen konden zich wel vinden in de noodzaak nog eens te zien of de postcodes nu wel de beste basis voor de vaststelling van de omvang van een afdeling vormden. Positief was het bericht dat de afdeling Amsterdam weer functioneerde.

Conclusie:

— aan een regio met een regionaal bestuur als nieuwe bestuurslaag was geen behoefte;
— herindeling van afdelingen en eventuele koppeling van afdelingen of een afdeling als trekpaard in een regio laten functioneren is een zaak die bespreekbaar is;
— steun van het bestuur om het leven in de afdelingen verder te activeren is zeker welkom.

Versteviging van het contact tussen bestuur en leden blijkt zeer gewenst, maar het bestuur zal van gebied tot gebied of van afdeling tot afdeling moeten bezien hoe dit contact het best versterkt en/of gehandhaafd dient te worden.

Didactiekconferentie 1987

Datum: 29 en 30 oktober 1987
Plaats: Hogeschool KL - Tilburg, Faculteit Educatieve Opleidingen, Vakgroep geschiedenis (voorheen Moller-Instituut en deeltijdopleiding MO van de Katholieke Leergangen).

Organisatie: VGN-Didaktiviteitencommissie, vakgroep geschiedenis Hogeschool KL - Tilburg, Vereniging Geschiedenis Beeld en Geluid.

Kosten: f 87,50 inclusief kosten logies en maaltijden in het conferentieoord.

AANMELDING

In verband met de uitvoering als nascholingscursus is vroegtijdige aanmelding gewenst. Inschrij-

ving geschiedt in volgorde van binnenkomst.

Stuur een briefje met vermelding van uw persoonlijke gegevens en didactiekconferentie 1987 in een ongefrankeerde enveloppe naar: Hogeschool KL - Tilburg, Faculteit Educatieve Opleidingen, Secretariaat vakgroep geschiedenis, Antwoordnummer 60551, 5000 WB Tilburg.

INLICHTINGEN

Inlichtingen over de didactiekconferentie kunt u inwinnen bij de heer B. Smulders, elke maandag tussen 18.30-19.30 uur op telefoonnummer 04103-1609.

FEESTELIJKE JAARVERGADERING VGN

Rotterdam 19 september 1987

"DUIK ER EENS IN....."

maritieme geschiedenis
maritieme musea

AANVANG VAN HET PROGRAMMA:
10.30 UUR.
VANAF 10.00 UUR KOFFIE.

Programma

Start van het programma in de aula van het museum Boymans-Van Beuningen, Mathe-
nesserlaan 18-20, Rotterdam (vanaf C.S.
tram 5 richting Willemsplein).

*Vanaf 10.00 uur Koffie en indeling pro-
gramma's.*

*10.30 - 10.45 u. Welkomstwoord en uit-
reiking van de Huib de Ruyterprijs.*

*10.45 - 11.30 u. Lezing: 'Waarom onder-
scheidt Maritieme Geschiedenis zich en
heeft Maritieme Geschiedenis een plaats in
het geschiedenisonderwijs?', door mw. drs.
E. van Eyck-van Heslinga.*

*11.30 - 12.00 u. Filosofie en doelstellin-
gen van het Maritiem Museum Prins Hen-
drik, door drs. L.M. Akveld.*

12.00 - 13.15 u. Lunch.

13.30 uur Aanvang van het middag-
programma in het Maritiem Museum Prins
Hendrik, Leuvehaven 1, Rotterdam.

*N.B. Vanaf 12.30 uur is de onderwijshoek
van het Maritiem Museum Prins Hendrik
voor ons opengesteld.*

*13.30 - 14.15 u. Eerste ronde (voor toe-
lichting zie hieronder)*

14.30 - 15.15 u. Tweede ronde (idem).

15.15 uur Vertrek naar de rond-
vaartboot.

*15.30 - 16.45 u. Havenrondvaart. O.a. be-
zoek aan de Eem- en Waalhaven.*

16.45 uur Einde van de feestelijke
jaarvergadering.

Toelichting op het middagprogramma

In het Maritiem Museum Prins Hendrik:

- A. Presentatie op het museumschip 'De Buffel' van leerlingenmateriaal voor het voortgezet onderwijs.
- B. Presentatie van het programma 'De Haven, een dagje Rotterdam'. Van dit programma bestaan twee versies: een brugklasversie en een versie voor de bovenbouw. In dit programma zijn dia-klankbeelden opgenomen.
- C. Bezoek aan de lopende tentoonstelling 'De havenarbeider 1850-nu'.

*Het is de bedoeling dat U een keuze maakt
uit twee onderdelen.*

- D. Bezoek Belastingmuseum Prof. Dr. Van der Poel, Parklaan 16. Dit interessante museum dat vele aspecten van ons belastingwezen belicht (o.a. smokkel in de haven) staat als apart onderdeel op dit programma.

Het leerlingenmateriaal van het Maritiem Museum Prins Hendrik wordt U ter beschikking gesteld. Voor het eerst moeten wij U een eigen bijdrage in de kosten vragen van f 7,50. Dit bedrag kan bij aanvang van de feestelijke jaarvergadering worden voldaan.

U kunt zich nog telefonisch opgeven bij:
Doky Verhagen,
tel. 071-122697
's avonds na 19.00 uur.

Afdeling Amsterdam

Bericht van de werkgroep Musea en Onderwijs

De werkgroep Musea en Onderwijs heeft in het eerste jaar van haar bestaan, het cursusjaar 86/87, een zevental evenementen georganiseerd. Ondanks het feit dat deze niet geheel beantwoorden aan onze bij oprichting gestelde doelen, zijn wij er zelf zo positief over dat wij graag op de ingeslagen – pragmatische – weg doorgaan.

Kort gezegd bestonden de door ons georganiseerde activiteiten uit docentmiddagen en in- en rondleidingen in musea, stadswandelingen en een studiemiddag en -avond. Deze activiteiten worden bijna altijd in de Kleio-krant aangekondigd en – indien mogelijk – nabesproken.

Met name de docentmiddagen lijken ons zeer nuttig. Het doel hiervan is in samenwerking met museummedewerkers een museum of tentoonstelling toegankelijk te maken voor leerlingen, een bezoek voor te bereiden, etc. en dit in een kort tijdsbestek.

Voor het komend cursusjaar staat het organiseren van dit laatste dan ook centraal en wel in een zevental Amsterdamse musea (lees daarover terzijntijd de Kleiokrant).

Daarnaast zullen in- en rondleidingen plaatsvinden en mogelijk een tweede studiemiddag/avond.

'Op zoek naar Indonesië in Amsterdam'

Een staking van het openbaar vervoer, een lichte storm met regenvlagen kon een groep van ruim twintig leraren en leraressen geschiedenis uit de regio Amsterdam er niet van weerhouden deel te nemen aan een speurtocht onder het motto 'Op zoek naar Indonesië in Amsterdam'. Met als herkenningspunt de Indonesische witrode vlag verzamelden op zaterdag 21 maart j.l. deze leraren en leraressen (met hun aanhang) zich bij het Centraal Station, om ruim vier uur later, een hoop ervaringen en ideeën rijker, zich te voet, per rijwiel of per auto weer naar huis

te spoeden.

Het was werkelijk verrassend om met het gegeven 'Indonesië' speurend door Amsterdam te trekken. Deze speurtocht met opdrachten is opgezet door het Indonesië Komitee uit Amsterdam en is keurig gedrukt, met een heldere lay-out en voldoende ruimte om opdrachten in te vullen, door hen uitgegeven. De totale speurtocht duurt ongeveer vier uur, maar is ook in 'deelspeurtochten' te splitsen. Het boekje geeft daarvoor de suggesties en de af te werken vragen en opdrachten.

De groep docenten koos er op 21 maart voor de route 'handel en scheepvaart' af te werken. Na 'gebouw Batavia', de Schreierstoren, de pakhuizen van WIC en VOC, de Peperstraat en de Foeliedwaarsstraat, diverse gevelstenen en een bezoek aan een tweemaster op 'het droge' op de binnenplaats van de Hogere Zeevaartschool, belandden we in het Scheepvaartmuseum, waar de heer Röntgen zijn vrije zaterdag had opgeofferd om ons op allerlei facetten van ons koloniaal verleden in dat museum te wijzen. Vervolgens werd een bezoek gebracht aan de tropische kas van de Hortus Botanicus.

Je waant je even ver weg in de tropen! Alleen het geluid van vogels ontbrak. Een flinke wandeling bracht ons uiteindelijk in museum Willet-Holthuysen, een nog geheel van binnen in tact verkerend patriciërshuis. Een aardig voorbeeld van de rijkdom van families uit de tijd van het 'handelskapitalisme'. Hier eindigde onze speurtocht. Het was een bijzonder geslaagde dag, die mede door de inspanningen van de Werkgroep Musea en Onderwijs van de afdeling Amsterdam tot stand is gekomen.

Het is misschien een idee deze speurtocht aan te vragen. Indo-

nesië (Nederlands-Indië) is immers het komend jaar eindexamenonderwerp. Het boekje (inclusief speurtocht) is de prijs van f 7,50 alleszins waard! Voor hogere klassen zult u hier en daar een vraag en een opdracht aan moeten passen aan het niveau; toch is de speurtocht als instap dan ook zeer geschikt.

Henk van Duijsen

Adres:

Komitee Indonesië
Minahassastraat 1, Amsterdam.
Tel. 020-940024.

ONDERWIJSWEDSTRIJD

De Volkskrant nam een prijzenswaardig initiatief en organiseerde een wedstrijd voor aanstaande leraren Nederlands, Maatschappijleer en Geschiedenis. Er moest een lessenreeks gemaakt worden over en/of met de krant Aantrekkelijke prijzen en publikatie werden in het vooruitzicht gesteld. In juni was de eerste prijsuitreiking, het ligt in de bedoeling de wedstrijd te herhalen.

Atlantische Commissie

**AC/NVLM/VGN seminar over
Politiek-Geografische
Aspecten van
Veiligheidsbeleid
27/28 november 1987**

Op vrijdag 27 en zaterdag 28 november 1987 zal in Motel Gilze-Rijen te Gilze een derde AC/NVLM/VGN seminar worden georganiseerd. Aan het seminar zal kunnen worden deelgenomen door 20 leden van de NVLM, 20 leden van de VGN, 10 genodigden van het KNAG en een aantal Belgische geschiedenis- en maatschappijleerdocenten. Tijdens het seminar zal als stelling worden gehanteerd, dat het Westerse veiligheidsbeleid in het Ne-

derlandse onderwijs vooral wordt gezien vanuit historische en ideologische optiek. In de studie van internationale betrekkingen wordt evenwel nadrukkelijk aandacht besteed aan de machtspolitieke factor. In de praxis van het defensiebeleid wordt bovendien – vanouds! – sterk gelet op de ligging van gebieden en vooral de spanningen rondom grenzen.

Nederlandse en buitenlandse (school)atlassen geven meer dan eens blijk van een achtergebleven wereldbeeld. In de Verenigde Staten wordt, in vergelijking met bijvoorbeeld Nederland, een ander accent gelegd op mondiale en (Europees-) regionale aspecten van het veiligheidsbeleid. Aan de hand van drie inleidingen, een 'simulatiespel veiligheidsbeleid' en een bespreking van didactisch

materiaal zal de deelnemers informatie worden geboden voor al dan niet rechtstreeks gebruik in het onderwijs.

Het seminar wordt voorbereid door Dr. P. Overmeer (NVLM), A. Schulp (VGN) en de Onderwijscommissie van de Atlantische Commissie. Indien u vanuit uw interesse voor de politiek-geografische benadering voorafgaande aan het seminar materiaal wilt aandrigen, gelieve u zich te wenden tot de voorbereidingscommissie van de Atlantische Commissie, Alexanderstraat 2, 2514 JL Den Haag (070-639495).

Aanmeldingen tot deelname kunnen worden gericht tot de heer A. van Rossum, Druwerbrink 308, 7812 TP Emmen (NVLM) en Drs. F.R. Kat, Jeudestraat 4, 4011 GL Zoelen (VGN). Aan deelname is f 25,- aan kosten verbonden.

De opleidingen moesten zich kennelijk nog op deze uitdaging instellen. Voor maatschappijleer kon geen prijs worden uitgekeerd, voor geschiedenis alleen een eerste prijs.

Voor de drie geschiedenisstudenten van de SOL die hun werkstuk bekrond zagen, Jan Greeven, Annemiek Hijink en Henry Buiten, was het sneu dat de krant in haar verslag van de prijsuitreiking vooral inging op wat mevrouw Ginjaar over eindtermen voor de basisvorming te berde bracht. Haar gloedvolle woorden over het belang van betrouwbare journalistiek haalden het verslag niet, evenmin de namen van de meeste prijswinnaars. Alleen de hoofdprijs voor de lessenserie Nederlands werd vermeld. Die serie zou ook worden uitgegeven. Wat schoonheidsfoutjes rond een leuk idee.

Patriotten-nieuws

Amsterdam en het Patriottenjaar 1787

Als tijdelijke aanvulling op het in zaal 12 van de permanente tentoonstelling over de geschiedenis van Amsterdam behandelde thema *Pruiken en Patriotten*, zal vanaf 14 september 1987 een kleine tentoonstelling worden ingericht in zaal 13. Hierin wordt extra aandacht besteed aan de gebeurtenissen van oktober 1787. Toen immers moesten de patriotten wijken voor de Pruisische troepen. Het gezag van stadhouder Willem V werd hersteld. Naast de militaire gebeurtenissen wordt aandacht geschonken aan burgemeester Hendrik Hooft, de gematigde regent die op voorzichtige wijze Amsterdam in patriots vaarwater heeft geloodst. Met een aantal prenten wordt een samenvatting gegeven van de belangrijkste ontwikkelingen na de patriotse mislukking van 1787. In deze samenvatting speelt het jaar 1795, begin van de Bataafse Republiek, een grote rol. Een eenvoudig diaprogramma geeft als een soort 'beeldtijdbalk' een overzicht van de belangrijkste gebeurtenissen tussen 1780 en 1799.

Deze kleine tentoonstelling is vanaf 14 september tot en met 1 november dagelijks te bezichtigen tussen 11.00 en 17.00 uur.

Patriotten en de 'Batavische Vrijheid'

De tentoonstelling van de Atlas Van Stolk, 'Patriotten en de "Batavische Vrijheid"', toont tekeningen en prenten rond patriotse ideeën en verwickelingen. Speciale aandacht wordt geschonken aan de manier waarop patriotten het beeld van de oude Bataven voor hun eigen denkbeelden gebruikten. De gravure 'Tempel voor Nederland' uit 1794 is uitgangspunt voor deze tentoonstelling: de Nederlandse Maagd of Batavische Vrijheid wordt hier terzijde gestaan door een gewapende Bataaf. In het jaar 70 kwam de Germaanse volksstam van de Bataven in opstand tegen de bezettende Romeinen. De vrijheidssrijd van de Bataven werd een voorbeeld voor later: steeds wanneer de vrijheid in het geding was, werd in woord en beeld naar deze strijd verwezen. In het laatste kwart van de 18de eeuw werd het vaderland niet alleen van buitenaf bedreigd, maar ook van binnen uit. De grote macht van erfstadhouder Willem V en zijn raadsman, de 'dikke' hertog van Bruns- wijk, vormden een bedreiging voor de vrijheid. De patriotten, als ware liefhebbers van het vaderland, verzetten zich tegen deze

macht van de stadhouder en zijn medestanders.

Het beeld van de Bataaf als symbool van vrijheid en moed eigen- den zij zich toe in hun strijd voor het vaderland. De in 1787 naar Frankrijk gevluchte patriotten noemden zich zelfs officieel Bata- ven en na de Franse inval in 1795 werd de Republiek der Verenigde Nederlanden omgedoopt in de Bataafse Republiek.

De tentoonstelling van de Atlas Van Stolk rond de patriotten en hun voorbeeldige voorouders wordt gehouden in het Schielands- huis (Korte Hoogstraat 31, Rotterdam) en duurt tot en met 1 november 1987.

Voor Vaderland en Vrijheid

De Republiek der Zeven Verenig- de Nederlanden beleefde twee- honderd jaar geleden haar patriot- se revoluties. Utrecht kreeg daar- bij als eerste stad een patriotse raad (1786). Alle reden dus voor het Centraal Museum om een nation- ale tentoonstelling te organise- ren over de ideeën en gebeurte- nissen uit die tijd.

De tentoonstelling 'Voor Vader- land en Vrijheid', die van 4 sep- tember tot en met 18 oktober in het Centraal Museum in Utrecht

wordt gehouden, gaat hier op in. De oorzaken van deze processen, de vormen waarin zij zich voordoen, hun invloed en betekenis worden in de tentoonstelling zichtbaar. Onderwerpen als heldenverering, de propagandamachine en het wapengekletter komen aan de orde. Er wordt ruim aandacht geschonken aan de internationale politiek, de crises van de jaren 1770 en 1780 en Willem V. Natuurlijk worden hoogtepunten uitgelicht zoals de patriotse revoluties, de slag bij Vreeswijk en de aanhouding van prinses Wilhelmina bij Goejanverwellesluis. Dit alles wordt gevisualiseerd aan de hand van pamfletten, modellen, schot-schriften, boeken en voorwerpen voor dagelijks gebruik uit die tijd, schilderijen en prenten. Audio-visuele presentaties completeren het geheel.

Deze bijzondere tentoonstelling wordt voorzien van een speciaal lespakket voor het voortgezet onderwijs. Dit pakket bestaat uit een beschrijving van de tentoonstelling, aanwijzingen voor een voorbereidende les en een vragentocht voor leerlingen langs een aantal exemplarische voorwerpen op de tentoonstelling. De voorbereidende les en de vragentocht zullen op twee onderwijsniveau's worden aangeboden (2 Havo/Vwo en 4/5 Havo/Vwo). De vragentocht zal nog worden voorzien van suggesties voor nabespreking op school.

Na telefonische afspraak (030-315541, vragen naar Liesbeth de Haan), kunt u de tentoonstelling gratis bezoeken met uw klas. Tevens krijgt u dan het lespakket toegestuurd. Ook aan het lespakket zijn geen kosten verbonden. Deze educatieve begeleiding is samengesteld door Ria Wijnands en Margo van der Woude, in vervolg op het studie-onderdeel vakdidactiek geschiedenis aan de Rijksuniversiteit Utrecht, onder begeleiding van Ludger Smit, educatief medewerker van het Centraal Museum. U kunt voor verdere vragen over de tentoonstelling ook bij hem terecht.

REVOLUTIE IN FRIESLAND?

Onder deze titel zal van 5 september tot 9 november a.s. in het Fries Museum, Turfmarkt 24, Leeuwarden een tentoonstelling worden gehouden over de patriottenbeweging in Friesland rond 1787.

Dit jaar wordt op vele plaatsen in Nederland de mislukte revolutie van de patriotten herdacht. Ook in Friesland was het aan het einde van de achttiende eeuw onrustig. De patriotten keerden zich onder leiding van hun voorman Coert Lambertus van Beyma tegen de invloed van de stadhouder prins Willem V op bestuursbenoemingen. Ook de kritiek op de corruptie bij de benoemingen van grietmannen, die in de Staten de dienst uitmaakten, werd steeds feller. Mede onder invloed van Van Beyma werden vele burgersociëteiten en exercitiegenuootschappen (bewapende vrijcorpsen van burgers) opgericht.

De partijen, die elkaar bestookten met pamfletten en schotschriften, kwamen steeds meer tegenover elkaar te staan. De situatie werd kritiek toen de Staten de exercitiegenuootschappen verboden en de vrijheid van drukpers beperkten in 1786, de zogenaamde 'bloedplacaten'. In 1787 riepen de patriotten in Franeker een tegenregering uit en een burgeroorlog dreigde.

Door de tussenkomst van Pruisische troepen, te hulp geroepen door Willem V, werd de strijd in het nadeel van de patriotten beslist.

Vele patriotten uit Friesland vluchtten na het mislukken van de 'revolutie' in Franeker via Stavoren naar Amsterdam, waar ze meestreden tegen de Pruisen, maar ook daar konden ze geen stand houden. De meeste vluchtelingen belandden uiteindelijk in Saint Omer.

Met behulp van schilderijen, tekeningen, gravures en realia als de vlaggen van exercitiegenuootschappen zal een beeld van deze periode in de Nederlandse geschiedenis geschetst worden.

De tentoonstelling wordt begeleid door een vouwblad.

Van onze oudtantes

Vijf historieschrijfsters in woord en beeld

Het hoeft tegenwoordig niet meer zo te zijn dat de Nederlandse Letterkunde uitsluitend vanuit boeken geleerd wordt. Men kan ook op andere manieren aan leerlingen laten zien wat er in het verleden op dit gebied gedaan is. Een poging daartoe vormt de tentoonstelling 'VAN ONZE OUDTANTES: vijf historie-schrijfsters in woord en beeld', die vanaf 3 september in Nijmegen en vanaf 23 oktober in Rijswijk te zien zal zijn.

Middels deze expositie wordt een beeld geschetst van het leven en werk van vijf schrijfsters: Sini Greup-Roldanus, Willemijn Posthumus-Van der Goot, Annie Romein-Verschoor, Johanna Naber en Truitje Bosboom-Toussaint. Zij hebben allen historische romans en/of ander historisch werk gepubliceerd. Verder hebben deze vrouwen een rol gespeeld in de vrouwenbeweging en geschreven over vrouwen in het verleden. De tentoonstelling poogt een bijdrage te leveren aan het herleven van de belangstelling voor het werk van deze vrouwen. Bovendien wordt zichtbaar gemaakt dat het feminisme niet typisch is voor onze tijd, maar dat ook het verleden ons op dit gebied nog veel kan leren.

In de tentoonstelling zal door middel van foto's, boeken, brieven, kostuums en gebruiksvoorwerpen een beeld worden geschetst van elke vrouw apart. Daarnaast zullen algemene gedeeltes de problemen laten zien waarmee deze schrijfsters te kampen hadden, een beeld geven van de vrouwenbeweging en een uitleg geven over het toenmalige feminisme. Hoewel het taalgebruik zo eenvoudig mogelijk is gehouden, is, gezien het onderwerp, de tentoonstelling met name geschikt voor de hogere klassen van het middelbaar onderwijs. Bij de expositie zijn lesbrieven verkrijgbaar.

De tentoonstelling 'VAN ONZE OUDTANTES: vijf historie-schrijfsters in woord en beeld' is van 3 september tot en met 9 oktober te zien in de galerij van de Universiteitsbibliotheek, Erasmuslaan 36 te Nijmegen.

Openingstijden: maandag tot en met vrijdag van 9.00-17.30 uur en op zaterdag van 9.00-12.30 uur.

De toegang is gratis en een uitgebreide catalogus is ter plaatse verkrijgbaar.

Van 23 oktober tot en met 8 december is deze tentoonstelling in het museum 'Tollenshuis' in Rijswijk te bezichtigen.

Meer informatie bij: Mw. M. Grever, sectie geschiedenis KUN, kr. 13.21, Erasmusplein 1, 6500 HD Nijmegen. Tel. 080-517661 (privé: 080-232754).

Inleverdata van kopij voor de Kleio-Krant

Wij streven er naar dat KLEIO in de eerste helft van de maand in de brievenbussen ligt. Om dat mogelijk te maken vragen wij u om u aan deze data te houden.

ER KAN BEST WEL EENS VAN AFGEWOKEN WORDEN IN SPOEDGEVALLEN, MAAR ALLEEN NA OVERLEG VOORAF MET DE EIND-REDACTEUR.

Datum dat de berichten uiterlijk gearriveerd moeten zijn:	
novembernr.	10 oktober
decembernr.	7 november
februarinr.	9 januari
maartnr.	6 februari

De aard van de KLEIO-KRANT vraagt om berichten, niet om artikelen.

Toesturen aan de eindredacteur: T. Bogaerts, Omloop-West 9, 3402 XM IJsselstein, tel. 03408-83576.

Studiedag CSE geschiedenis 1988

Hoewel het CSE geschiedenis en staatsinrichting 1987 nog nauwelijks is afgerond willen we graag uw aandacht vragen voor het CSE 1988. Eén van de twee onderwerpen daarbij zal zijn:

Nederland en Nederlands-Indië 1918 – 1949

Als voorbereiding op dit examenonderdeel wordt voor geschiedenisdocenten (en andere belangstellenden) op **zaterdag 10 oktober 1987** in **Ridderkerk** een unieke studiedag georganiseerd. Op die dag houden zes gerenommeerde 'Indië-specialisten' een lezing die gebaseerd zal zijn op de stofomschrijving van het ministerie voor het CSE geschiedenis en staatsinrichting 1988 (en 1989). Uit betrouwbare bron is namelijk vernomen dat het onderwerp Nederland en Nederlands-Indië 1918 – 1949 in 1989 zal worden herhaald.

De volgende sprekers zullen hun medewerking aan de studiedag verlenen:

I. Tijdstip 10.00 uur tot 11.30 uur

A.	Dr. P.J. Drooglever	— De Ethische Richting in de koloniale politiek en de reacties hierop; of
B.	Prof.Dr. C. van Dijk	— De ontwikkeling van het Indonesisch nationalisme tussen 1908 en 1945.

II Tijdstip 11.45 uur tot 13.15 uur

A.	Dr. R. de Bruin	— De Japanse bezetting en de gevolgen ervan voor de verschillende bevolkingsgroepen in Nederlands-Indië; of
B.	Mw.Drs. P.M.H. Groen	— Strategie, besluitvorming en uitvoering van de Politionele Acties.

III Tijdstip 14.00 uur tot 15.30 uur

A.	Drs. J.J.P. de Jong	— De politieke afwikkeling van de kwestie Indonesië na de Tweede Wereldoorlog; of
B.	Dr. P.F. Maas	— De economische relatie tussen Nederland en Nederlands-Indië.

De deelnemers aan deze studiedag ontvangen bij aankomst:

- een syllabus met bijdragen van alle sprekers
- een relevante literatuurlijst betreffende het onderwerp
- enig bronnenmateriaal dat in de lessituatie bruikbaar is.

De totale kosten voor de studiedag bedragen f 50,— per persoon. Hierbij is inbegrepen een lunch, koffie en thee, en de syllabus (omvang ca. 80 pagina's).

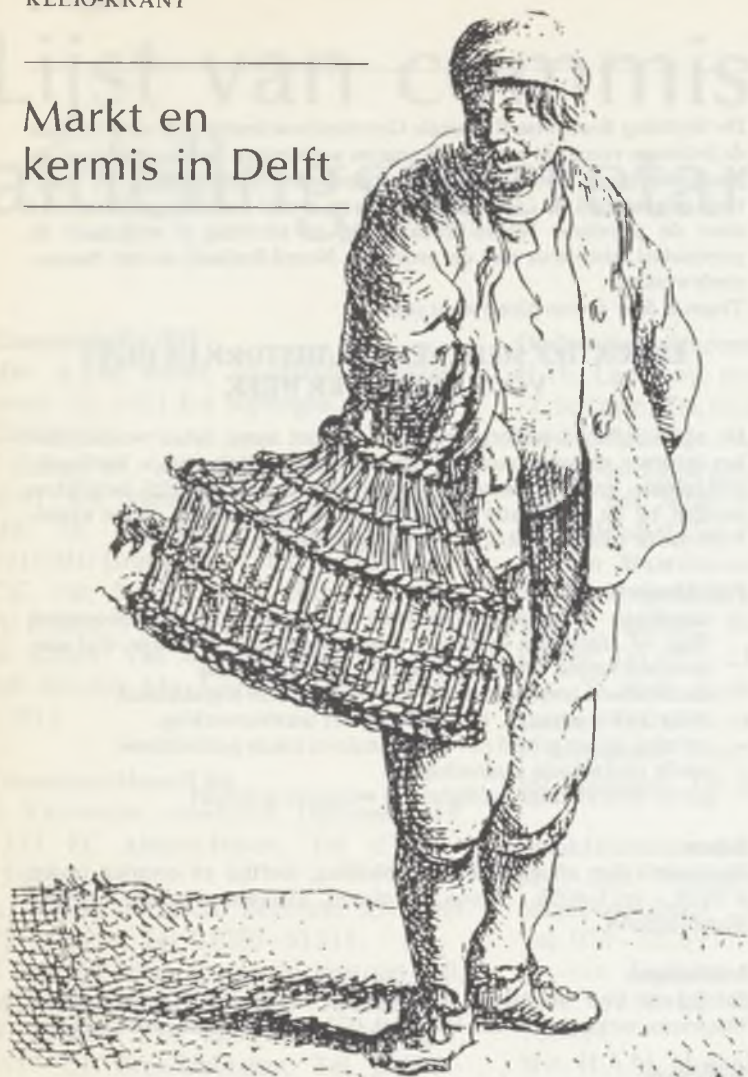
Een ieder die deze studiedag wil bijwonen kan zich daarvoor opgeven door middel van een brief(kaart) naar H.J. Schout, Pijperlaan 46, 3335 XH Zwijndrecht. Wilt u bij uw aanmelding vermelden naar welke drie lezingen (A of B) uw voorkeur uitgaat.

Voor nadere inlichtingen betreffende deze studiedag en/of telefonische aanmelding kunt u (liefst na 19.00 uur) bellen naar:

- W.H. Blok, tel.: 01804-30504
- R.C. Serie, tel.: 078-164258

Na aanmelding ontvangt u zo spoedig mogelijk een bevestiging met een routebeschrijving en de wijze van betaling.

Markt en kermis in Delft

In het gebouw van de Gemeentelijke Archiefdienst Delft zal een tentoonstelling worden gehouden over Markt en Kermis in Delft. Deze zal onder meer bestaan uit prenten, foto's en tekeningen uit eigen bezit en bruikleen van verschillende aard.

Markt én Kermis in Delft hebben een oude oorsprong. In 1246 – toen een gedeelte van wat nu Delft is stadsrechten kreeg – bestond er bijvoorbeeld al een St. Odulphus-jaarmarkt.

De expositie is voor het publiek geopend tot 16 oktober 1987, dinsdag tot en met vrijdag van 9.00–17.00 uur.

Gemeentelijke Archiefdienst, Oude Delft 169, Delft.

Fusie

Vanaf augustus 1987 gaan de onderwijsmaandbladen 'Onderwijs & Opvoeding' en 'Vernieuwing' samen in een nieuw onderwijsblad: 'Vernieuwing. Tijdschrift voor onderwijs en opvoeding'. 'Onderwijs & Opvoeding' is het blad van het Algemeen Pedagogisch Studiecentrum te Amsterdam. 'Vernieuwing' het blad van de Werkge-meenschap voor Vernieuwing van opvoeding, onderwijs en maatschappij.

Redactiebeleid:

– Het tijdschrift richt zich tot onderwijsgeevenden en andere bij het onderwijs betrokken groepen; leerlingen, studenten, ouders, bestuurders, begeleiders, vormingswerkers, maatschappelijke groeperingen en politici.

– Het bestrijkt inhoudelijk het terrein van opvoeding, vorming en opleiding in schoolverband, met aandacht voor de maatschappelijke voorwaarden voor democratisch en emanciperend onderwijs. De nadruk ligt op primair en secundair onderwijs, de basiseducatie

voor volwassenen en de opleiding voor onderwijsgeevenden in deze sectoren.

– Het bevordert kritische zelfreflectie op het bestaande schoolstelsel en op vernieuwingspraktijken in onderwijs en opvoeding in een mondiaal perspectief. Het bericht daarom ondermeer regelmatig over scholen of scholengroepen die, al dan niet in het spoor van bekende vernieuwingsbewegingen, inspirerende initiatieven en praktijken hebben ontwikkeld.

– Het laat bij voorkeur ook mensen uit de schoolpraktijk zelf aan het woord.

– Het legt verbanden van schoolpraktijk naar opleiding, begeleiding en wetenschap.

– Het informeert en opineert kritisch over onderwijsbeleid en -politiek op regionaal, landelijk en internationaal niveau.

Konkreet krijgt het bovenstaande onder meer vorm in:

– maandelijks uitkomende nummers van 36 blz.;

– drie themanummers per jaar van 60 blz.;

– rubrieken als 'commentaar', 'informatie over publikaties, cursussen w.d.' en 'eigentijds' (met 'actuele' teksten uit pedagogische tijdschriften uit het begin van deze eeuw);

– reportages, praktijkbeschrijvingen, interviews, analyses en beschouwingen.

Een abonnement voor een instelling bedraagt f 55,-, voor een particulier f 45,- en voor iemand met een minimuminkomen f 35,-. De abonnementenadministratie wordt verzorgd door Uitgeverij Muusses in Purmerend, Postbus 13, 1440 AA Purmerend, telefoon 02990-33151.

Rijksmuseum KUNST-KRANT

In de jaargang 87/88 onder andere de volgende onderwerpen:

– Een Belg die beroemd werd: James Ensor. Tot eind september te zien in het Rijksmuseum;

– Een Gouden Eeuw-lang landschap door Nederlandse kunstenaars geschilderd en getekend, echt en gefantaseerd;

– Spitsbergen. Nederland had ooit een bloeiende walvisvaart en nederzettingen in onherbergzame gebieden;

– Willem III, de stadhouder die ook koning was – King William wordt in 1988 herdacht;

– Wel en wee in de stad Delft. Over kunstenaars, die éven van Delft een beroemde stad maakten en over een ramp die een grote verwoesting aanrichtte;

– Ornament. Een weinig bekend onderdeel van de prentkunst –

prenten als voorbeelden voor edelsmeden en andere kunstenaars. En ook dit jaar weer een nieuw ABC: Het Religieus Register. Een naslagwerkje is zes afleveringen over Judas en Jonas, Sodom en Gomorra en de Hof van Eden en natuurlijk over Jezus. Maar ook een actualiteitenrubriek over o.a.: aanwinsten, tentoonstellingen, Lunchpauzeprogramma's en restauraties. En tenslotte een nieuwe rubriek: Externe Betrekkingen. Over voorwerpen van het Rijksmuseum, die buiten het Rijksmuseum te zien zijn.

De *Rijksmuseumkrant* zal weer 6x per jaar verschijnen tussen september en juni. Individuele abonnees (1 tot 10 abonnementen op één toezendadres) betalen f 4,75 per abonnement per jaar. Voor grote afnemers geldt een groepskorting: 10 of meer abonnementen op één toezendadres betalen maar f 3,75 per abonnement per jaar. Abonnementsgelden uitsluitend per giro overmaken op girorekening 425180 t.n.v. Rijksmuseum, Amsterdam onder vermelding van: RM-KK '87-'88, aantal abonnementen: . . . stuks.

Tropenmuseum

'LOPEN DOOR DE TROPEN' brug tussen onderwijs en Tropenmuseum

De Educatieve Dienst van het Tropenmuseum realiseert de komende jaren een nieuw initiatief, waarmee het docenten mogelijk wordt gemaakt kennis en informatie van het Tropenmuseum in te passen in de reguliere lesstof. Onder de naam 'Lopen door de Tropen' verschijnen in de komende drie jaar vijf mappen die elk een regio in de (sub)tropische wereld – tevens een afdeling in het Tropenmuseum – behandelen. Het eerste deel 'Het Midden-Oosten en Noord-Afrika' verscheen onlangs.

Nieuw is dat het materiaal de tentoonstellingen op de voet volgt. De docent kan van te voren een keuze maken wat hij behandelt en hoeveel tijd er aan besteed wordt. Er wordt steeds verwezen (met concrete paginaverwijzing) naar veelgebruikte onderwijsmethoden aardrijkskunde, geschiedenis en wereldoriëntatie. Op deze wijze kan het materiaal worden geïntegreerd in het eigen lesprogramma en betekent een bezoek aan het Tropenmuseum niet alleen een leuk uitstapje, maar ook de mogelijkheid om de op school behandelde onderwerpen hier te illustreren, uit te diepen en te verlevendigen.

De serie is uitgewerkt naar drie niveaus: 10-12 jr, 12-14 jr, 14-16 jr. Elk deel bevat een losbladig systeem van ± 150 bladen, vele illus-

traties en kost f 30,— (exclusief eventuele verzendkosten). Na verschijnen is het te koop in de museumwinkel van het Tropenmuseum en te bestellen bij de Educatieve Dienst van het Tropenmuseum (020-5688267).

KIJK OP ONTWIKKELING 19-23 oktober 1987

In de herfstvakantie, van 19 t/m 23 oktober, vindt in het SOETERIJN, het theater van het Tropenmuseum, voor de vijfde maal de film- en videomathon *Kijk op ontwikkeling* plaats.

De opzet van *Kijk op ontwikkeling* is om 16mm- en videofilms te vertonen in themablokken van plusminus anderhalf uur. (Belangstellenden die niet in staat zijn het programma in het theater bij te wonen, kunnen doorgaans de volgende dag het parallelprogramma op video volgen in het Soeterijn Café.)

In het programma zitten alleen films die in Nederland in distributie zijn; kortom voer voor onderwijsgevers, studenten, landcomitees en werkgroepen. Dit jaar zullen als belangrijkste thema's aan de orde komen: voedsel en gezondheid, milieu en vrouwen. Er zullen verder themablokken zijn over onder andere Vrouwen en Latijns-Amerika, Zuid-Afrika, Minderheden en India.

Zoals ieder jaar zullen een aantal recent gereedgekomen Nederlandse films op dit terrein tijdens *Kijk op ontwikkeling* in première gaan. Bovendien zal een aantal regisseurs aanwezig zijn om een toelichting te geven op hun eigen films.

Tijdens de film- en videomathon zal een catalogus verschijnen met een overzicht van alle vertoonde films van deze en de vorig jaar gehouden filmweek. Bezoekers die een passepartout voor de hele week kopen, krijgen het boekje gratis. Tevens zal de catalogus enkele essays bevatten van deskundigen die over de drie voornoemde hoofdthema's (voedsel en gezondheid, milieu en vrouwen) zullen schrijven.

Een weekpassepartout, inclusief catalogus, kost f 20,—, een dagkaart f 10,—. Abonnees op 'Internationale Samenwerking' krijgen 50 procent reductie op de passepartoutprijs.

Het complete programma-overzicht is vanaf eind september te verkrijgen bij het Soeterijn, tel. 020-5688500.

Kijk op ontwikkeling wordt georganiseerd door het Soeterijn, het theater van het Koninklijk Instituut voor de Tropen, in samenwerking met VDO (Voorlichtingsdienst Ontwikkelingssamenwerking van het Ministerie van Buitenlandse Zaken) en NCO (Nationale Commissie Voorlichting en Bewustwording Ontwikkelingssamenwerking).

Nederlands Omroep- museum

HOEZO HILVERSUM?!

In het onderwijs wordt steeds meer aandacht besteed aan de media, zowel aan de gedrukte als aan de audiovisuele. Het functioneren van het omroepbestel is daarbij een onontkoombaar maar moeilijk gegeven. 'Hilversum', met al z'n grote en kleine zendgemachtigden roept niet zelden vragen en misverstanden op. Waarom zijn er zoveel omroepverenigingen? Hoe belangrijk zijn de kijkcijfers? Wat is slukreclame? Is het Journaal wel objectief? Waarom zijn er zoveel buitenlandse series op de televisie? Hoe komt het dat de omroep in Hilversum zit?

Hoezo Hilversum?! geeft antwoord op deze vragen en behandelt op overzichtelijke manier aspecten die met ons omroepbestel te maken hebben. Het is een krant die artikelen bevat over het ontstaan van de omroep, het functioneren van de radio in oorlogstijd, de komst van de televisie in de jaren vijftig, reclame en commercie in de ether, het Open Bestel en de nieuwe Mediawet, het Journaal: de voorpagina van de televisie, de komst van kabel en satelliet, programma's en kijkcijfers. Ter vergelijking komen in het kort verschillende buitenlandse omroep-systemen aan de orde.

Hoezo Hilversum?! is geschreven voor leerlingen van het voortgezet onderwijs van 15 tot 17 jaar en kan gebruikt worden bij ieder vak dat aandacht aan de media besteedt, zoals maatschappijleer, geschiedenis en Nederlands.

Hoezo Hilversum?! is een uitgave van het Nederlands Omroep Museum, Melkpad 34, 1217 KD Hilversum, 035-773450.

16 pagina's A3-formaat. Prijs f 1,— (Afname minimaal 25 exemplaren).

Docentenhandleiding: 16 pagina's A4-formaat. Prijs f 2,50. Giro: 3753569 t.n.v. Nederlands Omroep Museum Hilversum met vermelding van het gewenste aantal exemplaren.

De Stichting Brabantse Regionale Geschiedbeoefening stelt zich tot taak de interesse voor, het onderzoek naar en activiteiten op het gebied van de geschiedenis van Noord-Brabant te stimuleren en coördineren. De stichting is gevestigd in 's-Hertogenbosch en wordt volledig gesubsidieerd door de provincie Noord-Brabant. Bij de stichting is werkzaam de provinciaal historicus van de provincie Noord-Brabant en een bureau-medewerkster.

Thans is daar tevens plaats voor een:

EDUCATIEF MEDEWERKER/HISTORICUS (M/V) VOOR 24 UUR PER WEEK

De educatief medewerker/historicus zal met name belast worden met het initiëren en ondersteunen van onderwijsprojecten t.b.v. het lager-, middelbaar- en volwassenenonderwijs. Daarnaast zal hij/zij betrokken worden bij de organisatie van cursussen en lezingencycli, en het advieswerk dat de stichting BRG op velerlei terreinen verricht.

Functie-eisen

- afgesloten opleiding geschiedenis aan universiteit of lerarenopleiding; of afgesloten opleiding aan pedagogische academie met aantoonbare kennis van de regionale/lokale geschiedenis
- aantoonbare ervaring met het vervaardigen van lespakketten
- redactionele ervaring, bij voorkeur met tekstverwerking
- ervaring op het gebied van de regionale en lokale geschiedenis
- goede contactuele eigenschappen
- goede uitdrucksvaardigheid in woord en geschrift

Salaris

Het salaris ligt afhankelijk van opleiding, leeftijd en ervaring tussen f 3039,— en f 4098,— bruto per maand, uitgaande van een full-time dienstverband.

Inlichtingen

Informatie over de functie kan worden verkregen bij de provinciaal historicus, mevr. A. van der Veen, tel. 073-146193 tijdens kantooruren.

Sollicitatie

Schriftelijke sollicitaties gaarne voor 1 oktober 1987 richten aan de stichting BRG, Postbus 1104, 5200 BD 's-Hertogenbosch. Solliciterende heeft uitsluitend zin, wanneer zelf geproduceerd lesmateriaal aan de sollicitatiebrief wordt toegevoegd.

Onder de titel KLEIO-DIDACTICA geeft de VGN leerlingenmateriaal uit dat na te bestellen is.	meer dan 10 ex. f 3,50 per stuk Alles inclusief porto.
Nog leverbaar zijn:	
KD 1 'n Land zonder Leerplicht	Mini-Didactica 2 <i>De Gemeente</i>
KD 2 <i>Van Sodom tot Rhijnauwen</i>	Mini-Didactica 3 <i>Verkiezingsaffiches in Nederland vanaf 1917</i>
Dit zijn leerlingenboekjes met stevige kaft, geniet, ca. 24 blz.	Dit zijn leerlingenboekjes van 20 pagina's, voorzien van multiperforatie; geen stevige omslag.
Prijs:	Prijs f 1,50 per stuk.
1 t/m 4 ex. f 5,— per stuk	Er komen portokosten bij: voor 1 t/m 5 ex. f 5,—, voor 6 t/m 10 ex. f 7,50, voor 11 en meer ex. f 10,—.
5 t/m 10 ex. f 3,50 per stuk	
11 t/m 20 ex. f 3,— per stuk	
meer dan 20 ex. f 2,50 per stuk	èn: KD 14 <i>Hoe de Sowetostraat zijn naam kreeg. Apartheid in Zuid-Afrika</i>
Alles inclusief porto.	Prijs: f 2,75 per stuk.
KD 6 <i>Over Leven</i>	Er komen portokosten bij: voor 1 t/m 5 ex. f 5,—, voor 6 t/m 10 ex. f 7,50 en voor meer dan 10 stuks f 10,—.
KD 8 <i>Suriname</i>	
KD 11 <i>Het Algemeen Kiesrecht in Prenten</i>	
KD 12 <i>De lange weg naar Ulongue. Een kleine geschiedenis van Mozambique</i>	
Dit zijn leerlingenboekjes met stevige kaft, geniet, ca. 36 blz.	U kunt bestellen door overmaking van het betreffende bedrag op postgiro 128701 t.n.v. Penningmeester VGN in Den Haag. Vergeet niet het gewenste nummer en de hoeveelheid op te geven.
Prijs:	
1 ex. f 5,50 per stuk	
2 t/m 10 ex. f 4,50 per stuk	

Lijst van commissies en afdelingssecretarissen

Commissie PA/BO

Mw. A.J.M. Burlet, *voorzitter*, Ruisdaelstraat 53, 6521 EA Nijmegen. Tel. 080-238094.
F.H.E. Piek, *secretaris*, Weurtseweg 37, 6541 AM Nijmegen. Tel. 080-785975.
Mw. M. Kingmans, Rubensstraat 57, 9718 MD Groningen. Tel. 050-132787.
C.G. van der Kooij, De Hulst 53, 9301 PC Roden. Tel. 05908-18947.
G. Kolen, Van der Lekstraat 52, 3341 GX Hendrik Ido Ambacht. Tel. 01858-12913.

Commissie Mavo/Lbo

E. Keurentjes, *voorzitter*, Dijkmeent 48, 1357 EC Almere-Haven. Tel. 03240-15686.
A. Kraak, *secretaris*, Beemster 55, 8244 CE Lelystad. Tel. 03200-61311.
E. van der Borst, Roosendaalsestraat 310, 6824 CR Arnhem. Tel. 085-510325.
W. Lenders, F.D. van Poldersveldteweg 2, 6573 DL Beek-Ubbergen. Tel. 08895-3002.

Commissie Havo/Vwo

P. Wester, *voorzitter*, Denekamperstraat 28, 7588 PW Beuningen. Tel. 05415-2061.
J. van Ginkel, *secretaris*, Schoonenburg 116, 6714 GE Ede. Tel. 08380-35543.
Mw. A. Biezen-Hurkmans, Genderweg 1, 5521 NX Eersel. Tel. 04970-13578.
L. Dalhuisen, Postbus 5, 2361 BV Warmond. Tel. 01711-10810.
J. Krol, Vredestraat 10, 6511 OG Nijmegen. Tel. 080-221615.

Commissie Volwasseneneducatie

Mw. M. Teunissen, *voorzitter*, Postbus 31, 9989 ZG Warffum. Tel. 05950-3082.
Mw. A. van Broekhoven, *penningmeester en secretaris*, Malvense Erven 102, 5672 HN Nuenen. Tel. 040-834364.
S. de Blauw, Lomanstraat 26 hs, 1075 RB Amsterdam. Tel. 020-645127.
M. Otten, Loomanstraat 16, 7416 BS Deventer. Tel. 05700-22089.
R. v.d. Geest, Kraaijerstraat 30, 2311 NS Leiden. Tel. 071-125325.
D. Korteland, Rubenslaan 24, 2923 BJ Krimpen a/d IJssel. Tel. 01807-11953.
S. Koopmans, Stichting SVE, Postbus 351, 3800 AJ Amersfoort. Tel. 033-31114.

Onderwijsadviescommissie

H.Th. Lambooy, *voorzitter*, Nes 2a, 1741 JZ Schagen. Tel. 02240-14347.
Mw. J.M.A. Eijt, *secretaris*, Veluwestraat 168, 6813 Eg Arnhem. Tel. 085-434673.
L.J.G. van Schie, Telgenkamp 17, 7576 EH Oldenzaal. Tel. 05410-14744.
W. van Waardhuizen, Poortersveld 309, 7327 AK Apeldoorn. Tel. 055-339557.
Mw. Z. Matthee, Heivlinder 53, 2317 JT Leiden. Tel. 071-215873.
Mw. T. Moll, Sophiastraat 19, 2316 PJ Leiden. Tel. 071-217012.
J. Schopman, Jozef Israëlsstraat 58, 6521 MZ Nijmegen. Tel. 080-224769.

Didaktiviteitencommissie

Mw. D.H. Verhagen, *voorzitter*, Tiboel Siegenbeekstraat 28, 2313 HB Leiden. Tel. 071-122697.
H. van Duijsen, *secretaris*, Jekerstraat 53^{III}, 1078 LZ Amsterdam. Tel. 020-733494.
Mw. H.A.M. Mulkens-Harmeijer, *penningmeester*, Hoofdweg 116, 9484 TB Oudemolen (Dr.). Tel. 05923-424.
Mw. I. Veldhuis-Meester, Emdaborg 14, 9751 SJ Haren (Gr.). Tel. 050-346212.
J.G. Raven, Kinkoarn 8, 9051 MJ Stiens. Tel. 05109-4050.
A. Schulp, Amstelkade 171^{II}, 1078 AZ Amsterdam. Tel. 020-628693.
R. Verstaen, Kloosterwal 4, 6118 BL Nieuwstadt.

Redactie Kleio

C.A.M.J. Bogaerts, *voorzitter*, Omloop-West 9, 3402 XM IJsselstein. Tel. 03408-83576.
A.C.M. Peek, *secretaris*, Krommekamp 16, 3985 PJ Werkhoven. Tel. 03437-1902.
A.J.L. van Hooff, Oude Ubbergseweg 3c, 6522 KE Nijmegen. Tel. 080-240730.
Mw. T. Bogaerts-Stoopman, Omloop-West 9, 3402 XM IJsselstein. Tel. 03408-83576.
C.W. Torreman, Ceresstraat 51, 2402 BJ Alphen a/d Rijn. Tel. 01720-44061.
Mw. M.C. Blom, Krommekamp 16, 3985 PJ Werkhoven. Tel. 03437-1902.
Mw. J. van der Leeuw-Roord, Wattstraat 20, 2561 XN Den Haag. Tel. 070-638805.
B. Engbers, Klaverstraat 12, 3572 VD Utrecht. Tel. 030-713329.

Afdelingssecretarissen

Alkmaar, vacant.
HW Zwaag. Tel. 02292-37966.
Amsterdam. H. van Duijsen, Jekerstraat 53^{III}, 1078 LZ Amsterdam. Tel. 020-733494.
Arnhem. J. Sillekens, Patrijsstraat 42, 6542 TM Nijmegen. Tel. 080-778680.
Den Bosch. F.M. Elkerbout, Van Leeuwenhoeklaan 35, 5252 CA Vlijmen. Tel. 04108-6795.
Breda. A. Schillemans, Kennedylaan 45, 5051 XE Goirle. Tel. 013-341252.
Eindhoven vacant.
Goes. Mw. I. Nooren-Damen, Parkweg 11, 4461 SG Goes. Tel. 01100-14787.
Groningen vacant.
Den Haag. Mw. J.M.H.J. Kuipers, Pomonaplein 54, 2564 XS Den Haag. Tel. 070-252922.
Haarlem. G.G. Callenbach, Kempen 12, 2036 EL Haarlem. Tel. 023-330006.
Heerlen. J.A. Klomp, Pannesheiderstraat 80, 6462 EE Kerkrade. Tel. 045-456199.
Hengelo. P. Wester, Denekamperstraat 28, 7588 PW Beuningen (Ov.). Tel. 05415-2061.
Leeuwarden. H.G. Wolthoff, Nynke v. Hichtumwei 66, 8915 JJ Leeuwarden. Tel. 058-121982.
Maastricht. L.J.C.H. Jacobs, Bergweg 20, 6212 CX Maastricht. Tel. 043-250935.
Rotterdam. P. Baardse, Scheepmakerskade 139, 3011 VX Rotterdam. Tel. 010-145835.
Utrecht. P. van Hees, Prof. Ritzema Boslaan 95, 3571 CP Utrecht. Tel. 030-733562.
Venlo vacant.
Zutphen. J.B.M. ter Beek Leeuweriklaan 4, 7203 JE Zutphen. Tel. 05750-18339.
Zwolle vacant.

'Het Tijdspoor' deel 6

1. Kruistochten 2. Handelsroutes of 3. Rugzakvakanties?

Het stemt docenten geschiedenis toch altijd weer tot voldoening, als leerlingen bij het zien van bovenstaande kaart niét spontaan nummer 3 roepen. Inzicht, idee van volgorde en gewoon plezier in de lesstof: dat is wat voorop gestaan heeft bij de auteurs van Tijdspoor, de gloednieuwe geschiedenis-methode van Educaboek. Niet

door het doen van concessies, integendeel: met Tijdspoor moet keihard gewerkt worden aan het verwerven van kennis en inzicht.

Tegelijk is door schrijfstijl en illustratietechniek gestreefd naar een optimale toegankelijkheid. Zelfwerkzaamheid en differentiatie kregen daarbij veel aandacht.

Zo wordt geschiedenis weer een open boek voor uw leerlingen. En voor u een overzichtelijke zaak zodat u duidelijk het gevoel hebt met Tijdspoor op het juiste spoor te zitten. Een beoordelingsexemplaar ligt voor u klaar.

De geschiedenis
herleeft
in **Tijdspoor**

Educaboek

Postbus 48
4100 AA Culemborg
Tel. (03450) 71 911